

4.36

SZEGED

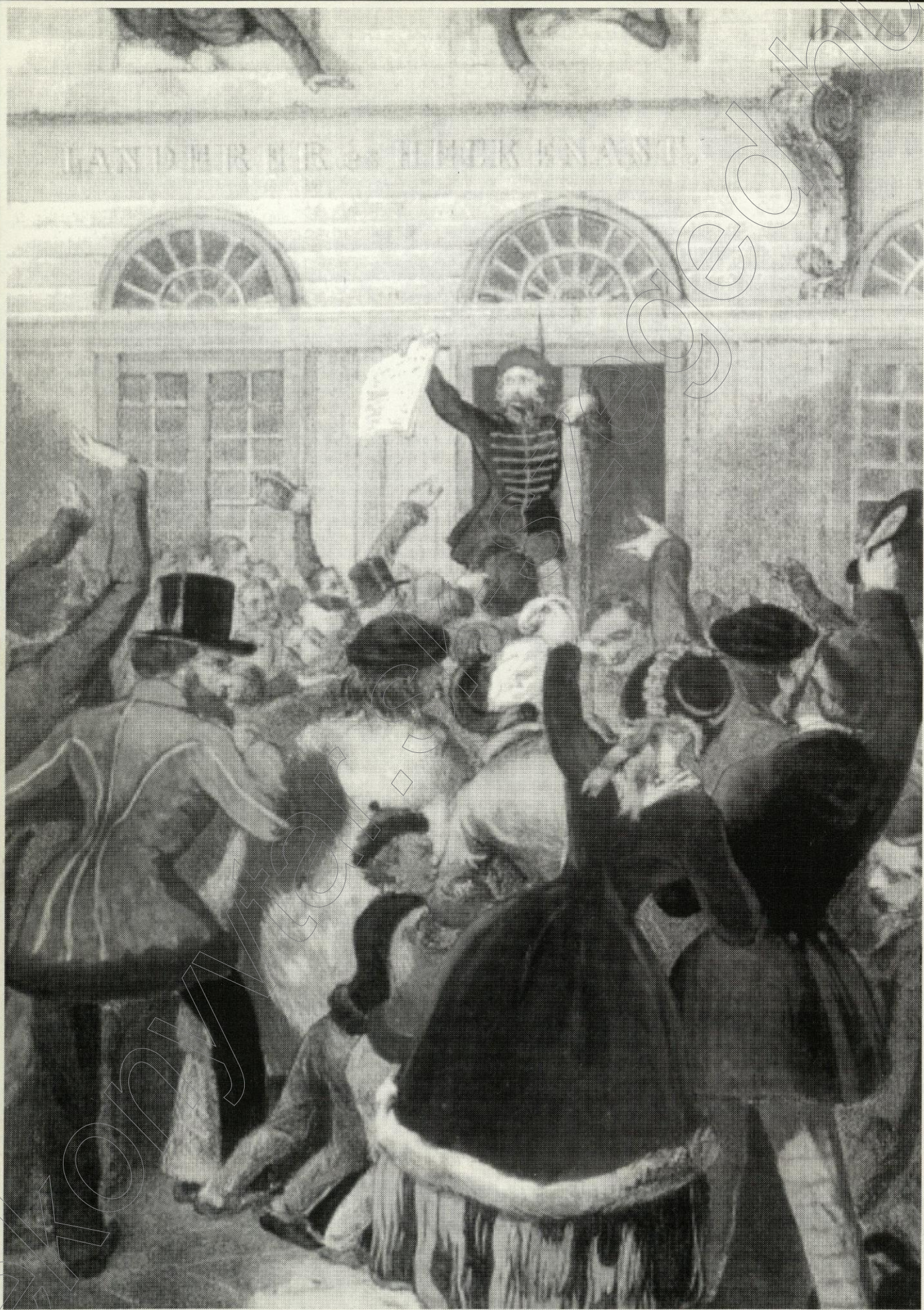

A város
folyóirata

13. évfolyam 3. szám
2001. március

A víz útját
←→
1879 március
12.

1848. március 15.

SZEGED

Várostörténeti, kulturális
és közéleti magazin
13. évfolyam, 3. szám
2001. március

Tartalom

MILLENNIUM	2	Magyarország és szomszédai az első ezredfordulón /Az Ottók hatalma Németországban/ - <i>Kosztó László</i>
SZEGEDÉRT ALAPÍTVÁNY	8 ✓	Bankár külső – civil lélek - <i>Kiss Piroska</i>
	9 ✓	„Az én csillagóráim“ (A fődíjas: Varró Vince) - <i>Tandi Lajos</i>
	12 ✓	A túlélés sikertörténete (A tudományos kuratórium díjazottja: Csetri Lajos) - <i>Hollósi Zsolt</i>
	13 ✓	„Fénykeresők vagyunk“ (A művészeti kuratórium díjazottja: Pataki Ferenc) - <i>Tandi Lajos</i>
	16 ✓	Egylábás, kifordítva, öt szöggel a sarkán (A társadalmi-állampolgári kuratórium díjazottja: Rátkai Sándor) - <i>Horváth Dezső</i>
TISZA	18 ✓	„Az újjá építés művei...“ (Lechner Lajos könyvének hasonmás kiadása) - <i>Kiss Lajos</i>
	19 ✓	„Áldom a sorsomat“ - <i>Lechner Lajos</i>
	20 ✓	Magyarország első városi főmérnöke - <i>Meggyesi Tamás</i>
	22 ✓	A Tisza túlélte a katasztrófát (A ciánszennyezés látlelete) - <i>Gyapjas József</i>
	26 ✓	A Tisza jövője öt ország együttműködésének függvénye (Interjú Gönczy János miniszteri biztossal) - <i>Keczer Gabriella</i>
	29 ✓	„Áldott ennek a szőke folyónak nagyhatalmú vize“ (A magyar folyók költészettörténetének alapvetés-kísérletéhez) - <i>Kovács Sándor Iván</i>
	37 ✓	A Tisza hátán (Kis szegedi vízítörténet) - <i>Tóth Béla</i>
	40 ✓	Virágot a Tiszának (Egy vándorkiállítás ajánló sorai) - <i>Trogmayer Ottó</i>
	41 ✓	Katona Judit: A tápai kompnál, Takács Tibor: Szerelmes vers a Tiszához, Polner Zoltán: A Marosnál
EMLÉKEZŐ	42 ✓	Bálint Sándor – Juhász Gyula asztalánál (Hogyan ünnepelték a 75 éves tudóst?) - <i>Polner Zoltán</i>
	43 ✓	Szeged utolsó békés tüntetése (Eltemettük Bálint Sándort) - <i>Horváth Dezső</i>
MŰVÉSZET	46 ✓	„Híred ne apassza a kor!“ (Kass János orvosportréi között) - <i>Sonkodi Sándor</i>
SZÜLETÉSNAP	48 ✓	A Nagykunság szószólója (A 60 éves Bellon Tibor köszöntése) - <i>Polner Zoltán</i>

A címlapon az alsóvárosi templom kapujának részlete,
hátdoldalon az alsóvárosi templom - Fotó: Dömötör Mihály.
A borító 2. oldalán emlékezés 1848-49-re,
a borító 3. oldalán „Nagy víz a Tiszán“.

Lapunkat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatja.

SZEGED

a város folyóirata
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: ZOMBORI MIHÁLY
Felelős szerkesztő: TANDI LAJOS
Szerkesztőbizottság: Benyik György, Csizmazia György,
Darvasi László, Gyémánt Iván, Lengyel András, Koczor György,
Sándor János, Zombori István
Kiadja a Szegedi Városi Televízió Kht.
6720 Szeged, Dózsa György u. 2., tel.: 62/426-788
Felelős kiadó: ARATÓ LÁSZLÓ
Készült a Engi és Kis Bt. nyomdájában
Felelős vezető: Engi Gábor

Ára Páholy melléklettel 350 Ft

ISSN 0239-1384

Az Ottók hatalma Németországban

A német állam kialakulásának alapjait a Karoling Birodalom bomlása teremtette meg. Ez a keleti frank területeken a törzsek megersődéséhez és új politikai egység, a törzsi hercegségek létrejöttéhez vezetett. A 900. esztendő körül sorra bukkantak fel a törzsek élén a duces hercegek, és a Karoling királyi hatalom gyengülésével párhuzamosan szerepük egyre erősödött a törzsek vezetésében. A törzson belüli hatalomkoncentráció folyamata leggyorsabban a bajor és a szász területeken zajlott le, ahol ez a 10. század első éveire lezárult, és létrejöttek a törzsi hercegségek. Négy törzsi hercegség alakult: a szász (amelyhez Tüvingia is tartozott), a frank, a sváb (alemann) és a bajor. Ezek mintájára szervezték hercegséggé a nyugati frankoktól visszafoglalt Lotaringiát, amelynek nem volt törzsi előzménye.

I. Henriket halála után fia I. (Nagy) Ottó (936-973) követte a trónon. Az új uralkodó megválasztására és koronázására 936-ban Aachenben került sor, amely a Nagy Károly-i tradíciók felelevenítését demonstrálta. Ottó Nagy Károly utódának és országa a Karolingok birodalma örökösének tekinti magát. A hercegek Ottó uralkodása első éveiben erőteljesen törekedtek arra, hogy a királyi hatalom rovására befolyásukat növeljék. Az új uralkodó ellenlépésként birodalma egyházára és családjára támaszkodott. A 940-es évek végére mind az öt hercegséget közvetlenül az uralkodó vagy családtagjai vezették. A királyi családi politikája azonban nem hozta meg a várt sikert. A hercegségeket nem lehetett a birodalomhoz kapcsolni, mivel I. Ottó rokonai a törzsi érdekeket a rokonsági kapcsolatok fölé helyezték, és nem azonosultak a királyi politikával. I. Ottó a 950-es évek elejétől - korábbi kudarcaiból okulva - egyre növekvő mértékben a birodalmi egyházra támaszkodott. Ebben nagy segítségére volt testvére, Brúnó kölni érsek (953-965), aki az uralkodó kancellárja, majd főkáplánja és Lotaringia hercege lett.

I. Ottó politikáját sok vonatkozásban meghatározta szász származása, valamint az, hogy családi birtokai Szászország keleti határainál, az Elba folyó közelében, a szláv területekkel határos vidéken feküdtek. Közvetlenül királlyá koronázása után (937) Magdeburgban új monostor alapítását kezdte meg, védőszentjéül Szent Móricot választották, ami felért egy programnyilatkozattal, mivel Móric a thébai legio vezetőjeként a keresztény hit harcosa volt. Magdeburgban tehát a meghódítandó területek missziós centrumául szolgáló egyház kiépítését kezdték meg. Ez pedig jelzi, hogy a német területekről kiinduló hódítás és a misszió összekapcsolódott. Ottónak 950-re sikerült elismertetnie főhatalmát a csehek felett. Csehország mint hercegség és a Német Királyság között hosszú évszázadokra hűbéri jellegű kapcsolat jött létre. A keleti politika eredményességét a terület egyházigazgatásának megszervezése is mutatja. Szinte a hódításokkal egy időben I. Ottó lerakta itt a püspökségek alapjait.

Nagy Ottó uralkodása és a 10. századi közép-európai történelem meghatározó éve volt a 955. esztendő. A belpolitikai villongások lezárása után ez év augusztus 10-én az Augsburg melletti Lech-mezőn Ottó győzelmet aratott a kalandozó magyarok felett. A csata mind a győztesek, mind a vesztes magyarok történetében korszakos jelentőségű lett. 955 őszén I. Ottónak újból hadba kellett szállnia, és legyőzte az Elba alsó folyása mentén élő, fellázadt szláv obodritokat. A két győzelem biztosította a birodalom keleti határát. A magyar betörések végleges elmaradása meghozta a német területek békéjét megnövelve ezzel I. Ottó tekintélyét. A győzelem nagy visszhangot kapott. I. Ottó a birodalom és más országok megmentője hírébe került, és a béke visszaforgatójaként szerepelt. E győzelem előfeltétele volt a császári koronázásnak.

I. Ottó a császári cím elérése érdekében a 950-es évektől - először a német uralkodók közül - Itália és Róma politikai életében is szerepet vállalt. Három hadjáratot vezetett Itáliába. Az első katonai akció során 951-ben Paviában Itália királyává koronáztatta magát. 961-ben XII. János pápa Ottó segítségét kérte a Rómát fenyegető II. Berengár itáliai királlyal szemben. Ottó elérkezettnek látta az időt a császári korona elérésére. A császári koronázást a második hadjárat keretében valószínűleg - Nagy Károlyt követve - 961 karácsonyára tervezték, de a pápával való tárgyalások elhúzódása miatt csak 962. február 2-án történt meg a római Szent Péter-bazilikában. Február 12-én a pápa és a frissen megkoronázott császár zsinatot tartott, majd a következő napon Ottó kiadta a római egyház számára korszakos jelentőségű Ottonianum nevű, bíborszinű hártára, aranybetűkkel írt kiváltságlevelét. Ez lényegében szentesítette a kettős (pápai és császári) kormányzatot Rómában. I. Ottó mint a pápaság védelmezője, sőt az egész keresztény egyház defensora, az egyház kardja, egyenrangúan állt a pápa mellett. Ottó császársága alapvetően különbözött a Karolingok császárságától, mivel nem egy, az egész nyugati kereszténységet átfogó birodalomra épült, bázisát csupán egy királyság, Németország alkotta. 962-ben Ottó császársága két királyságra, Németországra és Itáliára terjedt ki; Csehország feletti hatalma nem imperiális jellegű volt, hanem német királyi hűbérként gyakorolt befolyást a cseh területen. Ottó a császári koronázás után az imperator augustus (felséges császár) egyszerű címet használta. Emögött bizonyosan a bizánci érzékenység figyelembevétele húzódott meg, mivel a Bizánci Császárság magát a hajdani Római Birodalom örökösének tartotta, s a Bizáncban elterjedt felfogás szerint a Bizánci Császárság közvetlenül a római császári címre megy vissza, és fennhatósága elvileg az egész világra kiterjed. I. Ottó tudatosan a Nagy Károly-i politikához csatlakozott, amikor a frank császári cím elnyerését célozta meg, és elismerte a bizánci császári cím elsődlegességét. A két birodalom kiegyezésére végül 972-ben került sor. I. Iannés Tzimiskés bizánci császár (969-976) elismerte a frank császárságot, és hozzájárult a két dinasztia közötti házassághoz. Bizáncban azonban ügyeltek arra, hogy a két imperium közötti rangkülönbség továbbra is kifejezést nyerjen. A frank törzörökös számára nem bíborbanszületett menyasszonyt küldtek, hanem a császári családdal rokon leányt, Theophanut (Theophanót). I. Ottó az elismerést dél-itáliai területek átengedésével kompenzálta. 972 áprilisában II. Ottó és Theophanu római házasságának nemcsak politikai jelentősége volt a formálódó nyugati császárság számára, hanem művelődéstörténeti hatása is óriási, mivel lehetőséget adott a fejlettebb bizánci kultúra németországi térnyerésére.

Mivel a 960-973 közti időszakból kilenc esztendőt Itáliában töltött a király, távollétében a keleti misszió lelassult. II. Ottó és Theophanu 972 tavaszán történt házasságkötése után a császár elérkezettnek látta az időt, hogy birodalma Alpoktól északra fekvő

részének kormányzatát újból személyesen vegye kezébe. Egy, egész Északkelet-, Közép- és Kelet-Európát átfogó koncepció megvalósítására törekedett. I. Ottó hatalmát és terveinek messze mutató perspektíváit villantotta fel a 973 húsvétjára Quedlinburgba összehívott birodalmi gyűlés. Ennek jelentőségét mutatja, hogy a német világi és egyházi előkelőkön kívül követek érkeztek Rómából, Beneventóból, Bizáncból, Oroszországból, Dániából, Bulgáriából, az Elba mentén élő szláv törzsektől és Magyarországról; Mieszko lengyel fejedelm fiaát küldte el, II. Boleslav cseh fejedelem pedig személyesen vett részt az eseményen. Sajnos, a quedinburgi találkozó konkrét tárgyalásairól nem maradtak ránk tudósítások, de nyilván a birodalom keleti határai, az azzal szomszédos területek politikai rendje és a birodalomhoz fűződő kapcsolataik jelentették a tárgyalások egyik súlypontját. Az újabb misszió és a keresztény egyházszervezet továbbépítésének tárgykörében a fő téma a cseh, morva és magyar területek krisztianizációja lehetett. A quedinburgi tárgyalások eredményeként politikai döntés született a cseh egyházszervezet létrehozásáról. A 973. évi húsvéti gyűlésen Géza magyar nagyfejedelmet 12 előkelő képviselte a császár előtt. A népes magyar követség már magában is jelzi, hogy Géza komoly fordulatra szánta rá magát a birodalomhoz fűződő kapcsolatok terén. Így Quedlinburgban a magyar misszió és körvonalaiiban a magyar egyházszervezet alapvetése is bizonyosan a tárgyalásztalra került. A magyar követek előtt azonban a prágai és a morva püspökségek létrehozásával kapcsolatos események nyomán világossá válhattak a tervezett misszió politikai hatásai. Röviddel a tanácskozások befejeződése után I. Ottó a birodalom Elba menti határterületét meglátogatva Memlebenben 973. május 7-én elhunyt. Az uralkodót végakarátának megfelelően a magdeburgi érseki székesegyházban temették el. I. Ottó uralkodásának jelentőségét a kortársak is érezték, és már életében a Nagy jelzővel tüntették ki. Uralkodása fordulópont a német államiság fejlődésének útján. Nagy Ottó az európai politika-meghatározó tényezőjévé tette országát.

Mivel I. Ottó már uralkodásának derekán biztosította fiának, II. Ottónak (973-983) az utódlást, a hatalomátvétel problémamentesen zajlott le. Rövidesen azonban II. (Civakodó) Henrik bajor herceg fellázadt unokatestvére, II. Ottó hatalmával szemben. I. Ottó uralkodása alatt fokozatosan korlátozni próbálta a bajor hercegi hatalmat. Ugyanakkor II. Henrik herceg, aki 955-től irányította a bajor területeket, komoly sikereket mondhatott magáénak. Alatta érte el Bajorország legnagyobb területi kiterjedését. A magyar kalandozások elmaradásától kezdve fokozatosan tolódtól ki a hercegség határa kelet felé, és a határvidéken létrejövő Markok (órgrófságok) közvetlenül a herceg irányítása alá kerültek. A hercegség különállási törekvéseit történelmi tradíciói is megalapozták. Központja, Regensburg a hajdani Keleti Frank Birodalom egyik fővárosa volt. A hercegség már a 9. század elejétől fogva délkeleti, keleti irányban Karintia és a Kárpát-medence, illetve a cseh és morva területek felé missziós tevékenységet folytatott, és megkísérelte e területeket politikai vonzásköréhez kapcsolni. A missziót mindhárom irányban 955 után egyre erőteljesebb telepítő tevékenység kísérte. A 10. század közepén különösen a cseh területek felé volt aktív a Bajor Hercegség.

Civakodó Henrik bajor herceg 973-ban kezdődő lázadása II. Ottó belpolitikájának egyik központi kérdése lett. A hosszan elnyúló harcok 976-ban vettek döntő fordulatot, amikor II. Ottó elfoglalta Regensburgot, és leverte a lázadást. Noha Civakodó Henrik 995-ben bekövetkezett haláláig többször újra kísérletet tett a II. Ottóval és fiával, III. Ottóval való szembe fordulásra, későbbi lázadásainak következményei messze elmaradtak az elsőtől. Legjelentősebb területi veszteségek délkeleti és keleti irányban érték a hercegséget. A keleti határterületeket teljes egészében elcsatolták, és 976-ban létrehozták az Ostmarkot, illetve a Karintiai Hercegséget, ezzel a későbbi Ausztria történelmi alapjait rakták le.

II. Ottó belpolitikai krízisét kihasználva Lothár nyugati frank uralkodó (954-986) megkísérelte Lotaringiát visszahódítani. II. Ottó hadjáratában egészen Párizsig jutott, és a 980-as békekötésben sikerült megőriznie birodalma számára a nyugati hercegséget. Itáliai politikájában II. Ottó apja nyomdokain próbált haladni. 980-ban beavatkozott a római patriciusok viszálykodásaiba, és politikájában előtérbe került Dél-Itália. Apjával ellentétben még a reprezentáció és a címhasználat terén sem volt tekintettel a bizánci érzékenységre, 982-ben felvette a Romanorum imperator augustus (a római felséges császára) címet, és a római császárok utódnak tartva magát eltért a Nagy Károly és Nagy Ottó által állított frank császárság hagyományától. Hatalmát ezzel egyenrangúnak vagy előbbrevalónak tartotta a basileusénál. II. Ottó egyre inkább belebonyolódott a dél-itáliai problémákba, és 982 júliusának közepén az egész német sereg katasztrofális vereséget szenvedett Cap Colonne mellett az araboktól.

A császár a 10. századi német külpolitikában a század végére már hagyományosnak nevezhető keleti expanziót és missziót is alárendelte a dél-itáliai hódításnak. II. Ottó ténylegesen nem akart a birodalom keleti határain új hódításokat eszközölni. Sem az Elba-vidéken a szlávok, sem a Duna völgyében a magyarok körében nem támogatta a missziót. A központi akarat hiányában pedig sem a szász, sem a bajor egyház nem volt képes érdemben saját maga folytatni a krisztianizációt. A Quedlinburgban Nagy Ottó halála előtt megfogalmazódott átfogó tervek nem találtak támogatásra II. Ottónál. Úgy tűnik, II. Ottóból hiányoztak apja koncepciózus politikusi képességei. Az Elba-vidéken egyetlen alapítás fűződik II. Ottó nevéhez, 981-ben a memlebeni bencés apátság létrehozása. Ez is talán feleségének, Theophanunak a kezdeményezésére történt. Ugyanebben az esztendőben viszont feladta a merseburgi püspökséget, ami birodalomszerte óriási felháborodást váltott ki. A Cap Colonne-i katasztrofális vereség ellenére Ottó 983-ban hosszú itáliai tartózkodásra készült fel. Rendezni próbálta birodalma Alpoktól északra fekvő területének helyzetét. Veronában birodalmi gyűlést tartott, és fiát, III. Ottót királlyá választotta. 983-ban az Elba mentén nagyszabású szláv felkelés bontakozott ki, főleg a folyó felső folyása mentén megingott a német befolyás, és már meghódított területek kerültek újra szláv fennhatóság alá. Gyakorlatilag az Elbától keletre fekvő területek mind elvesztek, és az Elba vonala mint a birodalom keleti határa hosszú időre megmerevedett. II. Ottó 983. december 7-én Rómában 28 éves korában váratlanul elhunyt, az Ottók dinasztiájából egyetlenként Rómában, a Szent Péter-bazilikában temették el.

II. Ottó utódja Theophanustól született fia, a hároméves III. Ottó (983-1002) lett. A súlyos válságot tetézte, hogy a fogságból kiszabadult Civakodó Henrik újból fellázadt az Ottók hatalma ellen. A kormányzást - Nagy Ottó özvegyét, Adelheidot is háttérbe szorítva - Theophanu vette kezébe. Hét esztendőn keresztül uralkodott fia helyett. Theophanu lényegében a Nagy Ottó által kezdett politikát folytatta, de a szláv felkelés sürgőssé tette a keleti misszió új formáinak kialakítását. Az Elba menti szlávok esetében komolyabb változásokat nem tervezett, itt Magdeburg szerepét próbálta erősíteni. A lengyel területek irányában azonban komoly koncepcionális változásokat kezdeményezett. Theophanu támogatta a lengyel területek és a pápaság kapcsolatteremtését Magdeburg érdekeinek sérelme mellett is. Segítette a Mieszko vezette lengyel állam létrejöttét, de az adófizetés alól nem adott mentességet a Wartáig terjedő területen. Mieszko Theophanu tudtával ajánlotta fel 990/992-ben területeit Szent Péternek. A császárné a cseh és a lengyel fejedelmeket maga mellé állítva velük szövetségbe kívánta felvenni a harcokat a lituicsok ellen. Mieszko és II. Boleslav rivalizálása azonban megakadályozta az összefogást. Az ellenségeskedésben Theophanu a lengyelek mellé

állt. Támogatta a Piastok Pöemyslek elleni offenzíváját, és segítette 990 körül Szilézia és Krakkó elfoglalását, a cseh területeket viszont szorosabban kívánta a birodalomhoz kötni. A kormányzásban igen tehetségesen tevékenykedő Theophanu 991-ben hunyt el. Nagy érdeme, hogy stabilizálta a birodalmat, és átmentette a hatalmat fia számára. A 10-11. század fordulójának németországi kulturális felvirágzása Theophanu nélkül elképzelhetetlen. Az elhunyt uralkodónó helyébe Nagy Ottó özvegye, a 60 éves Adelheid lépett.

III. Ottó 994 szeptemberében 14 évesen vette át a kormányzást. Gyermekévei alatt szisztematikusan készítették fel az uralkodásra. Anyja két nevelőt is rendelt mellé. Az egyik Bernward, a későbbi hildesheimi püspök lett, a másik nevelő Ioánnés Philogathos görög tudós volt. III. Ottó kiváló műveltségre tett szert, és több nyelven beszélt. Nemcsak latinul írt és olvasott, hanem görögül is tudott. Fialat kora ellenére nyitott, érett személyiség volt, igen fogékony a vallási problémák iránt. Különösen nagy hatást gyakorolt rá görög származású anyja. III. Ottó egyszerre sajátította el Kelet és Nyugat kultúráját. Személyiségét szász és bizánci tradíciók egyaránt alakították. Mindkét keresztény rítust magáénak érezte, és egy egységes orbis Christianus (keresztény világ) tagjának tartotta magát. III. Ottó kormányzásának első éveiben anyja politikáját követte, tehát lényegében - kis módosításokkal - a Nagy Ottó-i koncepció szerint uralkodott. A császári politikában a gyökeres fordulat a 996/997-es esztendőre tehető. Szoros kapcsolat jött létre a pápaság és a császárság között, és ezzel új korszak kezdődött a pápaság történetében, amely egészen a gregoriánus reformokig tartott. Miután III. Ottót 996-ban Rómában császárrá koronázták, az összehívott zsinaton együtt elnökölt a pápa és a császár. Első itáliai tartózkodása alatt szinte teljesen kicserélődött a császár tanácsadóinak, bizalmi embereinek köre. A korábbi időszak meghatározó politikai személyiségei, Willigis mainzi, Giselher magdeburgi érsek hirtelen eltűntek III. Ottó környezetéből. III. Ottó új tanácsadói körének meghatározó emberei Bernward hildesheimi püspök, a császár egykori nevelője, Heribert kancellár, Leó vercellini püspök, Adalbert prágai püspök és különösen Aurillac-i Gerbert lettek. Ez utóbbi - reimsi egyházmegyéből származó pap -, aki ekkor ravennai érsek volt, kiváló természettudós hírében állt, és az antikvitás szeretetét is közvetítette a fogékony fiatal császár felé.

III. Ottó császári koronázásától fogva hangoztatta, hogy az imperium csak római lehet. Apja kezdeményezését kiteljesítve új birodalmi koncepciót dolgozott ki. III. Ottó a Romanorum imperator augustus címet vette fel, és Rómát tette meg székhelyül. A változások világosan kifejezték szándékát: hatalma egyenrangú a bizánci császáréval. Birodalmának új fővárosai Róma és Aachen lettek. A császár tudatosan fejlesztette mindkét települést. Megnyitotta Nagy Károly sírját. Rómában új császári palota építését kezdte meg az Aventinus dombon. Rómát az Imperium Romanum és az Ecclesia Romana közös központjává, egy új birodalom székhelyévé kívánta fejleszteni, amely a hajdani Római Birodalom örökebe lépett. III. Ottó politikájának célja a renovatio imperii Romanorum (a Római Birodalom felújítása) volt. Elképzelése, szerint az egész Orbis Romanust, a latin keresztények lakta világot, tehát a különböző országok széles körét és az egyházat Rómából kívánta a pápával közösen kormányozni.

A renovatipolitika következménye volt, hogy a regnumok háttérbe szorultak az imperium érdekei mögött, szerepük másodlagossá vált. Ennek következményeként egyre nőtt az elégedetlenség Németországban és Itáliában III. Ottó politikájával szemben. Az új birodalom kiépítésének törekvései határozták meg III. Ottó keleti politikáját. A birodalommal keletről határos területek irányában a Nagy Ottó-féle politikával szögesen ellentétes törekvések jellemezték III. Ottó döntéseit. A keleti politika egyik sugalmazója prágai Szent Adalbert lett, aki baráti kapcsolatokat alakított ki római tartózkodásai idején először Theophanival, majd az ifjú császárral is. III. Ottó az egész keleti régióban meg kívánta gyorsítani a krisztianizációt és az önálló egyházszerkezet kiépülését. Politikájával elősegítette a térségben a Németországtól független államok kialakulását. Ez utóbbi törekvései hozták meg a legmaradandóbb eredményeket, hozzájárultak Lengyelország és a független Magyar Királyság létrejöttéhez. A császár és a pápa kultikus téren is igyekezett az új birodalmat összetartó szálakat kialakítani, Szent Adalbert kultuszát 997 után az új birodalom szentjeként kívánta elterjeszteni. III. Ottó nagyon tudatosan támogatta a szláv területek krisztianizációját és ezzel a birodalomba integrálódásukat. Remete barátja, Romuald, Ravenna melletti remetetelepeiből, Pereumból (Pereo) a keleti misszió számára misszionáriusokat kinevelő központot kívánt kialakítani. Személyesen vett részt a remetetelep új, Szent Adalbert tiszteletére szentelt templomának dedikációján. A missziós központ nem váltotta be az uralkodó elképzeléseit, de indultak innen térítők Lengyelországba és Magyarországra is, közöttük Querfurti Brúnó.

Egyre erősebb volt a III. Ottó politikájával való szembenállás, Németországot és Észak-Itáliát is egyre növekvő nyugtalanság jellemezte. A fiatal császárt sorozatban érték a kudarcok, amikor váratlanul 1002. január 24-én Paterno várában, Viterbo közelében meghalt. III. Ottót végakarátának megfelelően Nagy Károly mellé Aachenben temették el. III. Ottó az ezredforduló talán legérdekesebb személyisége. III. Ottó-halála után elképzelései - a keleti politika eredményeitől eltekintve - mind összeomlottak. Ő tette meg az első lépéseket egy, az egész nyugati világot átfogó államrendszer kialakítása érdekében. Szinte utópisztikusnak is mondható, a korszak politikai realitásait nemegyszer figyelmen kívül hagyó terveinek megvalósítására tragikusan kevés ideje maradt III. Ottónak. Míg nagyapja, Nagy Ottó 37 évesen uralkodás után 60 évesen hunyt el, addig neki valójában csak hét esztendei önálló kormányzás jutott, és 22 évesen gyermektelenül hunyt el.

III. Ottó gyermektelen halála miatt komoly utódlási problémák jelentkeztek, és néhány hónapos politikai bizonytalanság lett úrrá az egész birodalomban. Három jelölt pályázott a megüresedett trónra. Az egyik IV. Henrik bajor herceg, aki apja, Civakodó Henrik halála (995) óta kormányozta a délkeleti német hercegséget. Az 1002-ben a 30. életévében járó herceg nagy politikai tapasztalattal rendelkezett, hiszen már apja utolsó éveiben társhercegeként is komoly befolyást gyakorolt a Bajor Hercegség irányítására. IV. Henrik herceg - mint a szász rokonsági vonalon kihalt Ottók dinasztiája bajor ágának legidősebb férfi tagja - III. Ottó halála után azonnal bejelentette trónigényét. Kihasznlta, hogy az elhunyt uralkodó testét Aachenbe szállító gyászmenetnek hercegsége területén kellett átkelnie az Alpokon, azonnal megszerezte a koronázási jelvényeket, és ezzel lépéselőnyre tett szert. A politikai befolyását visszaszerző Willigis mainzi érsek Henrik bajor herceg a maga pártjára állította, és az érsek 1002. június 7-én Mainzban királlyá koronázta a II. Henrikként trónra (1002-1024) került bajor herceget. A távolmaradók megnyerése érdekében II. Henrik Mainzból kiindulva körbelovagolta birodalmát, sorra elismertette hatalmát országa csaknem összes előkelőjével. Az egész utazás - mint egy időben és térben elnyújtott királyválasztási szertartás - szeptember 8-án ért véget, amikor II. Henrik Aachenben elfoglalta Nagy Károly trónját.

II. Henrik uralomra jutása politikai fordulatot jelentett. A császári hatalom összeomlása Itáliában, illetve trónra kerülésének nehézségei arra ösztönözték az új uralkodót, hogy ne kövesse elődje, III. Ottó nagy terveit. Az univerzális hatalmi aspirációkat feladva a renovatio imperii Romanorum helyett a renovatio regni Francorum (a frankok királyságának megújítása) megvalósítására törekedett, és a Karoling-Ottó kori alapokra építve visszatért Nagy Ottó politikai irányvonalához. A császárságot újra a német

királyi hatalomra alapozta. Ezzel a birodalom súlypontja Rómából Németországba tolódott át. II. Henrik trónra lépésével a birodalom kormányzatában is súlypont-áthelyeződések figyelhetők meg. Politikai jelentőségét tekintve a korábban kizárólagos Szászország és Frankföld mellé felzárkózott a Bajor Hercegség. Egyházipolitikájában II. Henrik az Ottók birodalmi egyházának tradícióját követte, azt építette tovább. Egyre intenzívebben vette igénybe az egyház szolgálatait a kormányzásban. A püspökségek betöltésénél a korábbiakhoz képest is nagyobb befolyást gyakorolt, és szinte csak udvari káplánjai közül kerültek ki az új főpapok. Egyre több püspökséget kapcsolt szorosan a királyi politikához. A püspökségeket gazdaságilag is megerősítette, de ezzel egyidejűleg anyagilag is fokozottabban igénybe vette őket. Egyházipolitikájának részét képezte a birodalmi monastorok megreformálása. Támogatta a Gorzéból kiindult - és a birodalmi szerzetességet a trieri Szent Maximin-monostor közvetítésével elérő - megújulási mozgalmat. A szerzetesség irányában azonban bizonyos fokú szekularizációt is végrehajtott. A monastoroktól elvett birtokok jelentős részét a püspökségeknek ajándékozta tovább, erősítve ezzel az egyházmegyéék politikai és gazdasági súlyát. A birodalmi egyházhoz való kapcsolatában elődeihez képest erőteljesebben jelentkezett a magánegyházi rendszer.

II. Henriknek már hatalomra kerülésének idején szembesülnie kellett a keleti határszakasz problémáival. A 10. század végén a német uralkodók által támogatott lengyel uralkodó ház, a Piast dinasztia megerősödött. Vitéz Bolesław jelentős birodalmi területeket foglalt el a keleti Markokban, hatalmába vette egész Lausitzot, és a trónviszályokat kihasználva a Cseh Hercegség ügyeibe is beavatkozott. Fennállt a veszély, hogy a keleti határok mentén jelentős szláv birodalom alakul, amely magára a birodalomra is veszélyessé válhat. Másfél évtizedes háborúskodás indult II. Henrik és Vitéz Bolesław között, amelynek tétje az Elba- és az Odera-vidék feletti hegemonia volt. A lengyel-német konfliktust időlegesen 1013-ban a merseburgi béke zárta le, amelyben Vitéz Bolesław birodalmi hűbérként részben megtarthatta az elfoglalt területeket, így Lausitzot is. A harcok azonban kiújultak, és a háborúskodást hasonló feltételek mellett az 1018-as bautzeni béke zárta le véglegesen. II. Henrik az alakuló magyar állam megerősödését erőteljesen támogatta. Ebben családi kapcsolatai döntő szerepet játszottak, mivel húga, Gizella királyné Szent István felesége volt, és valószínűleg befolyásos társa is lehetett a kormányzásban. II. Henrik támogatta a magyarországi misszió sikeres továbbvitelét.

II. Henrik politikájában elődjéhez képest leértékelődött Itália és Róma. Ugyan három hadjáratot is vezetett, de összességében lényegesen kevesebb ideig tartózkodott Itáliában, mind elődje. 1014-ben vezette a második hadjáratot délre, és ekkor koronáztatta magát császárrá Rómában. II. Henrik szintén a Nagy Ottó-i orientációt követte burgundiai kapcsolataiban. Miután a Német Királyságot megerősítette, és itáliai uralmát helyreállította, az addigi kétagú birodalmat Burgundiával akarta bővíteni. II. Henrik hosszas betegség után gyermektelenül hunyt el 1024. július 13-án, és vele férfi ágon - nem számítva az elhunyt uralkodó pappá szentelt testvérét, Brúnó augsburgi püspököt - kihalt az Ottók dinasztiája. A császárt végakarátának megfelelően az általa alapított bambergi székesegyházban helyezték örök nyugalomra. II. Henrik az egyetlen az Ottók közül, akit szentté avattak 1146-ban, amivel feleségével, Kunigundával élt szűzes házasságát ismerték el.

Az első Száliak

II. Henrik halála után az Aribó mainzi érsek vezetésével összegyűlt előkelők ugyanazon frankföldi nemesi család két tagja - mindkettő Nagy Ottó császár ükunokája - közül választottak. A választás az idősebb Konrádra esett, akit 1024. szeptember 8-án Mainzban Aribó érsek német királlyá koronázott, és ezzel új dinasztia, a Száli került hatalomra. II. Konrád (1024-1039) elődjéhez hasonlóan a mainzi koronázás után bejárta birodalmát, és hódoltatta országának előkelőit. A dinasztiaaváltás valójában nem jelentett korszakváltást a politikában. Az első Száli uralkodó lényegében az Ottók politikáját követte. 1027 húsvétján XIX. János pápa császárrá koronázta II. Konrádot. Rómából Konrád rövid hadjáratot vezetett Dél-Itáliába, és elismertette hatalmát a beneventói, a capuai és a salernói fejedelmekkel. II. Konrád a burgund trónt is megszerezte, III. Rudolf király halála után 1033-ban II. Konrádot burgund királlyá koronázták. Burgundia és Németország kapcsolata Itáliához hasonlóan perszonáluniós jellegű maradt. Az észak-burgundiai püspökségeket, elsősorban a bázelit, bekapcsolták a birodalmi egyházba, de a két regnum politikai intézményrendszere teljesen független maradt egymástól. Burgundia biztonságát a német uralkodók számára az adta, hogy rajta haladt keresztül az Alpok hágoi felé vezető utak nagy része, amelyek biztonsága az itáliai uralom szempontjából kulcsfontosságú volt. Burgundia ebben az időben - és később is - fontos érintkezési zóna volt Itália, Franciaország és Németország között.

II. Konrád tudatosan készítette elő az utódlást fia, III. Henrik számára. Miután hatalma a birodalom minden területén stabilizálódott, 1028 nagyhétjére birodalmi gyűlést hívott össze Aachenbe, és 10 éves fiát királlyá választotta, majd húsvét napján a kölni érsekkel megkoronáztatta. Egy meghíusult bizánci házassági kísérletet követően II. Konrád fiát 1036-ban Észak urának, Knut dán és angol királynak a leányával, Gunhilddel (Kunigunda) házasiította össze, és ezzel biztosította birodalma északi határvidékét. II. Henrik halálakor a keleti határszakaszon meglehetősen bizonytalan helyzetet örökölt utódára. II. Konrádnak 1031 őszi második lengyel hadjárata eredményeként sikerült Lausitzban és a milzeni (milskói) vidéken a Vitéz Bolesław által elfoglalt területeket újra a birodalomhoz csatolnia. Röviddel utána, 1035-ben és 1036-ban két hadjáratot is vezetett a liuticsok ellen, és adófizetésre kényszerítette őket. Egy magyar-német határcidens nyomán 1030 nyarán Magyarország ellen szintén hadjáratot indított Konrád, de kudarcot vallott, és az előrenyomuló magyarok a Bécsi-medencét is elfoglalták. A békét III. Henrik társuralkodó, aki egyben bajor herceg is volt, kötötte meg a magyarokkal. Elődeihez képest II. Konrád alatt a központi királyi politika érezhetően nagyobb figyelmet szentelt a birodalom délkeleti határán élő magyaroknak. Ez összefüggésben volt a birodalom kormányzati súlypontjának fokozatos eltolódásával, Szászország rovására erősödött a bajor területek kormányzati befolyása a királyi politikában. II. Konrádtól kezdve lassú struktúraváltás figyelhető meg a központi kormányzat anyagi és társadalmi bázisát tekintve. II. Konrád céltudatosan törekedett a királyi birtokok növelésére. Bár tovább erősítette a birodalmi egyházat, folytatta a birodalmi szerzetesség reformját, de már kereste a lehetőségeket a királyi hatalom és a birodalmi egyház közti szoros egymásrataltság lazítására érdekében. A hercegség intézményét is igyekezett kikapcsolni a jelentős politikai döntések meghozatalánál. A Bajor Hercegséghez hasonlóan a Sváb Hercegség is közvetlenül a királyi hatalom alá tartozó területté vált. II. Konrád volt az első német uralkodó, aki a birodalom kormányzásában már a miniszterialisok szolgálatait is igénybe vette. II. Konrád 1039. június 4-én halt meg a lotaringiai Utrechtben, és testét a speyeri dómban helyezték örök nyugalomra. 973 óta először történt zökkenőmentesen az új király trónra lépése. III. Henrik még a 10. életévét sem töltötte be, amikor királlyá koronázták. Apja halálakor a déli hercegségeket, a bajor, a svábot és a karintiákat ő kormányozta. III. Henrik (1039-1056) trónra lépve - a II. Henrikkel kezdődött szokásnak megfelelően - körbelovagolta birodalmát.

III. Henrik kül- és belpolitikájának egyik fő motívuma a békevárás, a béke létrehozására való törekvés volt. Megismerte a

Burgundiából kiinduló treuga Dei (Isten békéje) mozgalmat, és annak elterjesztésére törekedett, bár sikereket nem ért el, maga több alkalommal is prédikált a békéről és a bűnbánatról, így pl. 1044-ben a ménfői csata után. Először a cseh-lengyel ellentéteket csillapította le. Hogy a csehek megerősödését megakadályozza, két hadjáratot vezetett a cseh herceg ellen. Az első 1040-ben sikertelen volt, de a következő évben Günther remete közvetítésével a cseh herceg elfogadta a német király főhatóságát, és ezután számos német katonai vállalkozásban csapatokkal vett részt. A német uralkodó Magyarországon Aba Sámuellel szemben Péter hatalmi igényeit támogatta, és több hadjáratot (1042, 1043, 1044) vezetett azért, hogy visszahelyezze pártfoglóját a trónra. Az 1044-es támadás előtt megszerezte IX. Benedek pápa támogatását, nehogy a béke megtörőjének tűnjék. A magyar hadjárat végén III. Henrik mély vallásosságának jeleként a csatamezőn mezitláb, vezeklő ruhában, egy kereszt ereklye előtt leborulva mondott hálát a győzelemért, amelyet istenítéletnek tekintettek. Ájtatosságát katonái is követték. 1045-ben Henrik Magyarországot a birodalom hűbéresévé tette. A magyarok felett aratott győzelem nyomán békés helyzet alakult ki a keleti határvidék teljes hosszán. A magyarokkal a háborúskodások az 1050-es évek elején újultak ki, és ezzel egy időben a cseh-lengyel ellentétek szintén háborús konfliktushoz vezettek. 1054-ben III. Henriknek sikerült a békét helyreállítania, és a császár parancsára a cseh herceg visszaadta a sziléziai városokat a lengyeleknek. III. Henrik erőteljesen törekedett Burgundia birodalomba integrálásának fokozására, és apjától eltérően közvetlenül be kívánt avatkozni a terület kormányzásába. Második házassága Poitou-i Annával Burgundiához kötötte. III. Henrik itáliai politikájának középpontjában az egyházi reform, a pápaság tekintélyének visszaállítása állt. Aktívabb fellépésre itt 1046 után került sor, miután az uralkodó biztosította a békét birodalmában és annak határain. 1046 telén a sutri zsinaton mindhárom pápát letette, és Suidger bambergi püspököt választotta II. Kelemen néven pápává, aki megtartotta németországi püspökségét, és így anyagilag teljesen független lett a helyi arisztokráciától. A pápaválasztást követő napon II. Kelemen császárrá koronázta III. Henriket, aki felvette a római pátriciusi címet. Igen szoros kapcsolat alakult ki III. Henrik uralkodása alatt a pápaság és a birodalmi egyház között. Ha túlzónak tűnik is az az elképzelés, hogy a pápaságot bekapcsolták a birodalmi egyházba, de tény, hogy a hét német származású pápa közül öt 1046-1058 között kormányozta Rómát. Legjelentősebb közülük IX. Leó volt, aki Lotaringiából származott, és a császárral is rokonságban állt. A III. Henrik inspirálta reform - univerzalitásra törekvés nélkül - tisztán egyházi reformot kívánt megvalósítani, fellépve az egyház tisztasága érdekében a simonia és a papi házasság ellen. III. Henrik és IX. Leó reformtörekvései azonban előkészítették az Ottók birodalmi egyházának lebontását és a pápaság politikai lehetőségeinek tudatosulását.

Kormányzati téren III. Henrik a hercegi hatalom befolyásának csökkentésére törekedett. A hercegségek élére távoli területekről származókat igyekezett állítani, ezzel is korlátozva az egyes törzsek arisztokratáinak befolyását. III. Henrik udvarában az ögrófok, grófok, sőt a miniszteriálisok egyre nagyobb szerepet kaptak, de uralmának pillérei továbbra is a birodalmi egyház püspökei maradtak. Kevés középkori uralkodóra jellemző olyan mély vallásosság és uralkodói elhivatottság, mint III. Henrikre. Gyakran jelent meg vezeklőruhában, prédikált a templomok szőszékeiről a béke érdekében. Kínosan ügyelt arra, hogy a krisztusi szabályokat a kormányzásban és a mindennapi életben is pontosan betartsa. Mély vallásosságából kifolyólag méltatlannak tartotta a felhőtlen szórakozást, és fiatal kora ellenére csaknem állandóan szomorú és beteges ember volt. III. Henrik 39 éves korában, 1056. október 5-én hunyt el, Speyerben temették el, szíve pedig Goslarba került. A második Száli uralkodó halálával megrendült a Nagy Ottó alatt kiépült, a birodalmi egyház szerepére alapozódó kormányzati rendszer. Az egyházi és a világi hatalom együttműködése megbomlott, és rövidesen az egész birodalom kormányzati rendszere összeomlott. III. Henrik halála egyben az Ottók államberendezkedésének bukása is, és egy új korszakot vezetett be a Német Birodalom történetében.

A királyi hatalom

Az Ottók és az első Száliak királyi hatalmának anyagi bázisát a birodalmi birtokok jelentették. Ezek közé tartoztak a koronabirtokok, amelyek közvetlenül az uralkodók kezelése alá tartoztak, és általában kisebb-nagyobb udvarházak igazgatása alá voltak bontva. A szétszórt birtokok ellenőrzése a palotagrófok feladata volt. A koronabirtokok egyik jelentős része a hajdani frank birodalmi birtokokból került át a német uralkodókhoz. E birtokok döntően Frankföldön és a Majna mentén helyezkedtek el. A birodalmi birtokok másik nagyobb csoportját a birodalmi hűbértartások jelentették, amelyeket a birodalom előkelő világi vazallusai kormányoztak. A korai német állam működése szempontjából azonban a birodalmi egyház birtokai játszották a domináns szerepet. Lényegében az uralkodókkal szoros kapcsolatban álló egyházi intézmények számára adott királyi birtokadományok továbbra is a dinasztia érdekeit szolgálták, de kezelésük a birodalmi egyház vezetőinek kezébe ment át. Ez a világi és az egyházi hatalom harmonikus együttműködésének időszakában nem okozott gondot. A rendszer működését nem kérdőjelezte meg egyik hatalom sem. A birodalmi birtokok elhelyezkedéséből következőleg is az Ottók korának első időszakában a déli területeken, Svábföldön és Bajorországban nagyon gyenge volt a királyok befolyása. A terület szinte teljes mértékben hercegi irányítás alatt állt. II. Henrik hatalomra kerülésével nőtt meg Bajorország politikai jelentősége a központi kormányzásban, de ekkor is inkább csak Regensburg környékéé. A királyi birtokstruktúra mellett Szászország politikai jelentőségét erősítette a keleti terjeszkedés, a keresztény uralkodó számára krisztusi parancsként előírt misszió.

A korszak szállítási nehézségei rákényszerítették a királyi udvart német területeken is, hogy a koronabirtokok terményeit helyben élje fel. A német királyi udvar folyamatos mozgásának részben gazdasági okai voltak. Az állandó utazásnak azonban a hatalomgyakorlás szempontjából is döntő jelentősége volt. A korszak szinte el sem tudta képzelni a személytelen hatalmat. A birodalom alattvalói számára a királyi hatalmat az uralkodó személyes jelenléte testesítette meg. Az uralkodó személyes jelenlétéhez kapcsolódó hatalomgyakorlás bizonyítéka, hogy II. Henriktől kezdve a frissen megkoronázott királyok végigutazták birodalmuk legfontosabb kormányzati helyeit. Az állandóan úton levő udvar elsősorban az ún. Pfalzokat kereste fel a 10. század folyamán. A Pfalzok egy nagyobb királyi birtokkomplexum központját jelentették, de nem azonosak a királyi udvarházakkal. A Pfalzok jelentőségét az adja, hogy erődített helyek, építészetiileg is reprezentatívabb a megjelenésük. Jelentősebb kormányzati események megrendezéséhez megfelelő épületekkel rendelkeztek, így udvari gyűléseket, zsinatokat és egyéb ünnepeket is gyakran tartottak bennük. A Pfalz-kápolnák az udvari istentisztelet helyéül szolgáltak, s amíg az udvar távol volt, azokat a Pfalz lakossága használta. A birodalmi egyházi rendszer kiépülésével párhuzamosan, az egyház politikai és gazdasági szerepének növekedésével az utazó udvar is egyre gyakrabban kereste fel a jelentősebb püspöki központokat. Az uralkodói itineráriumban II. Henrik uralkodása alatt figyelhető meg a váltás és a régi Pfalzok erőteljes háttérbe szorulása a püspöki központok ellenében.

Az Ottó kori királyi hatalom szakrális alátámasztását lényegében a Karoling-kori hagyományra alapozta, amelyben már összeolvadt az antik, a keresztény és az ősi germán uralkodói tradíció. Az Ottók alatt tovább erősödött a krisztocentrikus

uralkodókép, és a király mint vicarius Christi (Krisztus helytartója) jelent meg. A német királyok hatalmának szakrális megalapozottságát a pápák által végzett római császári koronázások tovább növelték.

A törzsi hercegségek fontos elemei voltak a birodalom igazgatásának egészen a 12. század közepéig. Valójában a birodalom középszintű igazgatási egységeiv sikerült az Ottóknak visszaszorítaniuk a 10. század első felében oly fontos hercegségeket. Ezek decentralizálták az államhatalmat, intenzívebbé tették az állam jelenlétét. Lényegében a hercegek megosztott államhatalmat gyakoroltak. Egyszerre jelentettek integráló tényezőt, de hozzájárultak a területiális széthúzáshoz is. A hercegségek betöltésénél az örökösödés elve érvényesült. Bár a német uralkodók csökkenteni próbálták a széthúzás erőinek összefonódását, végeredményben azonban az Ottók korszakában mindvégig egyfajta hatalmi dualizmus, a királyi és a hercegi hatalom együttes jelenléte jellemezte a birodalom igazgatását. A Német Királyság törzsi-hercegi territóriumokból állt össze, s e hatalmi dualizmus egyik jellegzetessége maradt a középkori német fejlődésnek. A törzsi hercegségek közül a vizsgált korszakban a szász volt a legjelentősebb. I. Henrikől kezdve egészen 996-ig a német királyok egyben szász hercegek is voltak, és királyi hatalmuk fontos bázisát jelentette a szász vidék. Szászország mellett a Bajor Hercegség vált fontossá, a szászhoz hasonlóan a Bajor Hercegség is részt vett a keleti terjeszkedésben, így hosszú időn keresztül keleti irányban nyitott határokkal rendelkezett. A hercegségek grófságokra (gau) oszlottak. Valójában az országos politikában a grófok nem játszottak szerepet, de helyi, hercegségi-törzsi szinten néhányuknak még jelentős hatalmuk volt. Az ezredfordulón a hűbériségnek is fontos szerepe lett a birodalom igazgatásában. A keleti hódítások nyomán elfoglalt területeken a német uralom megszilárdítása és a vidék birodalomba integrálásának érdekében az északkeleti határszakasz mentén Nagy Ottó uralkodásának elején sorra hozták létre a Markokat (örgrófságokat). Az Elba menti Mark-rendszer mintájára a délkeleti határszakaszon, a magyar végekkel szomszédos területeken 976-ban kezdeményezte örgrófságok kialakítását a királyi hatalom.

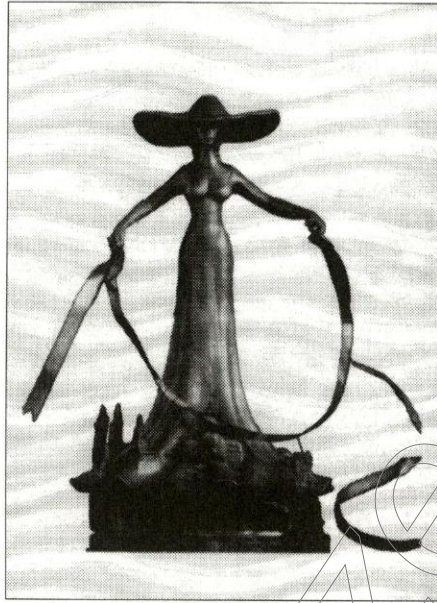
Az egyház

Az Ottók hatalmának erős támaszát, szinte egyetlen szilárd bázisát az egyház jelentette. Az uralkodó és az egyház szoros kapcsolatából kiindulva az egész berendezkedést birodalmi egyházi rendszernek nevezzük. Gyökerei a késő antik államegyházi tradíciókban és a magánegyházi rendszerben keresendők. Kialakulásában nagy szerepet játszottak a Karoling tradíciók. A német állam kialakulásának kezdetétől a széthúzó hercegi hatalommal szemben az uralkodók az egyházra támaszkodtak. A birodalmi egyházi rendszer kiépítése Nagy Ottó nevéhez fűződik, és a 950-es évek elejére datálható. I. Ottó testvérének, Brúnó kölni érseknek a segítségével megkezdte a királyi és a püspöki hatalom szoros kötelekeinek kialakítását. A cél az volt, hogy a kormányzati munkában az egyházi igazgatási apparátust felhasználják. A birodalmi egyház egyszerre képviselte a királyi hatalom és bizonyos fokig a nemesség, különösen az arisztokrácia érdekeit, így egy duális hatalmi struktúra, a király és a nemesség együttműködésének intézménye lett.

Az uralkodók Nagy Ottótól kezdve adományaikkal jelentős mértékben növelték az egyház, elsősorban a püspökségek gazdasági és politikai erejét (birtokok, fontos állami és felségjogok: vásártartás, vámszedés, pénzverési jog adományozása). Bíraskodási joguk kiterjesztésével a nagyobb egyházi intézmények immunitást nyertek. Az uralkodók közvetlenül bekapcsolták az egyházat a világi igazgatásba. A püspökök egymás után kapták meg a grófságok irányítását is. A birtokok és egyéb jogok átadása nem jelentette azt, hogy ezek a javadalmak elvesztek volna a birodalom számára, hanem a közvetlen uralkodói irányítás alól a birodalmi egyház igazgatása alá kerültek. Az adományok fejében az egyház szolgálattal tartozott a királynak. A servitium regis három fő elemből állt össze. A püspökök látták vendégül az utazó királyt, és szállást kellett adniuk népes kíséretének is. Fel kellett keresniük az uralkodót az udvari gyűléseken, és saját költségükön részt vállaltak a birodalom kormányzatában. Végezetül a hadba vonuló király részére katonákat kellett kiállítani. Ezekhez járultak még kisebb szolgálatok, így imádkozniuk kellett az uralkodó és az ország érdekében, továbbá részt kellett vállalniuk a trónörökös nevelésében. A püspökségek betöltése kánoni választás útján, tehát formailag az egyházi szabályok szerint történt, de valójában az uralkodói akarat érvényesült. A királyok kinevezési joga különösen II. Henrik alatt erősödött meg, aki a birodalmi egyházon belül a királyi magánegyházi jelleget próbálta erősíteni. A korabeli püspökök döntő része királyi papként az udvari kápolnából került ki. A német püspökök a hazai klerikusok közül kerültek ki, a 11. században csupán három külföldi származású főpapja volt a birodalmi egyháznak. A német püspökök jelentős része szülőföldjétől távoli területen kapott egyházmegyéket, ami a királyi hatalom integratív törekvéseit szolgálta. Általában elmondható az Ottó kori német püspökökről, hogy erős morális tartásuk volt, kimagasló műveltséggel rendelkeztek, bár kevesen foglalkoztak közülük irodalmi tevékenységgel. Inkább a birodalom, a felkent uralkodó érdekében dolgoztak.

A birodalmi szerzetesség viszont mintha fokozatosan pozícióit veszítette volna az Ottók korában. A nagy bencés apátságok tekintélye óriási volt, főleg a Karoling kulturális javak áthagyományozása terén. Politikai és gazdasági súlyuk viszont fokozatosan és megállíthatatlanul csökkent, sőt kulturális téren is sok vonatkozásban át kellett adniuk a kezdeményezést a püspökségi és prépostsági központoknak. A 10. század végére egyre erőteljesebben kitapintható funkciómegosztás figyelhető meg a birodalmi egyházban a szerzetesség, valamint a püspökségek és a káptalanok között. A monostorok egyre inkább a liturgia terén szolgálták az uralkodót. Misét mondtak, könyörgéseket tartottak az uralkodó és az ország boldogulása érdekében. A gyakorlati politikából azonban a monostorok szinte teljesen kiszorultak, és bizonyos fokig el is távolodtak a királyi hatalomtól. Művészeti téren kiemelkedő volt a nagy királyi apátságokban a könyvmásoló tevékenység, amely elsősorban liturgikus munkákra összpontosult. A püspöki központokhoz képest az irodalmi és a teológiai munkásságuk is jelentősebb volt a monostoroknak.

A birodalmi egyház, bármilyen szoros kapcsolatot alakított is ki a német királyi hatalommal, az egyetemes egyház része maradt. A német uralkodóknak már emiatt is aktív politikát kellett folytatniuk Róma irányában. A birodalmi egyházra épülő kormányzati struktúra működésének alapvető feltétele volt a pápasággal való harmonikus kapcsolat. Az Ottók és a korai Száliak állama a királyi és az egyházi hatalom együttműködésére épült. A király - mint az egyházon belüli hatalom - a papsággal együtt kormányozta a földi világot. Ennek a gondolatnak a művészi megjelenítése a kódexekben a királyoknak mandorlában, a trónoló Krisztus király mintájára történő ábrázolása. A bipoláris politikai világképet a szakrális építészetben a két apszisos, kettős kórusú templomok szimbolizálják.

Bankár külső - civil lélek

L

ehet-e minden évben valami újat írni a „Szeged” márciusi számában a Szegedért Alapítványról? Larról az alapítványról, amelynek működése, tevékenysége nyitott könyv az érdeklődők előtt, hiszen díjait a közvéleményből érkező ajánlások alapján ítéli oda a város közismert személyiségeinek; ahol a támogatók és a támogatottak egyre bővülő listája rendszeresen közzétételre kerül; amikor a díjátadási gálaműsort élő, egyenes adásban közvetíti a városi televízió? Szolgálhat-e valami friss hírrel a mindenkori soros elnök, aki miközben öröklik a tradíciók megőrzése felett, figyel a változásokra, ugyanakkor új színnel is akarja gazdagítani az alapítvány mindennapjait?

H

tíz hónapban, amióta betöltöm a Szegedért Alapítvány soros elnöki tisztségét, az én életem gazdagabb lett. Úgy gondolom, hogy már ez a minősítés is árulkodó: gazdagabb! Hiszen egész munkám a bankszakmához köt, a siker fő mutatója számomra a nyereség, napjaim olyan fogalmak között zajlanak, mint befektetés, hitel, likviditás, garancia, hozam, stb. Persze az ember messzebbre is

lát, de mégiscsak szinte berobbant ebbe egy másik világ, egy másik értékrend. Ahol a nagyvállalati cégvezető nem üzleti partner, hanem lokálpatrióta önkéntes; ahol a minden forint kiadását kétszer is meggondoló magánvállalkozó egyszer csak bőkezű mecénásként tűnik fel; ahol a világhírű basszista hangja nem a színpadról zeng felém, hanem együtt töprengünk a gálaműsoron; ahol a nemzetközileg elismert régészprofesszor sokszínű egyénisége szinte lenyűgöz egy-szerűségével, emberségével. Szembesülök persze mással is: hányan, milyen sokféle kérdésben várnak támogatásra! Egy kongresszuson való részvételhez, egy kiállítás izléses katalógusához, egy új kötet megjelenítéséhez néhány tíz- vagy százezer forint is mekkora segítséget jelent. És látom, hogy az egészségügy, a kultúra, az oktatás, a tudományos kutatás mennyivel több forrást érdemelne, és hogy a feltételek hiányát milyen innovációval, ötlettel pótolják a szegediek.

Szóval sok mindenben más ez a nonprofit világ, de egyvalamiben nem különbözik a profitorientálttól: itt is a felmutatott teljesítmény számít! A teljesítmény, ami mindenekelőtt forintban mérhető. A közelmúltban elkészítettük a Szegedért Alapítvány elmúlt egy évtizede gazdálkodásának elemzését és a következő három év pénzügyi stratégiáját. Ebből számszerűsíthető, hogy megalakulása óta az alapítvány 145 millió forint bevételre tett szert, és ebből 63 millió forintot fordított a 44 díjra és 693 pályázati támogatásra, valamint 21 millió forintba került a 11 díjátadási gálaműsor, tehát a bevétel több mint fele azonnal visszakerült a város érdekeinek szolgálatára. Közben nagy változások történtek a bevételi struktúrában: nőtt a támogatások és csökkent a kamatok aránya, márpedig döntően az utóbbiak képezik a díjak és támogatások forrását. Mi következik ebből? A pályázók számára érzékelhetőbb támogatás megteremtéséhez újabb nagyobb tőkeakkumulációra van szükség! Erre kell a figyelmünket, kapcsolatrendszerünket koncentrálni, mert az alapítvány rangja, elismertsége már adott, a szervezeti mechanizmus működik, az elnökségben és a kuratóriumokban kiváló személyiségek szolgálják az alapítványt, de az előrelépés kulcsa a még több pénz!

Tessék, mégiscsak felülkerekedett bennem a bankszakember! Úgy gondolom, hogy ez így van rendjén. Mind-egyikőnk - aki egy évre betölti a soros elnöki tisztséget - a saját egyéniségével, látásmódjával és cselekedeteivel hoz újat, tesz hozzá a közös ügyhöz, hogy formáljunk egy szervezetet, amelynek a neve: SZEGEDÉRT ALAPÍTVÁNY.

Kiss Piroska

Kiss Piroska
a CIB Bank Rt. Szegedi Fiók igazgatója,
az alapítvány soros elnöke

„Az én csillagaim“

A fődíjas: Varró Vince

„A visszavonulás stratégiája bonyolultabb, mint a támadásé. Jól csinálni szinte művészet. Való igaz, nehez tudomásul venni, hogy a világnak már nincs szüksége ránk, a fejlődést hozó új játékszabályokat nehezen, vagy egyáltalán nem tudjuk elsajátítani. És még egy alapigazság: az embereket nem a mi életünk, múltunk részletei érdekli, hanem saját életük, gondolataik, terveik, sikereik. Ezért nem mesélni kell, hanem meséltetni. Ha hallgatjuk, beszélésre biztatjuk a fiatalokat, szívesen vannak öregekkel, de irtóznak a - sokszor ismételt hallott - történetekről, a második világháborús emlékekről, a számukra ismeretlen emberekről és jelenségekről szóló, néha hosszadalmas anekdotáktól. Öregek egymás között: ez az emlékek bányászatának területe.“

(Varró Vince: Zárójelentés)

- Lassan tíz éve, hogy a professzor úr negyven éves egyetemi szolgálat után nyugállományba vonult. De most is itt, az I. Belgyógyászati Klinikán, szobájában találkozzunk. Mégsem tette le végképp a lantot, közel a nyolcvanadik évéhez is friss, egészséges, aktív és derűs. Van titok?

- Ötven esztendőt töltöttem el e falak között, s most is mindennap reggelente ide hoz a lábam. Itt lakom a Tisza parton egy sarokra, vajon ki a megmondhatója, hányszor tettem meg ezt az utat fél évszázad alatt?! Őszintén mondom, ha nem tehetném, nagyon hiányozna. Sok helyen megtörténik, hogy a nyugdíjba vonuló idős ember egyszerre terhére lesz eddigi környezetének, láb alatt lesz, tehernek érzik. Szerencsére utódom, Lonovics János professzor nem csupán kiváló belgyógyász és tudós, de kitűnő ember is, akivel ma is zavartalan az együttműködésem. Ez példamutató gesztus és óriási segítség nekem. Onnan fogom majd észrevenni, hogy nem vagyok kívánatos személy a klinikán, ha a portás majd nem köszön vissza. Mert ő tudná a kötelességét. Ez még nem következett be.

- Megtehetné, hogy kedvteléseinek éljen, ússzon, olvasson, írjon. Mégis naponta órákat tölt a klinikán. Mi bajt

ja, inspirálja újabb és újabb feladatok végrehajtására?

- A munka tart életben. A szigorúan vett klinikai munkát befejeztem. Minden új vezetőnek új koncepciója van, gyorsan változó új módszerek váltják egymást a klinikumban. Nem szeretnék ebben az új rendszerben zavaró tényező lenni. Mindig szerettem oktatni, s talán nem is vagyok rossz előadó. Ennek - minden nagy-képesség nélkül mondom - egyik bizonyítéka, hogy nyugalomba vonulásom után öt évvel két évfolyam is „kiemelkedő oktató“-nak választott. Ez annál inkább hízelgő számomra, mert a hallgatói döntésekbe mindig bejárt az az egyszerű tény, hogy kinél is várható a legszigorúbb vizsga. Én pedig nem vizsgáztatok, „mindössze“ 4-5

előadást tartok. Szóval ez az elismerés boldoggá tett. Részt veszek a PhD-képzésben. Néhány éve fölvettem néhány érdekes és aktuális témát, melynek az oktatásba való felvételét támogatta az egyetem vezetése. Így három problémakörrel foglalkozom: Hogyan kell előadni; Hogyan kell megírni egy tudományos közleményt; és a publikációs etika kérdései.

- Hogyan került szembe a tudományos publikációk erkölcsi kérdéseivel?

- Pár évvel ezelőtt - miután kihevertem a Zárójelentés című könyvem megjelenése körüli traumát - Angliában élő lányomtól kaptam egy érdekfeszítő könyvet, Csalás a tudományban volt a címe. A szerzők amerikai tapasztalatokat gyűjtöttek azokról a mérhetetlen, álságos ravasz csalásokról, melyeket a tudomány terepén belül követtek el. S az is kiderült, hogy a tudóstarsadalom jösszével védtelen a jól képzett, kreatív, szinte bravúros megoldásokkal játszadozó csalókkal szemben. A leggyakoribb jelenség, hogy szépen felépített, logikus kísérleti eredményeket tesznek közzé, olyanokat, melyeket el sem végeztek. Lényege, hogy alapvetően új dolgot ne mondjanak, részigazságokat közöljenek. Annyira megrázott és fölháborított a kötet, hogy elkezdtem mélyebben

foglalkozni a témával, s megjelentettem egy írást az Orvosi Hetilapban Az orvostudományi kutatások kriminológiája címmel. Külföldi példákat soroltam kísérletes átverésekről, fiktív kutatásokról, el nem végzett állatkísérletekről, hamis labor tesztekéről. S ami a legszomorúbb: hiába derülnek ki a csalások - jó részt az irigy kollegák „súgásai“ nyomán -, nincs komoly szankció. Hiszen senkit sem ért effektív kár, nem jelentkeznek a károsultak. „Csak“ az igazságot köpték szemem. Persze, mindennek az ellenlépései is megtörténtek. Legalábbis az első lépések. Mert kik léphettek fel a tudományos, elsősorban az orvostudományi csalások ellen? Mindenekelőtt az alapítványok, melyeknek pénzét tették zsebre a csalók, aztán gyógyszergyá-

Dr. Varró Vince belgyógyász, gasztroenterológus emeritus professzor 1921. október 13-án született Budapesten. A főváros Mátyás király Reál gimnáziumában érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett politikatudományi oklevelet. A Szegedi Tudományegyetem orvoskarán 1949-ben kapott diplomát, majd a Hetényi Géza vezette I. Belgyógyászati Klinikára került. Kandidaturáját 1967-ben védte meg, 1960-tól docens, 1965-től a tudományok doktora. 1970-ben nevezték ki egyetemi tanárrá, három évvel később az I. Belgyógyászati Klinika igazgatójává, ahol 1991-ig tevékenykedett, azóta emerits professzor. Több mint húsz országban tartott előadásokat szűkebb szakterületéről, a gyomor- és az emésztőszervek betegségeiről (Japán, Mexikó, Chile, Brazília, USA, Marokkó stb.). Tíz tudományos szakkönyv, mintegy 66 könyvfelvezet és több mint 400 közlemény szerzője. Zárójelentés című önéletrajzi íbletesű szépirodalmi munkája 1996-ban jelent meg. Tíz évig volt a Magyar Gasztroenterológiai Társaság elnöke, jelenleg tiszteletbeli elnöke, nyolc évig volt a Magyar Belgyógyász Társaság elnöke, most tiszteletbeli elnöke. Négy év betöltötte az Európai Gasztroenterológiai Világszövetség tiszteletbeli elnöki tisztét, számos orvostársaság és a Leopoldina Akadémia (Németország) tagja. Kitüntetései: Markuszovszky-díj, Hetényi Géza Emlékérem, Kiváló Orvos, Munka Érdemrend ezüst fokozata, Jancsó Miklós Emlékérem, az MTA Eötvös József koszorúja.

rák, amelyek új, megbízható ellenőrzési rendszereket dolgoztak ki világszerte. Nagyon tanulságosak az ezzel kapcsolatos tapasztalataim. Sok helyen tartottam a jelenségről és az ellene való fellépésről előadást, talán mondanom sem kell, hogy nem mindenhol örültek neki. Hiszen tudjuk, nálunk is vannak az ügyben érintettek és érdekeltek, de mindig a másakra mutogatnak. Boda Domokos professzorral közösen a tudományos etika hazai presztízsének visszaállítása érdekében készítettünk egy tervezetet, melyet a Magyar Tudományos Akadémia elfogadott. Ennek lényege, hogy határozott és reális szabályozási keretek között ítéljék meg a pályázati anyagokat, kutatási eredményeket. Szorítsuk vissza azt a visszatetsző jelenséget, hogy például a pályázati elbírálásoknál előnyben részesülnek a valótlanosságokat és ellenőrizhetetlen elemeket fölsorakoztató anyagok a becsületes és reális pályázati anyagokkal szemben.

- *Amiket elmondott, feltételezi az olvasottságot, a naprakészséget. Miként lehet ma ezt az igényt teljesíteni?*

- Az olvasás létkérdés. Fiatalabb korbanban humán pályára készültem, de édesapám kérése - hogy orvos legyek - erősebb volt saját vágyaimnál. Akkoriban rengeteget olvastam, főként a világirodalom terepein kalandoztam, sok-sok meghatározó élményt kaptam a könyvektől. Amikor Szegedre kerültem az egyetemre majd a klinikára, mindent a szakmának rendeltem alá. Hetényi klinikájának olyan atmoszférája volt, amelyben kötelezőnek számított a szakirodalmi naprakészség, a tudomány művelése és az olvasottság. Amikor nyugdíjba vonulásom után rendeztettem mindazt a hatalmas anyagot, mely negyven év alatt összegyűlt, 8000 tudományos feljegyzést tartalmazó cédulát dobtam ki. Valamennyi egy-egy szakirodalmi jegyzet tartalmazott. A szakirodalom egy-egy szelvényét figyelemmel kísérése ma is örömteli feladat, de a négy évtizedes világirodalmi hiány „pótlása” is nagy felfedezéseket és sok örömet kínál. A legújabb irodalmi törekvéseket nem mindig honorálok, de sok nagyszerű művel szembesülhetek.

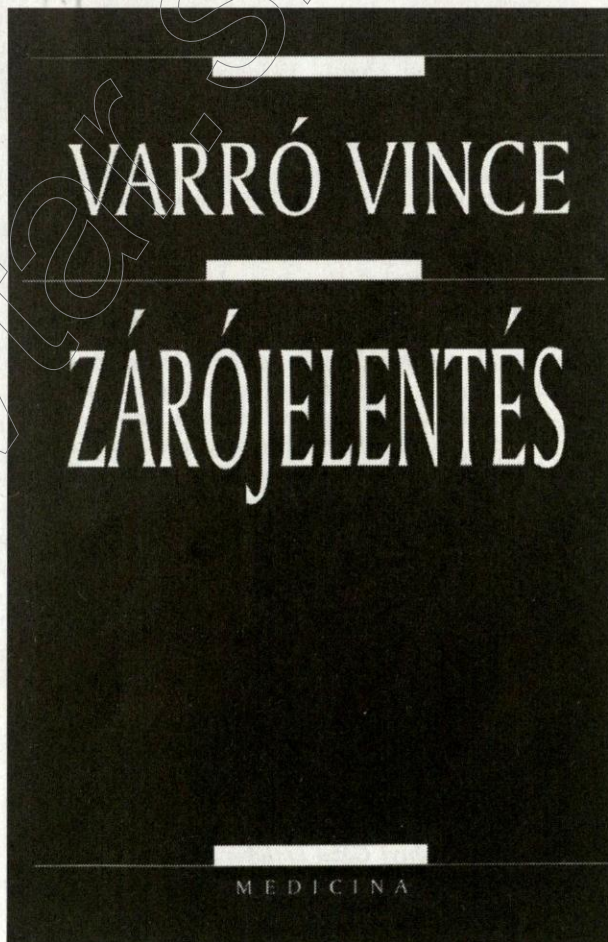
- *Nyugdíjba vonulása után - egy belgyógyász számára stílusosan - Zárójelentés címmel könyvet írt. Nekem az 1999-ben megjelent második kiadást dedikálta. Azt tartják, minden ember meg tud írni egy könyvet, a saját élete történetét. Ez az összegzés ennél több: önéletrajz, tudományos pályakép, nemzetközi önéletrajz, történelmi látásmód, egyetem történeti szelvény, esszé- és eszmefuttatások, erkölcsi tételtek, dokumentumok szintézise. A Zárójelentésnek utóélete is volt-e?*

- Zárójelentést írni az orvosnak kötelessége. Mégpedig pontos és egyértelmű, tudományosan megalapozott és a szakma számára világos megállapításokkal. Úgy éreztem,

mindazt, amit átéltem, tettem és gondoltam, összegezni kell. Amikor elkészültem a munkával, volt iskolatársam, Szabolcsi Miklós irodalomtörténész segítségét kértem, ajánljon kiadót. Sajnos, a rendszerváltozás útvesztőjében a T-Twins kiadó becsapott. Minden úgy indult mint a meseben: értelmes és kiváló lektor, nagyszerű vezető, szép könyv. Amikor kiderült, mikorra várható a kötet, mintegy 2000 előzetes értesítést küldtünk ki kollégáknak, barátoknak, ismerősöknek. Hónapokkal később érdeklődtem - mivel igencsak visszhangtalan volt a Zárójelentés - megkapták-e a könyvet? Kiderült, hogy nem, s közben az is tudomásomra jutott, a kiadó tönkrement, megszűnt. Nagynehezen kinyomoztam, mi lett a vezetővel, ők anyagi okokra hivatkozva magyarázták, miért nem érkeztek a kötetek a megrendelőkhöz. A felszámolás alatt lévő cégtől sikerült megvásárolnom 100 példányt. Nagyon bosszantott a dolog. Szerencsére több szakkönyvem kiadója, a Medicina vállalta a második kiadást, de az 1999-ben megjelent könyv már nem válthatott ki olyan visszhangot, melyre három évvel korábban joggal számíthattam. Ami pedig a könyv tartalmát illeti, több meglepetés is ért. Én senkit nem szerettem volna megbántani, de igencsak hamis kép lett volna, ha mindennek csak a nápos oldalát mutatom be. Természetesen csak az én szemüvegemen szemlélhettem a környezetemet, fenntartom a tévedés lehetőségét is, de szándékaim szerint az igazságot igyekeztem írni, tárgyilagosan. A lektori figyelmeztetések nyomán néhány helyen finomítottam bizonyos „bálványromboló” megállapításaimat, enyhítettem egy-két megjegyzésemet. De nem vállaltam tisztességtelen kompromisszumokat.

- *Az írást azóta sem hagyta abba. Olvashattuk novelláit a Szegedtől-Szegedig című antológiákban. Am a tavalyi gyűjteményben nem találkozhattunk nevével.*

- Amikor megalakult a Szegedi Írók Társasága, engem is meghívtak, és szerepeltem is az első két antológiában. De rá kellett jönnöm, nem vagyok „igazi” író. Ezzel szembesültem, és kiléptem a Társaságból. Küldtem ugyan egy írást a 2000. évi antológiába is, de fönnakadtam a lektori hálón. Ezt én természetesen elfogadom, csak azt kértem, mondják el, írják le, mi a hiba írásaimban. Talán megszívélve a jó tanácsokat, még alakítanám is dolgozataimat. Máig nem kaptam kéresemre választ. Abban az ominózus eszmefuttatásban a „szeretet” fogalmáról gondolkodtam. Azt próbáltam vizsgálni, pontos-e a Tízparancsolatnak ebben a tételében: „Szeresd felebarátodat mint tenmagadat!” a szeretet fogalma, vagy csupán fordítási pontatlanság. Véleményem szerint ugyanis a szeretet olyan belső emberi érzés, melyet nem lehet megparancsolni. Szerintem a légy méltá-

Fotó: Veréb Simon

nyos, tiszteld stb. pontosabb fogalmazás lenne. Gondoljunk csak bele, miként szeretheti gyilkos apját a fiú, gonosz kollegáját az orvos, korrupt politikusát a polgár?!

- Egy beszélgetésünk alkalmával Stefan Zweig egy gondolatát idézte a boldogság csillagóráiról. A professzor úrnak hosszú élete folyamán, melyek voltak a legszívmelengetőbb csillagórái?

- Szeretem Zweiget, és pontosnak érzem gondolatait az ember csillagóráiról. Melyek az én csillagóráim? A második világháború borzalmai után nagy örömet éreztem. Máshoz nem hasonlítható megkönnyebbülést, reményt, szabadságélményt. Aztán boldog voltam, amikor 1949-ben az egyetem aulájában orvosává avattak, hiszen sok mindent végigéltem, míg a diplomát kezembe kaptam. Külön beragyogta a napot, hogy szüleim is ott lehettek. Különösen apám miatt, akinek kívánsága ellen, hogy orvos legyek, sokat küzdöttem. Láthatta, hogy amikor beléptem az orvosegyetemre, a „csakazértis” igénye munkált bennem, s nem is hiába. Csillagórának számít családom. Negyven éves boldog házasságom és két gyönyörű gyermekünk. Mindig örömmel és felelősséggel figyeltük fejlődésüket. Fiamat éppen a közelmúltban neveztek ki a Farmakológiai Intézet vezetőjévé, lányom Angliában él, a napokban várja professzori kinevezését. Nem azért vagyok büszke elsősorban rájuk, mert pro-

fesszorok lettek, hanem azért, mert nagyszerű gyerekek és igazi emberek. Büszke vagyok unokáimra, Dianához - akinek egy rajza itt látható klinikai szobám falán - különös szeretet fűz. Feleségem halálát követően megértő és figyelmes társra találtam. De talán legnagyobb örömöm, hogy nagyszerű tanítványaim voltak, akik ma a hazai és nemzetközi mezőnyben is megállják helyüket. Úgy érzem, megsokszorozhattam magam, s az általam képviselt szemlélet, szellemiség, szakmai alázat, tudományos érdeklődés megsokszorozódott és hatni képes.

- Professzor úr, hogyan fogadta a hírt, hogy a Szegedért Alapítvány elnöksége fődíjasává választotta?

- Tartozom egy vallomással. Ötven éve élek Szegeden. Nehezen szakadtam el Budapesttől. Úgy voltam ezzel a várossal, mint egy angol úr a gyarmatokkal. Letelik a kényszerű küldetés, s csupán egy szép emlék marad. Még hallgatóként is pesti életünket terveztük, barátaim lakást és állást is szereztek. S akkor jött a csoda. Az utolsó évben Hetényi Géza az angolszász belgyógyászat eredményeire és szemléletére kitekintő előadásai lenyűgöztek. Nem volt menekvés, itt kellett maradnom! A sors ide vetett, így rendelkezett. Nem bántam meg. S az alapítványi elismerés egy újabb csillagóra életemben.

... Két tanulságot vontam le életutamból. Az egyik, hogy - legalábbis eddig - elkísért utamon a szerencse. Azzal foglalkoztam, amit szeretek, kétszodálatos élettárs egyengette utamat, és szerető sikeres gyermekeim vannak, környezetem megbecsül. A másik, hogy jól sáfárkodtam a bennem lévő értékekkel: nagy munkával és sok lemondással, de kiboztam magamból mindazt, amire tebenségem predesztinált, és nem vállalkoztam olyan feladatra, mely képességeimet meghaladta volna."

(Varró Vince: Zárójelentés)

Tandi Lajos

A túlélés sikertörténete

A tudományos kuratórium díjazottja Csetri Lajos irodalomtörténész

A Szegedért Alapítvány Tudományos Kuratóriumának idei díjazottjáról, Csetri Lajos irodalomtörténész professzorról kollégái, tanítványai rosszat soha nem mondanak, sőt még a báta mögött is dicsérik.

A Szegedi Tudományegyetem 1998-ban nyugdíjba vonult egyetemi tanára kanyargós utat járt be, mire tudományos pályája révbe érkezett, és teljesítményét vitán felül állónak fogadták el.

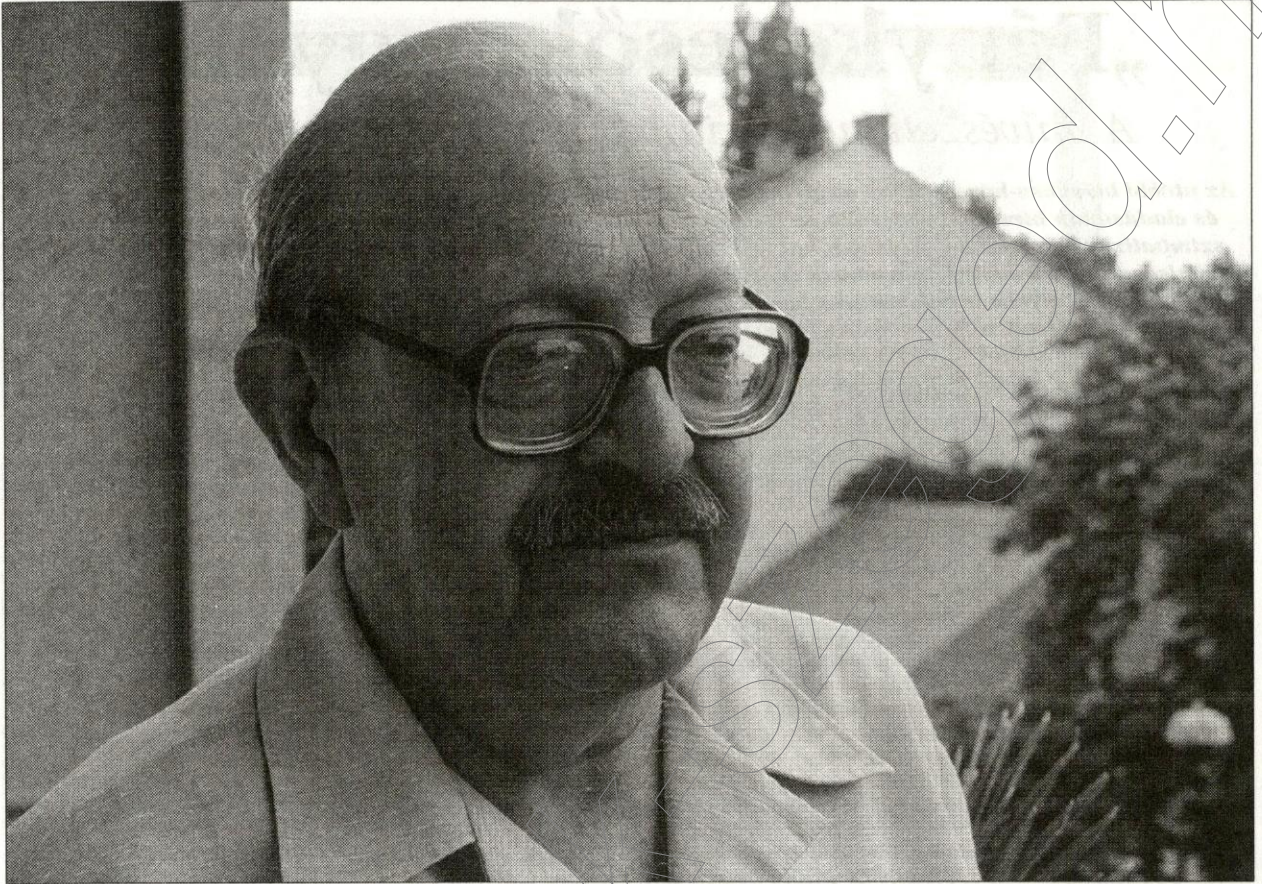
Csetri Lajos – akinek apai ágon Erdélyből, Tordáról származó családja az 1600-as évek végén I. Lipóttól kapott nemességet – 1928-ban született Kisújszálláson. Az elemi iskolát Miskolcon végezte, majd családjával 1939-ben Veszprémbe került, ahol reformátusként a piarista gimnázium tanulója lett. Szülei 1942 novemberében költöztek Szegedre, ahol ugyancsak a piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait, de már egészen más légkörben, mint a vallási vitáktól bangos Veszprémbe. „A Szentharomság utcai lakásunkba – ahol most is lakunk – 1944 júniusában költöztünk. A gázgyár közelében veszélyben éreztük magunkat, amikor Liberátor-kötelékek húztak el felettünk. Úgy gondoltuk, itt nagyobb biztonságban leszünk. Nem sokkal a költözésünk után kezdődött meg Szeged bombázása. Valószínűleg a vasúti hídra szánták azt a 250 kilós légiaknát, ami jókora tévedéssel fölünk néhány háznyira csapódott be. A hatalmas detonáció szinte kiszippantotta a házunk üvegfelületeit. Amikor feljöttünk a légóvá alakított pincéből, bokáig jártunk az üvegtörmelékben. Szüleim úgy látták, nem lehet tovább itt maradnunk. Egészen addig Kistémplomtanyán voltunk, amíg a románok kiugrása után a front megközelítette Szegedet. Október 8-án a nagybátyám, aki főmérnök volt a MÁVAG-nál, egy pótkocsis teherautót küldött értünk, hogy a front elől meneküljünk Budapestre.”

1944 decemberében, mint 16 éven felüli leventét, Csetri Lajost is behívták, majd a 202-es munkásdandár 4. századával nyugat felé indították. Előbb a Múncbentől 6 kilométerre lévő repülőterre vitték, majd a Költől 70 kilométerre észak-keletre fekvő kórházvárosba, Lüdenschaidbe került. „Amikor március második felében jött a hír, hogy északon az angolok, délen az amerikaiak léptek a Rajnán, és megkezdődött a nagy oltó, amely a Ruhrkessel volt hivatott befogni, elindítottak bennünket is menekülni.” Miután 1945 áprilisában az amerikai csapatok fogságába került, Franciaországba, a cherbourgi, majd a Mailly le Camp-i fogolytáborba vitték. „Onnan október 16-án három napi élelemmel, takarók nélkül, egy szál ruhában elindítottak bennünket haza. Azt hiszem, tüdőbetegséget azokban a napokban szedhettem össze. November 8-án értem haza Szegedre. A 182 centiméteres magasságomhoz 52 kilogrammos testsúly társult, ráadásul az orvos megállapította, hogy teli van a mellhártyám izzadmánnyal. Úgy néztem ki, mintha koncentrációs táborból jöttem volna, minden bordám jól látszott. Pontosan fél évig, 1946 májusáig voltam beteg egyfolytában. A fogság és a betegség következményeként akkoriban az ébredő vallási mozgalmak hatottak rám. 1947 nyarán azért mentem el a Soli Deo Gloria szárszói táborába, mert az volt az elképzelésem, hogy református lelkipásztor leszek. Csak egyszer fürödtem meg a Balatonban, mire kiújult a betegségem. Akkor már mindkét oldalon kialakult a mellhártyagyulladás, ráadásul mandulagyulladást és szívburok gyulladást is kaptam, antibiotikum pedig még nem állt rendelkezésre. Hetényi professzor, a belklinika igazgatója napi háromszor két aszpirint adott, amitől egyfolytában zúgott a fülem. Csak úgy tudtam elviselni, hogy szimfonikus zenét képzeltem a zajba. Az év végén beutaltak Budakeszire, a szanatóriumba, ahol több mint fél évet töltöttem. A szanatórium csodálatos könyvtárral rendelkezett, ott olvastam először Jack London-regényeket és hasonlótak, amelyek a polgári radikalizmus világnézetét alakították ki bennem. Ez alatt a fél év alatt a vallási fanatizmusom elkopott.”

Hazatérve a magyar-történelem szakra iratkozott be a Szegedi Tudományegyetemre. „Bognár Ceciltől hallottam először Freudról és a modern pszichológiáról, amiről korábban nem sokat tudtam. A bencés Hermann Egyed professzortól heraldikát hallgattam, a kiváló italianistánál, Koltay-Kastner Jenőnél – aki a germanista Halász Elődhez hasonlóan a nyugati nyelvszakok megszüntetése után akkoriban magyar és világirodalmat oktatott – Petőfiből kollokváltam. Másodévbem már Halász Előd is oktatott.”

Már az egyetemi évek végén Szentesre került, ahol az agráregyetem szakértelesség tanfolyamának egyik függetlenített oktatója lett, majd 1954-ben a budapesti TIT-központban az irodalmi szakosztály munkatársaként kapott állást. 1955 májusában harmadszor is visszaesett a betegségbe. Először Hetényi professzor belklinikáján kezdték kezelni, majd ősszel azzal utalták be a gyulai József Szanatóriumba, hogy a bal felső tüdőlebenyét – amiben egy beverző kaverna alakult ki – műtéttel távolítsák el. „1955 karácsonya előtt a gyulai szanatóriumban Hutter főorvos az alapos kivizsgálás után azt mondta: „Csetri úr, én magát nem műtöm meg, mert ott maradna a műtőasztalon. A megmaradó tüdőfelület ugyanis nem lenne elegendő a szervezet oxigénszükségletének ellátására. De ha szép csendesen, nyugdíjas módjára, sétálgatva él, akkor még néhány évig élélhet.” Amikor legközelebb eljött látogatni a menyasszonyom – akivel még Szentesen ismerkedtem meg, ahol a szakértelességi tanfolyam gondnokaként dolgozott –, azt mondtam neki, visszaadom a szavát, mert ez egy kilátástalan életforma, ami mellé nem köthetem le. Ő azonban nem volt hajlandó „lepattanni”, így összeházasodtunk. Gyuláról 1955 végén hazaküldtek, és az egész 1956-os évet itthon töltöttem. Közben a XX. kongresszus után kezdődtek az izgalmas dolgok, megindult az irodalmi élet pezsgése, Nagyfalusi Tibi, Ratkó Jóska barátaim akkoriban Szegeden voltak. A Tisztáj szerkesztősége az ipartestület épületének magasföldszintjén működött, ott tartották az irodalmi vitákat. Mivel nem voltam folyamatosan ágyhoz kötve, végigültem ezeket a tanulságos vitákat. Életem első publikációja is azon az őszön jelent meg a Tisztájban: Somfai Laci regényéről írtam bírálót. Miután megkaptam a beutalót, október 8-án bevonultam a budakeszi szanatóriumba, mert úgy gondolták az orvosok, még kellene próbálni, hátha az ottani mellkassebész, Kulka Frigyes elvállalja a műtétet. Nem vállalhatta el, mert közben kitört a forradalom, jött az összeomlás.”

Négy és fél évi gyógyszerzedéssel mégiscsak rendbe hozták az orvosok, így másfél évnyi rokkantnyugdíj után 1959 augusztusában egészségügyi szempontból rehabilitálták. „Feleségemmel visszaköltöztünk Szentesről Szegedre. 1957 őszétől az 1956 után visszaállított nyugati nyelvzakok egyikén, a Halász Előd vezette német tanszéken levelező úton végeztem a német szakot, amiből 1961-ben szerzem diplomát. Akkoriban egykori évfolyamtársam, Tari Jancsi volt a tanácselnök-helyettes, akihez a kulturális terület is tartozott. Az ő hozzájárulásával alkalmaztak 1959-től a Somogyi-könyvtárban, ahol rendszeresen publikálni kezdtem. Eleinte összefoglaló tanulmányokat írtam egy-egy nagyobb irodalmi alakról, például Kaffka Margitról, Schillerről. Kezdtém beleszólni az akkoriban folyó esztétikai vitákba. Az örök realizmus elméletét volt üdvös bírálni, és fő célkitűzésünk a régen már jól kialakított stílus- és irányattörténeti iskola – amit a sztálini korszakban ad acta tettek – rehabilitálása lett. Mivel azonban a hatvanas évek közepén az addig a pártközpont megfelelő osztályát vezető Köpeczi Béla befolyása visszaszorult, és Aczél Györgyöt nevezték ki kultúrpolitikárrá, aki olyan emberekkel – Király István, Pándi Pál, a filozófus Szigeti József – vette körül magát, akik a régi, sztálinista típusú realizmus fogalomnak voltak a hívei, az az irodalmár front, amelynek én is egyik korifeusa voltam, irtóztató nagy pofont kapott, amikor 1965-ben a Népszá-

Fotó: Hollósi Zsolt

badságban egy olyan ember írt rólunk kemény bírálatot, aki néhány hónappal később disszidált. De ez akkor már senkit sem érdekelt. Ezzel a cikkel a mi vonalunkat kinyírták.”

Csetri Lajos 1963-ban Szauder József jóvoltából térhetett vissza a szegedi egyetem bölcsészkarára, ahol a magyar irodalomtörténeti tanszék oktatója lett. Kezdetben irodalomelmélettel, esztétikával foglalkozott, majd miután a keményvonalas kultúrpolitika megelégtelt modern, szabad szellemű és öntörvényű kutatásait, az irodalomtörténet területén talált menedéket. A magyar felvilágosodás irodalmát kutatva is kitűnt elméleti felkészültségével és igényességével. Az 1986-os Berzsenyi-évfordulón jelent meg a niklai remetéről szóló kutatásait összegző „Nem sokaság, hanem lélek” című tanulmánykötete, amit lelkesen fogadott a szakma, kiemelve, hogy „Az elemzés történeti szempontját sokkal tágasabb dimenziókban is érvényesíti a szerző. Az életmű minden tárgyalta problémáját következetesen eszmétörténeti és történeti poétikai összefüggéseiben vizsgálja. Filozófiai, esztétikai, műnemi, műfaji, retorikai, stilisztikai, verstani horizontja pedig egyszemélyi tárgyahoz mérten szokatlanul széles.”

Hogy miért épp Berzsenyit választotta irodalomtörténeti kutatásai célpontjává? Csetri Lajos erre így válaszol: „Amit Berzsenyiről, majd a nyelvújítási kor vitáiról leírtam, az magától értetődően állásfoglalás is volt, azaz mindig szólt napjainkról is. Egyre kevésbé tudtam egyetérteni Kazinczy nyakló nélküli Nyugat-imádatával, és az ilyen módon való befogadási kísérletével. Ezzel szemben a helyes útnak Berzsenyit láttam, amely ugyanakkor egyáltalán nem tette lehetetlenné, hogy elfogadja a birodalom belüli helyzetünket. Azt sem tudom, mennyi jogosultsága van annak, hogy Kazinczyban a köztársasági mozgalom nagy hőstét lássuk, és nincs-e sok véletlenszerűség abban, hogy ő végül is börtönbe került nézetei miatt. Kétségtelen, hogy Kazinczy személyes életében sokkal több olyan dolog halmozódott fel, amely őt predestinálhatta egy akár félreértészerű letartóztatásra is, ami viszont Berzsenyi esetében szóba sem jöhetett, mert ő a birodalom belüli magyarság híve volt. Ha a felvilágosodás korától kezdve egészen a múlt század végéig megvizsgáljuk az igazán jelentős magyar politikai gondolkodók gondolatvilágát, kiderül, hogy tisztán látták azt: a magyarságot másképpen együtt tartani, mint a birodalom keretei között, nem lehet. Ha a birodalom teljességétől megszabadulva a magyarságnak egyedül kell a maga régi, történelmi országában szembenéznie a többségben lévő és a pánszlávizmussal által felbőszített nemzetiségi tömegekkel, akkor nem tudja egyben tartani a történelmi Magyarországot, és nem tudja együtt tartani a magyarságot sem. Épp ezért vagyok az 1990 utáni irodalomtörténeti publikációimban is mindig ennek a gondolatmenetnek a képviselője, vagyis ez abban a vonatkozásban is szavazás a részemről, hogy az Európába menetelt maximálisan támogatom, csak azt is látom, ha ezt nyakló nélkül akarjuk tenni, akkor ugyanolyan marhaságokat csinálhatunk, mint amilyeneket elődeink csináltak.”

Csetri professzorról sokan tudják, hogy pihenésképpen szívesen olvas Karl May-t és P. Howardot. Azt is elárulja, hogy gyakran nézi a Cartoon Network tévécsatornát, mert a Tom és Jerry, valamint a Looneytunes-ből a Kengyelfutó gyalogkakukk, a Sylvester- és a Csőrike-rajzfilmek a kedvencei.

„1999 áprilisában csigolya-összeroppanás miatt lerobbantam. Attól kezdve elsősorban azzal foglalkoztam, amivel egész életemben: hogy a túlélés technikájának tökéletesítésével Hutter főorvos jóslatának érvényességét megcáfoljam. A jóvendölés szerint, amely huszónégy éves koromban hangzott el, a harmincat sem érhettem volna meg. Glatz Ferenc és Kosáry Domokos publikációi többek között azért tetszenek annyira, mert amikor azt mondják, hogy az ezeréves magyar történelem szakadatlan sikertörténet: a túlélés sikere, akkor – a szónak ebben az egészen közönséges értelmében – önmagamra, saját sorsomra ismerek.”

Hollósi Zsolt

„Fénykeresők vagyunk“

A művészeti kuratórium díjazottja: Pataki Ferenc

Az utóbbi betekben-bónapokban meglehetősen fölbolydult a szegedi művészeti élet. A Képtár bezárásának és eladásának híre fölkorbácsolta az indulatokat, szélsőséges megoldásokra ragadtatta a művészeket, szimpatizánsokat, de a döntéshozókat is. Pataki Ferenc ma a szegedi művészeti élet egyik meghatározó egyénisége, akinek mintegy harmincöt éves képzőművészeti munkássága is ehhez a városhoz kötődik. Halatta is szavát, olykor indulatait sem igen fékezte. Most itt ülünk a város peremén, ami ebben az esetben Új Petőfi telepet jelent, a Réz utcát. Az egykori kukoricaföldeken most épül az új, családhibázás városrész. A műteremben két oldalról árad a fény. Kint ugyan esik, de a tavaszi napsugár szemmel láthatóan erőlködik, hogy átszakítsa a felbők függönyét. Ülünk egymással szemben, a festőállványon egy új, formálódó sorozat darabja, a Képtármementő felkiáltó jelei.

– Feri, néhány béttel a művészek drámai tette, a megnyitót követő demonstratív „leakasztási“ akciót követően, fölfelezve az alagút végén derengő fénypontokat, hogyan érzed magad, miként ítéled meg a magyar, s benne természetesen a szegedi képzőművészek helyzetét?

– Fájdalmasan és reménykedve. Húsz-harminc évig erőltettük a közös fellépést, az együttgondolkodást, érdekeink közös érvényesítését - mindhiába. Különösen az utóbbi évtizedben idegenedtünk el egymástól, gyanakodva és sandán figyeltük egymás tevékenységét. Alig-alig találkoztunk, nem jártunk egymás műtermében, nem voltunk kíváncsiak egymás kiállításaira, nem könyököltünk vitakozva kocsmasztalokra. S most egy – meggyőződésem szerint hibás és művészetellenes, Szeged szellemi élete elleni – merénylet mintha kijózanította volna a kollegákat. Soha ilyen együttes fellépést, közös és példás összefogást nem tapasztaltam, mint a Képtár ügyében. Talán valamennyien megéreztük annak a döbbenetnek realitását, hogy a szakadék szélén állunk. Egyetlen rossz mozdulat, s mindannyian zuhanunk. Sorjázta a kérdések: kiért vannak a döntéshozók, az általunk választott, bennünket képviselők? Kinek az érdeke egy negyven éves Szeged művészeti életében főszerepet játszó, az értékeknek otthont adó, a város hírnevét öregbítő kiállítóhely eladása. Hol van az érték és minőség folytonossága? Kioperálható-e egy város értékeinek genetikus kódja? Megtagadható-e a beszélő viszony állampolgár és választott vezető között? Nehéz kérdések, még nehezebb válaszok. De sem a kérdések alól, ha még ilyen drámai módon is vetődtek föl, s a válaszok alól sem bújhat ki sem az alkotó, sem a városvezető.

– Mi az, amit legjobban sérelmez a szakma? Hogyan változtak meg a művészeti közélet viszonyai a rendszerváltozást követően?

– Sok rosszat lehet és kell mondanunk a úgynevezett átkosról. Az azonban elvitathatatlan, hogy az állami mecénatúra – minden hiányossága, szelektivitása és spekulatívitása ellenére is – működött... Voltak tisztességes megbízások, állami vásárlások, egy-egy önálló kiállításon el lehetett adni 10-15 képet, amiből a család néhány hónapig megélhetett. Voltak tisztés és részrehajló zsűri, de gátat szabta a dilettantizmusnak, a tehetségtelenségnek. Mára atomjaira hullott a művészeti közélet. Vége a művészbárságoknak, az összetartozásnak, a minőség és érték közös védelmének. A pénz, a hatalom és a zavarosban halászás jellemzi a művészeti életet. Én nem lettem se jobb, se rosszabb művész az elmúlt tíz évben, mégis nehezebben élek, kevesebb a bemutatkozási lehetőség, az egykori barátok piaci ellenfelekké váltak, politikai törleszkedésekre kényszerítik a művészeket. Azt mondják, a polgári társadalomban a polgárság veszi át az állami mecénatúra szerepét, s a piaczgazdaságban a piac válik értékítélő fórummá. Csakhogy ma Magyarországon se polgárság, se érték mérő piac. Még a mentőövként odadobott pályázati rendszer is kibillent az

értékeket, mert politikai szempontok szerint osztanak gyegyet vagy büntetést. Kibillent az értékrend, légüres térben élünk, a kultúra mostohagyereke a hatalomnak. A fenntartók legfőbb igyekezete: megszabadulni a kultúra minden elemétől. Én pedig, közel a hatvanhoz, már nem tudok házalni, hízlekedni, előszobázni, jó pofát vágni guszustalant dolgokhoz. Én festeni szeretnék, lehetőleg jó képeket. Ez az én dolgom.

– Nem csupán az állam, illetve az önkormányzatok által működtetett Képtárat fenyegette veszély, de egyre-másra került lakat a magángalériák ajtajaira. Mintha a képzőművészet valóban a padlóra került volna.

– Annakidején a Képcsarnokkal kötött szerződésünk értelmében rendszeres jövedelemhez juthattunk. Az más kérdés, hogy a vállalat olyan alkotásokat is felvásárolt tömegesen, amelyek eladhatatlanok voltak, így a felhalmozott festményanyag óriási veszteséget termelt. Amikor a Képcsarnok elkezdett agonizálni, a műkereskedelem nagy lehetőséget látott a hiány pótlására. Egyre-másra alakultak a magángalériák, kiállítóhelyek, a tulajdonosok nagy lehetőséget láttak a képek, szobrok forgalmazásában. A nyolcvanas évek virágzása után elkezdődött az erózió, a pusztulási folyamat. Kezdetben egy-egy mű eladási értékének fele a művészé, fele a galériáé volt. Aztán ez a szorzó három és félszeres lett, a galériások javára. Ma már másod- és harmadrangú művészekről megalázó áron, 4-5000 forintért vesznek képeket. Egyszóval a helyzet elszomorító és szinte kilátástalan.

– Beszéljünk kellemesebb témáról. Szegeden születél, gyermekkorod Felsővárosban köt. Aztán érett művészként a belvárosban, a művészházban laktál, s öt éve az egyik külső városrész, a kertes-szellős Új-Petőfi telep lakója vagy. Ez a három helyszín miként befolyásolta életedet, művészetedet?

– A gyermekkor a Tó utcában maga volt a gondtalan boldogság. Még akkor is, ha emlékszem a bombázások után megrongálódott szekrényünkre, melynek megmaradt deszkájára festettem egyik fontosnak tartott képemet, az Emlékem a háborúról címűt. De a máig felidőző gyerekkori kép: leülök a házunk elé, nézem a szemközti kaput, melynek küllős díszítésén át a szembe sütő nap kottázta a kapudísz mintázatát. S a külső fény-árnyék minta szép lassan fordul, nyúlik, fakul. Ez a kép mindennél erőteljesebben idézi gyermekkoromat. Aztán, immár érett festőként a Belvárosban, a Károlyi utcai művészházban lakó kollegákkal a Napsugár biztró volt a második otthonunk. Pazar és termékenyítő világ volt: könyökölni a pultnál Dér Pistával, Zoltánfy Pistával, Novák Bandival, Zombori Lacival. Szabadúszó művészek voltunk legtöbben, megtaláltuk egymást, figyeltünk egymásra, világmegváltó álmaink voltak. Jó volt ott élni, de aztán ez a kis közösség, ez a társaság is szét-hullott. Mindenki kereste a saját kis világát, az „én házam az én várom“ élményét. S néhány éve én is kiköltöztem a

Fotó: Nagy László

város szélére. Éppen a millecenáriumi évében. Oda, ahol egykor kukoricaföldek zöldeltek, s amerre de-sok-szor jártunk az apai földekre Algyő határába a kanálisok mellett. Azért szeretem-ezt a házat, a műtermet, mert itt állandóan süt a nap. Reggel a nap első sugaraira ébredek, s alkonyatkor még küld nekem egy narancsos sugárkévét.

– Milyen különös, minden helyszínen összefüggésbe hozható a nappal. A gyerekkori napküllőkkel, a Napsugár bizstró szellemi sugaraival és a városzéli ház jó reggelt és viszont látást küldő napküllőivel.

– Ez nem lehet véletlen. Hisz mindannyian fénykeresők vagyunk.

– Feri, te a hatvanas éveket jószerevével a fővárosban töltötted. Ez volt a magyar művészetben a nyitás időszaka. Ebben az időben jelentek meg az első bírádások a nyugat-európai avantgardról, ekkor disszidáltak a fiatal magyar tehetőségek, ekkor volt a diáklázadások kora. Mit érzéltek ti akkor ott, a főiskola falai között?

– Már a művészeti gimnáziumban nagyszerű művészek foglalkoztak velünk, szívesem emlékszem Somogyi József-re, Újvári Lajosra. Aztán a főiskolán olyan mestereim voltak, mint Kmetty János, Bernáth Aurél, Barcsay Jenő. És a társak: Csernus Tibor, Lakner László, Hantai Simon, Gyémánt László. Ők hozták kezdetben a nyugati folyóiratokat, fordították a cikkeket, maguk köré szervezték a kor amatőr avantgard alkotóit. Mi akkor mindent tudtunk, amit az európai művészetről érdemes volt. Karátson Gábor, Konkoly Gyula nem csupán a képzőművészetre nyitották rá a szemüket, de a világ megítélésének új lehetőségére is. Én soha nem tartottam magam avantgardnak, de fergeteges élményeket őrzök hazai képviselőinek kiállításairól. Megérezteték velem a festészet lényegét, minden apró nüanszát. Agyak voltak!

– Mindezek után hogyan fogadtak Szegeden?

– Bizalmatlanul és gyanakodva. Amire én is adhattam némi okot. Nem tudtak hova tenni, igazából nem tartoztam közéjük, műveimet sem ismerhették. Talán az Apám port-

rójával léptem be a szegedi képzőművészet közösségébe. A város alkotói többnyire karakteres festők voltak, nem érzékelték azt a sokszínűséget, amit Vinkler, Fischer vagy én is szerettem volna képviselni. Sokat segített a kezdeti időben, hogy ösztöndíjasa voltam a Fiatal Művészek Stúdiójának.

– Ha most visszagondolsz, melyek voltak pályád legfontosabb periódusai?

– Legjobban portréimat szerettem annak ellenére, hogy aránylag kevés arcképet festettem. A hetvenes évek szürke-fekete drámai képsora „kiszületett” belőlem, talán kifejezi azokat a drámai érzéseket, melyek abban az időben foglalkoztattak. Olyan volt az számomra, mint egy írónak a nagyregény. Szerettem elvont természeti képeimet is. Ezek a „szabad” festmények egyszerre megérett élmények és megérett gondolatok foglalatjai. Az egymást váltó korszakokat jól példázzák a szemléletváltozások és a méretváltások. Minden ilyen változás újabb és újabb nagy fölfedezést jelentett, és a gondolat, a tematika, a kifejezőmód, a stílus, a színvilág önmagát szervezte. Mégis, ha választani kellene, mindenképpen az ajnácskői Stációk hét táblájára voksolok. Mindhármunknak - Novák István építész és a Novák András festőművész - életünket meghatározó feladata volt. Más emberek lettünk. Mentőövet jelentett a munka, az elmélyedés. Személyes életünkben is megváltó művek voltak ezek. Krisztus szenvedései a megidézés során váltak önmaguk megváltásának lehetőségeivé.

– Hatvan éves leszel. Visszatekintő kiállításra készülsz.

– Látod, ezért is fáj különösen nekem a Képtár körüli mizéria. A múzeum felkérésére már elkezdtem listázni a kiállítandó műveket. Tisztában vagyok a tárlat felelőségével. Sokáig nem foglalkoztam az idővel. Mostanában egyre többször próbálom megfejteni az idő szerepét az ember életében. Talán ez a kiállítás egy kicsit közelebb visz a titkokhoz.

Tandi Lajos

Egylábás, kifordítva, öt szöggel a sarkán

A társadalmi-állampolgári kuratórium díjazottja: Rátkai Sándor

Az utolsó szegedi papucsosként szeretik emlegetni, de az utolsóval várnunk kéne még. Csak nyolcvanhetedik évét töltötte be, sok minden történhet. Történőben is van, mert jár hozzá egy ötvenen fölüli fiatal cipész, aki működési engedélyébe bele akarja foglalni, hogy tanítómestere Rátkai Sándor. És másik papucsos is dolgoztat még a városban, illetlenség is lenne versenyt hirdetni közöttük, melyikük lesz az utolsó. Inkább azt kellene megfejtenünk, melyik a szegedi papucs? Mert a szombathelyi gyárban is szegedit gyártanak.

Beütem folyosóba telepített kis műhelyébe avval a szándékkal, ha török, ha szakad, kitanulom a szakmát. A talpbélést szabta éppen.

– *Egylábás lesz, vagy kétlábás?*

– Ez most kétlábás, mert ezt rendelték, de egylábast is csinállok, elég sokat. Néptáncosok kérik leginkább. Pénteken adtam föl Kalocsára egy párat, az is egylábás volt. Ma van hétfő, már oda is érkezett.

– *A kalocsai táncosok is szegediben ropják?*

– Volt nekik is papucsosuk, de hamarabbra szólta a behívója, eltemették. Különbség igazán a hímzésében van, de azt ők adják hozzá.

Hogy a szakmában járatanabbak is értsék, az az egylábás, amelyiknél nem számít, jobb lábra vagy balra húzzák. A kétlábasnál már számít. Strapára való az egylábás, lúxuspapucs a kétlábás.

– Sajnos, kevés az olyan bőr, amelyikből jó talpbélést lehet varrni. Ha hozzájutok, a maradékot inkább elteszem, hogy akkor legyen, amikor a másik nem jó.

– *Még mindig bőrmizéria lenne? Kávéskanállal méri? A gyárnak nem az az érdeke, hogy minél többet eladjon?*

– Ad is a pécsi bőrgyár, de nem tudjuk mindig megfizetni.

Ugralós ez a gyorstalpaló inasképzés, máris benn vagyunk a közepében. És belekötögök mindig, olyasmit is, amit szabóktól tanultam el. Mars vissza az elejére.

– *Első nap mi az inas dolga?*

– Nézni. Csak ennyi: nézzen. A mostani inasom meg is izzadt az első napon.

– *A nézésbe? Én órákig el tudnám nézni.*

– A kifordításba! Cipészként nem igen van rászorítva az ilyesmire.

– *Akkor most fordítsunk.*

– Rosszkor jött, most éppen nincsen kifordítani valónk.

– *Elméletben csak.*

– Hát az úgy megy...

Úgy megy, mint amikor a hurkabelet fordítják ki disznóvágáskor az asszonyok. Rávarrják a talpra a felső részt, aztán kifordítják az egészet. Ennyi erővel befordításnak is mondhatnám, mert a lényege az, hogy ami eddig kívül volt a könnyebb varrás kedvéért, az most mindenestül belülre kerüljön. Ugorjunk csak vissza a varráshoz!

– *Rejtett fonál ez, két tűvel. Tessék megnézni.*

– *Miből van a fonál?*

– A legfinomabb kendercérna, hármat fogok egybe.

– *Mivel?*

– Fehér szurokkal.

– *Eddig csak feketét tudok. Itt vagyok, ragyogok, mint a fekete szurok.*

– Fenyőgyanta ez voltaképpen.

– *Akkor gyantázzuk, mint a begedű vonóját.*

– Előtte össze kell gyúrnom méhviasszal, hogy puha maradjon. Hegedűhöz az már nem jó.

– *Kész a fonál, középen a csomó, a két végén a tű. A görbe árral még soha nem szűrta meg az ujját?*

– Dehogynem! Mindig beletalál.

– *De a két tű nem görbe.*

– Azért van kifordítva, hogy az egyenes is jó legyen.

– *És azért tompa, hogy meg ne szűrja?*

– Ha már ott van az ár, annak a nyomán elmegy ez is.

– *A csongrádi szabók ezt szocialista tűnek mondják, mert a kapitalista majdnem a közepétől kezdve vékonyodik.*

– Na, amikor kifordítom, fára köll ütni. Vizesen persze.

– *Gyerekkoromban azt tanultam, a víz a bőr legnagyobb ellensége.*

– Utána megszáritjuk.

– *A papucsnak nincsen kérge, mi tartja benn a kaptafát?*

– A káj. Bükkfából vagy gyertyánból görbítettük. A csaptatóval szorítjuk bele.

– *Szög egy szál se?*

– Van benne öt is, meg még egy, de csak a sarkán. Ne-hogy fölkiáltson tánc közben a kislány: jaj, a lábam!

– *A szerszámokat kéne elővennünk. Kezdbetjük a dobo-góval?*

– A pódiumra gondol? Ez csak arra való, hogy följebb legyek, az ablakhoz közelebb. Meg arra, hogy a köves padlón meg ne fázzak.

– *Itt a tőke. Jól mondom?*

– Nagyon jól. Száz éves.

– *Szerintem ötven évvel ezelőtt is ezt mondta róla.*

– Igaza van, rájár a szánk a szádra. Lehet kétszáz is. Látja, szujos már nagyon. Keresztvágó fűrésszel le kéne csapni a tetejét, mert semmi nincsen rajta, ami egyenes lenne, a lábát meg megtoldani, de engem már kiszolgál így is. A múzeumban így mutat majd jobban. Hetvennégy éve lökdösöm, ha megköszörülöm a kést, a sorját is ennek a szélén húzom le. A régi borbély szíjon végezte, nekünk a tőke széle esik kézre.

– *Abony látom, nem báromlábú suszterszéken ül.*

– Ott van a sarokban az is, de ezt használom. Négy lába van, és az ülepem helye műbőrből. Inaskoromban kaptam a bőrkereskedőtől a kerek széket. Olyan volt az, mint új boltban a szoktató cukor a gyerekeknek. Elküldött a mester bőrért, oda jártam szívesebben, ahol kaptam valamit.

– *Ez a szerszám? Előző életében apró alabárd lehetett volna.*

– Ez a bicske. Nem bicska, bicske. Evvel vágom a bőrt. Ez meg a kerekítő. Lapos kés, a vége ferdén van levágva, az az éle. Ez meg a kármentő.

– *Kocsmai tartozékként ismerősebb.*

– Ahhoz sok köze nem lehet. Régen szaruból csinálták a fésűsök, ez már műanyagból van. Fésűs már régen nincsen, a szaruhoz meg nehéz hozzájutnom. Amikor a kerekítővel vágom le a talp szélét, a kármentőt tartom eléje, hogy a fejbőrt be ne vágjam.

(Szabad nekem okoskodnom? Köze lehet a kocsmai kármentőhöz is, mert olvasom valahol, az egyik papucsos saját termésű borát is a műhelyében mérte. Bálint Sándor könyvében már kármentőként szerepel, az előbb említett káj pedig hovály néven. És pódiumon ülnek ott is a mesterek.)

Be kell látnom, nem evilági inas vagyok, ha most akarom kitanulni a szakmát. Terjedelmi kötöttségeim is van-

Fotó: Veréb Simon

nak. Nagy Mátyás volt Sándor bácsi tanító mestere, a Délibáb utca 3. alatt. Most Tisza Lajos utca. Matyi bácsi eredetileg csizmadia volt, de papucsos lányt vett feleségül. Tőle tanulta el a szakmát. Ennél is érdekesebb azonban, hogy a tizenegy éves kis Sanyi annakidején a kosárfonással kezdett jegyben járni, de a mester jobban szeretett biliárdozni, tönkre is ment bele. Egy évig papucsos-inásokkal aludt együtt, ők biztatták, ne keressen másik kosárfonót, legyen inkább papucsos. Mesterét abban is követte, hogy ő is papucsos lányt vett feleségül. Amíg élt, a papucsfejet ő hímezte gyönyörűre, és végig kitarítottak egymás mellett.

Leginkább raktárra dolgozik, de nem sokáig marad nyakán a kész portéka. Aki megveszi, mondja a lábszámát, de azért fölpróbálja mindig. A kalocsai megrendelő kivétel, ő elküldte a méretét. Nemrég egy kislánynak is készített hozott talpraiz alapján, ráhagyva három számot, de így is kicsi lett. Közben megnőtt volna a lába? Nem baj, csinált másikat, majd jön olyan vevő, aki ekkorát keres. Hallom közben, kontárként is dolgozott, noha mesterlevele volt már.

– A Klauzál téri kereskedelmi bank házmestere voltam, éppen akkor, amikor derékig érő hó esett Szegeden. Annyi havat egész életemben nem hánytam, mint akkor. Engedélyem nem volt, de este azért papucsot csináltam.

– *Miért lett házmester?*

– Mert meg kellett élnünk valamiből.

– *A papucsosság rosszul tejtelt?*

– Ha vevő nem lett volna, kontárként se dolgozhattam volna. Be akartak szorítani a szövetkezetbe, de nem hagytam magamat. Soha nem szerettem, ha nekem parancsoltak.

– *Sándor bácsi, ne fössük a menyasszonyt! El tud képzelni olyan szövetkezeti főnököt, aki többet hajította volna, mint saját maga teszi magával?*

– Hajszálra igaza van, de mégse igaz. Én a magam aka-

ratából dolgoztam agyon magamat. Nem érzik a különbséget? Segéd koromban 40 párat minden héten! A szakmányhoz húsz pár kellett. Leültem a suszterszékre reggel ötkor, este hétre készen volt a hat pár.

– *Most? Nyolcvanhét évesen?*

– Leülök nyolckor, fölkelek délután ötkor.

– *Akár papucsbívatálnak is mondhatnánk.*

– Amikor villany kellene, abbahagyom. Nem rontom a szememet. Naponta két pár így is elkészül.

– *Sok mindent tudok már, a lehető legjobb kézből, de még mindig nem tudom, mitől szegedi a szegedi papucs.*

– Amit mások készítenek, azt már mindet ragasztják. Legelőször talán az árnak és a varrotűnek mondtak föl. Meg a kerekítőnek és a kármentőnek. Fogják, odatartják a forgó köszörűhöz, és kész. Látja ezt a fakést?

– *Otthon ezt inkább kötőfának mondták volna. Ilyennel kötötték a kévét.*

– Inas voltam még, mondta is tanítómesterem sógora, te soha nem leszel jó papucsos, mert többet vagy a gyümölcsösben, mint a műhelyben. Akkor az inasnak mindent kellett csinálnia, amit a mester parancsolt. Ott találtam ezt a jó kis fát, kifaragtam magamnak. Van csontkés is, könyvkötők is használnak ilyet, de az lapos, ez meg hegyesen végződő henger. Fogom a két végét, ezzel koptatom fényesre a talpat. Látja, hogy homorúra kopott már a közepe? Nincsen ember, aki így dolgozna még.

– *A mostani inasa mennyi időt tölt itt?*

– Két-három órát naponta.

– *Nála idősebb inasa még nem volt. Levelező tagozatra iratkozott?*

– De varrni már ő se akarja a papucsot, csak ragasztani, és köszörüli a talp szélét.

– Így múlik el a világ dicsősége.

Horváth Dezső

„Az újjáépítés művei“

Lechner Lajos könyvének hasonmás kiadása

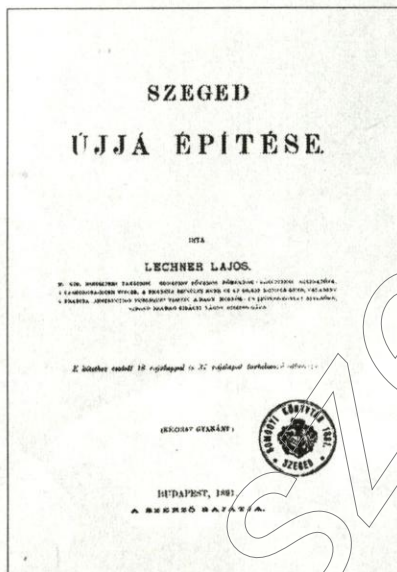
„A nemzet maga akarta nagygyá tenni a várost, az Alföld fővárosát, s nagy áldozatra is kész volt”. Az idézet Lechner Lajos Szeged újjá építése című, eredetileg 1891-ben megjelent könyvéből származik. A szerző az a kiváló mérnök, aki az 1879-es árvíz által szinte teljesen elpusztított Szeged újjáépítési terveit - munkatársaival közösen - elkészítette, majd azok megvalósítását a helyszínen irányította négy éven keresztül. Majd visszatért Budapestre, ahol folytatta állami szolgálatát és több nagyszabású „középitést” felügyelt (pl. az Országház építését, majd a főváros csatornázási és vízellátási munkálatait). Szeged iránti elkötelezettsége és vonzódása sohasem szűnt meg. A város Lechner érdemeit díszpolgári címmel ismerte el, majd teret is elneveztek róla.

Gyakorlati munkája mellett szakirodalmi tevékenységet is folytatott. 1885-ben jelentette meg „Egészséges építkezések városokban és községekben” című első könyvét. Páratlanul gazdag szegedi tapasztalatainak összefoglalásával közel tíz évet várt. Akkurátus és korrekt ember lévén csak hiteles adatokra, megbízható dokumentumokra támaszkodott - emlékezetből alig-alig dolgozott. Okkal feltételezhető, hogy tudatosan óvakodott a személyes jellegű megjegyzésektől vagy szubjektív minősítésektől. Nyoma sincs a jogos alkotói büszkeségnek vagy a jól végzett és mások által is elismert munka miatti elégedetlenségnek. Ez a puritán írói módszer vitathatatlan objektivitást garantál.

Az urbanisztika összetettségének és sokrétűségének megfelelően tagolta művét. A várostervezés és kivitelezés legfontosabb fázisairól nyújt átfogó, ugyanakkor a részleteket is felvillantó képet. A kötet nyolc fejezetből áll: - A város térképe; Feltöltések; Útépítés-kövezés; A város befásítása; A város csatornázása; Az állandó közúti híd; A kőpárt és Az új épületek.

A szöveget számos műszaki rajz és tervrészlet, továbbá jónéhány korabeli fénykép egészíti ki. Mellékletként része a könyvnek az a válogatás, amely az ugyancsak 1891-ben közreadott tervlap-gyűjteményből származik. Az eredetileg összesen 38 darabos „albumból” hét, jellemzőnek ítélt dokumentumot sikerült színes és mérethűen megjelentetni. (Az eredeti sorozat hiánytalanul megtalálható a Somogyi Könyvtárban.)

A hazai urbanisztikai irodalomban kiemelt helye van Lechner Lajos művének. Az elmúlt évtizedekben azonban szinte teljesen eltűnt mind a köz-, mind a szakkönyvtárakból. Amikor 1997. novemberében centenáriumi Lechner Emlékülést rendeztünk Szegeden, a Somogyi-könyvtárban már csak egyetlen, olvasótermi példányt találtunk.

Az ünnepi programban közreműködő Péter László professzor javasolta elsőként a könyv hasonmás kiadását. Nem sokkal később határozottuk el néhányan - Lechner tisztelői és szakmai követői - hogy alapművét ismét megjelentetjük. Közel két év szervező- és gyűjtőmunkája után, 2000. októberében vehettük kézbe a régi-új könyvet. Kiadója a Csongrád Megyei Urbanisztikai Egyesület, szerkesztője Pálffy Katalin. Előszóként dr. Meggyesi Tamás professzor, utószóként dr. Péter László ny. egyetemi tanár írt igényes elemző tanulmányt, gazdagítva, értelmezve és aktualizálva Lechner művét és munkásságát. A kiadást tizenhat önzetlen támogató, közöttük hat civil szakmai-társadalmi szervezet - egyesületek, kamarák, társaságok - segítette. Köszönet mindannyiuknak.

Kézenfekvő kérdés: kinek szól a 110 éves könyv? Mint a kiadás egyik támogatója és közreműködője, valószínűleg csak elfogult választ adhatok. Bárki mérhető belőle, laikus olvasó és hivatásos városépítő egyaránt. A XIX. század végének hiteles és reális képe rajzolódik ki lapjain, város- és helytörténeti, technikai és technológiai, vállalkozási, pénzügyi, de még logisztikai kuriózumokat is kínálva. A gyakran részletekbe menő feljegyzések és táblázatok a város társadalmi keresztmetszetét is körvonalazzák, bemutatva például a korabeli „közbeszerzés” teljes folyamatát, az akkori erkölcsi-, jogi- és közgazdasági környezetet. A tanulságokat az olvasóra bízva.

Az árvíz utáni újjáépítés műszaki terveit túlnyomórészt elismerés övezte kezdettől fogva. Az időnként felmerült kritikák egy része Újszegedet érintette: egyes bírálók szerint Lechnerék nem végezték el a bal

parti városrészt - akkori nevén Erzsébetváros - teljes értékű, „Ó-Szegeddel” azonos mélységű megtervezését. A főtervező könyve ebből a szempontból is fontos, cáfolhatja a téves véleményeket. A hiteles összefoglalóból következzen egy rövid idézet.

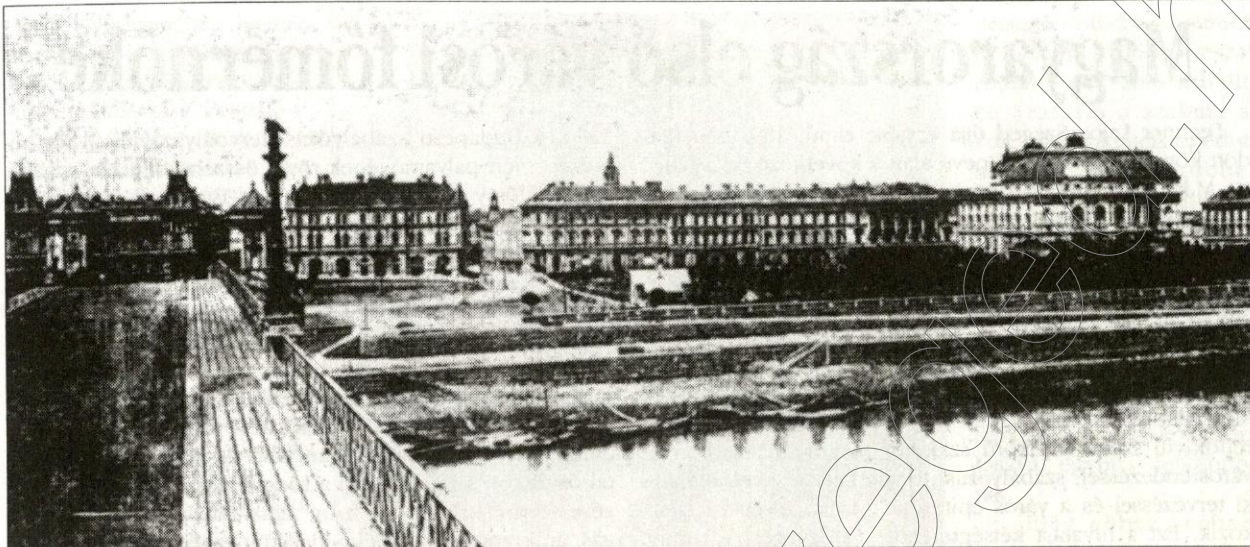
„Szeged rekonstrukciális munkái közé tartozott a Tisza medrének a város mentén való kiszélesítése, kibővítése is, hogy az által az árvizek magassága a várossalatt bizonyos mértékben leszállítsassék. Ez azonban Újszeged (a mai Erzsébetváros városrészt) szabályozását és átalakítását vont maga után, mert a medret csak Újszeged felé lehetett kiszélesíteni, azért a régi árvíztöltés közel 250 méterre belebb helyeztetett és az így keletkezett árterben fekvőt Újszeged a töltés mögé áttelepítetett.

A mint a meder kiszélesítésének szükségét a törvényhozás a tervek alapján kimondotta, és a munkák végrehajtása elrendeltetett: legelső dolog volt az új töltés mögött levő városrészt rendezni, hogy a hajlékaiból kiszorított lakások új lakóhelyeket nyerjenek. Újszegedet alakra és szerkezetére nézve a tiszajobbparti városrészekkel geometriai összhangba kellett hozni, mert azoknak lényeges kiegészítő részét képezi.

Minthogy a városok szabályozásában az a rendszer bizonyult a leghelyesebbnek, mely szerint egyrészt elegendő számú és kellő szélességű utcák csoportosuljanak a kereskedelemtől és ipartól leginkább igénybe vett központ körül, másrészt pedig a központból sugárirányban ágazzanak ki az utcák: Újszegeden annyival inkább helyén volt ezt a rendszert alkalmazni, mert ez itt komolyan számbavehető helyi és tulajdonjogi akadályokba nem ütközött.

Újszeged lakói részben faipart és fakereskedést úzókból, részben földművelőkből, halászból, hajóépítőkből, tehát olyanokból állanak, kik a folyót nem nélkülözhetik, a rendezéskor tehát főképpen arra kellett ügyelni, hogy a lakosság a Tiszához és Szegedre könnyen juthasson, a sugárirányú utak közös központ vagyis a híd felé vezessenek, más oldalról a kör alakú utak egymástól kellő távolságban a szegedi hasonnemű utaknak mintegy folytatásaként közvetítsék a közlekedést a sugárutak közt és a Tisza felé, valamint, hogy a közös üdülésre szolgáló népkert és az annak folytatását képező nyaralók környéke az új beosztásnak megfelelően.”

Kiss Lajos

Szeged távlati képe a rekonstrukció után

„Áldom a sorsomat...”

Ritkán esik alkalom arra, hogy egy kész lakosságú nagyobb város, aránylag rövid idő alatt, alapjából újra építtessék, tehát az építés folyamán újra is rendeztessék. Erre még az újvilág sem igen mutathat példát, mert ott az új városokat mondhatni - előre - azért építik, hogy idegen lakókat edesgessenek beléjük. Ezért áldom sorsomat, hogy ilyen - a technikusra nézve oly szép, de nagy felelősséggel is járó - földadat megoldása jutott osztályrészemül.

Szeged város rekonstrukciójában a műszaki tudományok minden ágának volt része, számtalan technikus erejét kellett igénybe venni, hogy a nagy mű alig öt év alatt a viszonyok természetével megszabott határig bevégezettnek legyen mondható, illetőleg, hogy a tovább építés a fejlődés rendes folyamára legyen bízható.

De a földadatot ez időponttal tökéletesen megoldottnak - mint technikus - nem tekinthettem: módot kell nyújtanom Szaktársaimnak, hogy a részletekkel megismerkedvén, nyugodtan, teljes egészükben láthassák a nagy munkákat, melyek

együtt a város rekonstrukcióját alkotják. Még a szakértő sem lehetett képes ugyanis az egész mű harmóniájáról ítéletet mondani, bár ha a munka folyamán a helyszínén megjelenhetett is, mert a számtalan és mondhatni egyidejűleg létesült műveletek az utolsó percig csak mozaikdarabok maradtak szemei előtt.

Idejében - még munkaközben - gondoskodtam, hogy Szaktársaim irányában mondott kötelességemet lehetőleg teljesíthessem: összeszedtem az adatokat, hogy a királyi biztosság műszaki tevékenységéről beszámolhassak. Azóta azonban, hogy Szegedről eltávoztam, körülményeim úgy alakultak, hogy csak most adha-

tom t. Szaktársaim kezébe ezt a - csak kevés példányban kiállított - gyűjteményt: az újjá építés műveinek rövid ismertetését.

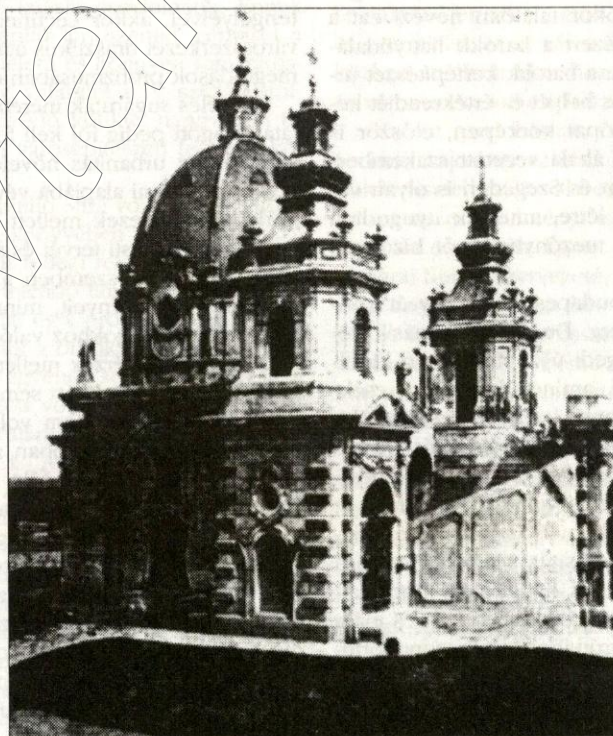
Kérem t. Szaktársaimat, vegyék azt kegyesen, és véleményük megalkotásában - jó akaratukon kívül - vezérelje őket is az a szeretet, a mely - munkánk iránt - bennünket is állandóan táplált, ösztönzött működésünkben, és a mely lelkiismeretességgel karöltve összes munkálkodásunkat mindig kell, hogy kísérje.

Végül fogadják ismételtén köszönetemet mindazok a t. Szaktársaim, a kik engem a nagy földadat megoldásában annyi kitarással és szeretettel támogattak, valamint Mihályfi József budapest-fővárosi mérnöktársam, ki szülővárosa iránti kegyeletből a szorgosan gyűjtött adatok összeállítását és rendezését a legönzetlenebb módon magára vállalta, és időt, fáradságot nem kímélve, híven teljesítette.

Budapest, 1891. év december havában.

Lechner Lajos

(Előszó az eredeti kiadáshoz)

A Kálvária kápolnája

Magyarország első városi főmérnöke

Lechner Lajos Szeged újjá építése című, 1891-ben kiadott könyvében a szerző neve alatt a következő olvasható:

„M.kir. miniszteri tanácsos, Budapest főváros főmérnök-középitési igazgatója, a Vaskorona-rend vitéze, a francia Becsület-rend és az olasz Korona-rend, valamint a francia „Instruction publique“ tisztje, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet alelnöke, Szeged szabad királyi város díszpolgára.”

Elhhez az impozáns címlistához talán még azt is hozzátehetnénk, hogy Magyarország első városi főmérnöke. Mert valóban az első olyan mérnök alapképzettségű, de rendkívül széles látókörű szakember, aki hivatásosan is városrendezéssel, szabályozási tervek készítésével, műszaki tervezéssel és a város építésének szervezésével foglalkozik. Ezt a hivatást kétségtelenül a kiegyezés, valamint Pest és Buda egyesítése és az ennek nyomán szinte robbanásszerűen, a szegedi árvíz miatt pedig tragikusan aktuálissá váló, az ország történetében páratlan léptékű városépítési feladatok hívták életre.

Köztudott, hogy az effajta városépítésnek a prototípusát Haussman báró 1853-ban elkezdett Párizsa adta meg, aminek nyomán 1857-ben megkezdték a bécsi Ring, 1859-ben Barcelona, 1864-ben a brüsszeli Anspach, az új Firenze kiépítését és még számos európai város vagy városrész átépítését. Ez volt az a korszak, amiben a szó szoros értelmében újjászülettek a középkori kereteikből kinőtt európai városok, és megteremtődött a 19. század modern városának imázsa. Ezt az imázst azóta sokan bírálták: a lélektelen, de elegáns és hosszú sugárutak reprezentatív homlokzatai mögött szinte érintetlenül fennmaradtak a középkori állapothoz.

A városrendezés eszköztára lényegében négy csoportba volt osztható: a korszerű infrastruktúra, a parkok, „a város tüdejének” megteremtése, a széles sugárutak sebészi késsel történő bevágása a meglévő várostestbe, és a szigorú építési szabályozás. Az utókor találoan nevezi ezt a nagyszabású városépítési módszert a barokk hatványdalának, vagy talán még találobban: a barokk kertépítéssel urbanizálásának. Ha Lechner Lajos helyét és értékrendjét keressük ezen az imponáló európai körképen, először is rögzíteni kell, hogy a saját, és általa vezetett szakembargárda keze nyomán Budapesten és Szegeden is olyan városépítészeti együttesek jöttek létre, amelyek nyugodtan megállják helyüket az európai mezőnyben, sőt bizonyos tekintetben előremutatóbbak.

Ezek közt kiemelkedik a budapesti Andrassy út koncepciózus szabályozási rendszere. De a lépték másik végén gondoljunk csak pl. a szegedi újjáépítés során kidolgozott telekrendezési tervekre, aminek keretében csaknem minden eredeti telektulajdonos igényét igyekeztek kielégíteni, és amit csak sok vitával, egyeztetéssel és a csere következtében előálló értéknövekedés - vagy csökkenés - intézményrendszerének működtetésével lehetett elérni.

A szabályozási koncepciókban lévő hibákat és hiányosságokat, továbbá a megvalósítás során kényszerű kompromisszumokat is beszámítva nyugodtan mondhatjuk, hogy ekkor sikerült Mátyás király óta először és máig utóljára felzárkózni ahhoz az Európához, amihez ma történelmi esélyünk van visszatérni.

Ha Lechner Lajos személyes szakmai portréját kívánjuk felvázolni, már csak a róla szóló szakirodalom méltatlan szűkszavúsága miatt is a legplasztikusabb képet talán az

1871-es budapesti szabályozási tervpályázat első két helyezést elért pályaművének rövid összehasonlítása adhatja, amit Siklóssy László: Hogyan épült Budapest című könyvében végzett el a fennmaradt műszaki leírások alapján. A második díjat nyert Feszli Frigyes terve ugyanis annyira karakteresen más volt, hogy éppen mellette domborodik ki az első díjas Lechner Lajos szakmai világnézetének sajtószerűsége.

Feszli terve teljes egészében a párizsi minta lendületében és nagyvonalúságában fogant. Nemcsak a sugárutak és a körutak koncepcióját fejleszti tovább, hanem a történelmi belvárost párizsi eleganciával átlósan átmetsző új úttal összeköti a Kálvin térrel a Lánchíddal. Ez a saját elnevezése szerinti „Hauptdurchzug” igazi haussman-i huszárvágás, ami nincs tekintettel a kialakult szerkezetre.

Lechner Lajos terve ezzel szemben igen óvatos és realisztikus. A pesti városszerkezettel nem foglalkozik, sőt, az Andrassy út koncepcióját azzal vádolja, hogy „belevész a Városligetbe” - amibe valljuk be, van is némi igazság. Ellenzi a túl széles sugárutakat: egyetért egy korabeli kritikussal, aki szerint Berlin betege a széles utaknak, és a bécsi Ring méreteit is csak a lóvasút indokolja. Elveti a dunaparti körző még József nádor és Széchenyi által fölvetett gondolatát, mert szerinte a parkoknak és sétányoknak inkább a zsúfolt belső városrészekben a helyük. A két városrész harmóniáját hirdeti, de a hangsúlyt inkább Budára helyezi.

Ha Feszli merész, sőt: agresszív, akkor Lechner óvatos, realista. - Ha Feszli azonnali, konkrét akciókat sürget és a jövőnek tervez, Lechner inkább kerettervben gondolkodik. Ha Feszli a közlekedési tengelyekre és a látványra koncentrálna, Lechner a részletek fontosságát hangsúlyozza és sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít az infrastruktúra kiépítésének. Ha Feszli, az építész a romantika külsőséges hatásait próbálja ötvözni Haussman báró pseudo-barokk tengelyeivel, akkor Lechner, a mérnök érzelmeit nem a városszerkezet drasztikus átalakításában, hanem a műszaki megoldások profizmusában éli ki.

A széles sugárutak méreteinek csökkentésére tett javaslatai mögött pedig föl kell fedeznünk egy olyan törekvést, amit ma az urbanitás növelésére tett kísérletnek minősíthetnénk, és ami alapjába véve ellentétes a haussmani gyakorlattal. Mindezek mellett az utókor kritikusan éli meg Lechner budapesti tervét és szerepét a végleges terv kidolgozásánál. Ezzel szemben a szegedi szabályozási terv inkább Lechner erényeit, mint hibáit tükrözi - miközben a meglévő adottságokhoz való alkalmazkodás és a részletek finomsága iránti érzék mellett ebben az esetben a nagyvonalúságra való törekvést sem lehet elvitatni.

Lechner Lajos nem volt invenciózus várostervező - legalábbis a szónak abban az értelmében nem, ahogyan ezt ma értjük. A Feszli-féle szabályozási pályázattal való összehasonlítást is csak az teszi lehetővé, hogy ugyanannak a kiírásnak kellett, hogy a tervek eleget tegyenek. Lechner szemében a várostervezés ugyanis másról szól, mint amire az építészek általában gondolnak. Lechnernek nem annyira az átfogó tervezés az erőssége, mint inkább a műszaki megoldások és azok megvalósításának körültekintő kidolgozása - ami viszont visszahat a rendezési koncepcióra is. Jellemző például, hogy amikor Joseph Stübgen kölni városi főmérnök, a kor egyik legismertebb várostervezési szakembere 1887-ben, a Deutsche Bauzeitung

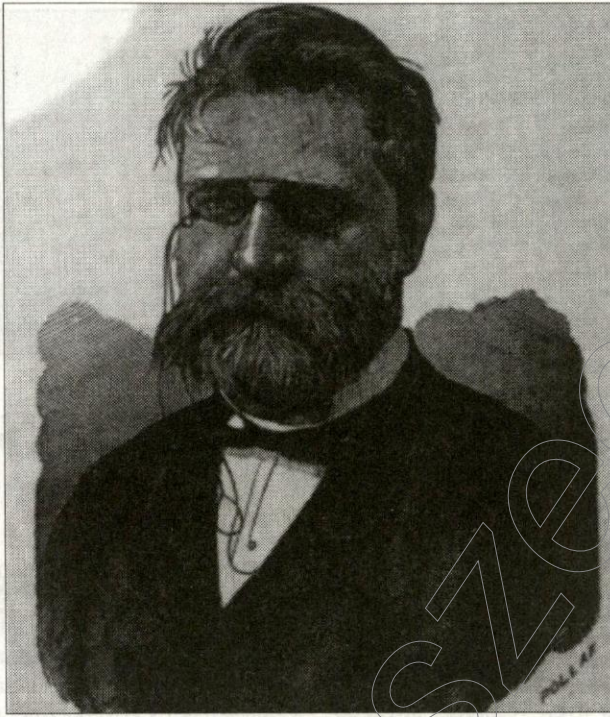
1887. évfolyamában beszámolt szegedi tapasztalatairól, kifogásolja a város túlméretezettségét, kevesli a városon belüli parkokat és bírálja a zöldterületek városszerkezeti kiállítását. Véleménye szerint a külső körút helyén egy 100 m széles erdősávot kellett volna létesíteni.

És valóban: akár a budapesti, akár a szegedi szabályozási tervről van szó, a külső szemlélő - aki nem élt benne a megvalósítás hétköznapi gondoljaiban - könnyen és talán joggal kritizálja a koncepciót esett csorbákat és arra gondol, ezt viszont kevésbé jogosan, hogy a tervező nem volt elég invenciózus. Ennek ellenére megállapítható, sőt feltűnő Lechner Lajos állandó jelenléte, nemkülönben elismertsége a magyar városépítésnek ebben a hőskorában. Nem véletlen, hogy 1878-ban a párizsi világkiállításon kormánybiztos-helyettesi megbízatással vett részt.

Lechner nem tartozott a nyugat-európai, főleg pedig nem a párizsi minta kritikátlan utánczóinak közé. Saját bevallása szerint a szerényebb keretek közt kiépülő, jóval kisebb Münchenben példáját, valamint Albert angol régens herceg városépítési intencióit Angliában legalább annyira fontosnak tartotta. Ez utóbbi elődje lehetett Károly, jelenlegi walesi herceg nálunk is ismert „Urban Villages” című pamfletjének, ami minden esetre arra utal, hogy Lechner Lajost összetettebb és korántsem olyan egyoldalú nemzetközi hatások érték, mint első látásra gondolnánk. Ennek alapján tulajdonképpen átmeneti láncszemet képvisel a hangsúlyosabb mérnöki szemléletű és könnyen sematikus-sá váló haussmani hagyomány, valamint a 19. század utolsó két évtizedében kibontakozó kritikus hangvételű és akkor modernnek számító, új városépítészeti felfogás között.

Ez utóbbinak az osztrák Camillo Sitte volt a képviselője, aki 1889-ben megjelent híres könyvében nem csak a középkori városépítészet értékeit fedezi fel és von le belőle saját kora számára is megszívlelendő tanulságokat, hanem elsőként hangoztatja a vizsgálat és a program fontosságát, valamint az adottságok - köztük a birtokviszonyok - figyelembe vételét. A szentvélen, egyenes sugárutak helyett a terephez alkalmazkodó, hajlított vonalvezetésű utcák építését támogatja, és ezzel előfutára a kertváros mozgalom városépítészeti törekvéseinek is. A századforduló Magyarországon ennek majd Palóczy Ádám lesz a képviselője.

Talán akkor vagyunk igazán hűek Lechner Lajos emlékéhez, ha nem csak az ő előképeit méltatjuk, hanem azt is, hogy az őt követő generációk számára mennyiben lehetett maga is előkép, a szakma fejlődéstörténetének fontos láncszeme. Ma különös aktualitással hangsúlyozhatjuk, hogy Lechner Lajos nem csupán átvette kora városépítészetének nyugat-európai vívmányait, hanem - attól sok esetben előremutatónan eltérve - azt a sajátosan magyar viszonyok közt, alkotó módon tovább is tudta fejleszteni. Őt sem az abszolút etalonnak tartott párizsi modell, sem a

nemzeti öntudat monumentalitásában hajló építészeti romantikája nem bővölte el. Számára a szakma az volt, amit az enciklopédista német (Josef) Stübben klasszikusnak számító városépítési kézikönyve képviselt. Azt a hivatást gyakorolta és testesítette meg személyében, amit nálunk egészen az 1960-as évekig városi mérnöknek hívtak, és amit azóta - sajnos a szakma műszaki komplexitásával együtt - felszámoltak.

Elég ehhez Lechner Szeged újjáépítése című könyvét fellapozni. Sehol egy személyes jellegű megjegyzés, hiába keressük az alkotói öntudat jogos megnyilvánulását, ezzel szemben kimerítő elemzést találunk az útépítésről, a közúti hídstruktúrákról, a munkások és anyagszállítás biztosításáról, a fásításról, a csatornázásról, a szivattyútelepek kiépítéséről és a csatornák gondozásáról. Megtudjuk, hogy a feltöltések révén „az új utcahálózat mintegy magas szintű rostélyzat borul a városra”, hogy több mint 1200 darab, 300 négyzetméternél kisebb telek újraszabályozott kiosztására került sor úgy, hogy a többség lehetőleg a régi helyén vagy annak közelében maradjon, és hogy milyen szisztematikus munkát jelentett az elpusztult város alaptérképeinek pótlása, amire aztán az új szabályozásokat ki lehetett tűzni - és mindezt (a ma már sajnos nyelvünkéből kikopott) passzív igei szerkezetekkel, vagy többes szám harmadik személyben.

Lenyűgöző ennek az embernek az alapos műszaki tudása és precizitása az új város létrehozásának szolgálatába, miközben az általa létrehozott eszmei, esztétikai, városképi és városszerkezeti értékekről szerényen hallgat.

Ha azt mondhatjuk, hogy sok érdemes címe mellett Lechner Lajosban az első hivatásos magyar városi főmérnököt tisztelhetjük, akkor befejezésül érdemes hangsúlyozni azt a körülményt is, hogy ő ugyanakkor a Magyar Mérnök- és Építész Egylet alelnöke volt, vagyis egy olyan kamarai típusú szervezeté, amiben építészek és mérnökök még azonos nyelven beszéltek. Mert a feladat nagyságrendje és nemessége összekovácsolta őket. Jó lenne, ha ez történelmi üzenet lehetne egy olyan, ismét Európába tartó korban, amikor a szakmai specializáció sokszor ellene dolgozik a feladat komplexitásának.

És végül jó lenne, ha Lechner Lajos Szeged újjáépítéséről szóló könyvének hasonlóan kiadásával kezdetét vehetné egy könyvsorozat, amivel megadhatnánk a nyilvános szakmai elismerést és tisztességet a magyar városrendezés nagy alakjainak Lechner Lajostól Palóczy Ádámon keresztül Wargha Lászlóig. Mert ha nem, akkor ránk sem fognak emlékezni a harmadik évezred első évtizedeiben.

Márpedig az emlékezés egy nemzet - és azon belül egy szakma - önbecsülésének feltétele.

Dr. Meggyesi Tamás
(Előszó a hasonmás kiadáshoz)

Isten zsámolyánál

Ott állt a Tisza Isten zsámolyánál.

- Hát veled mit csináljak, szegény fejeddel? - mondja az Úristen.

- Csak bízd rám, Atyám - mondja Jézus Krisztus -, majd én eligazítom.

Azzal Jézus elővett egy arany ekét, és elébe fogott egy szamarat. Erre azt mondja a Tiszának, hogy menjen mindenütt a barázdának. Azután nekivetette az ekét a földnek, szántotta a folyó ágyát, a Tisza pedig mindenütt ment a barázda nyomába.

Kosztolányi Ferencné, Szegvár
Polner Zoltán gyűjtése

A Tisza túlélte a katasztrófát

A ciánszennyezés láttelepe

Egy esztendeje, 2000. februárjában eddig soha nem tapasztalt környezeti kárt szenvedett a Tisza. A folyót végigmosó cianid tartalmú szennyező hullám félelemmel tölti el az emberek szívét. Mi jöhet még? Szenvedhet ennél nagyobb kárt a folyó? Lesz valaha élővilág? Mennyi idő kell hozzá? Emberi élet veszélybe kerülhet?

Ki a felelős? Miért használnak ilyen veszélyes anyagot?

Miért nem vigyáznak jobban, akik ilyet használnak? Ezek és hasonló kérdések foglalkoztatták mindannyiunkat az elmúlt év első hónapjaiban, és ezek a kérdések foglalkoztatnak minket időnként még ma is.

Az alábbiakban a tiszai ciánszennyezés előzményeinek, lezajlásának és következményeinek összefoglalását adom.

A cianid-felhasználás a bányászatban és ennek környezeti veszélyei

A cianid ion fontos jellemzője a különböző fémekkel történő komplex-képző hajlam, ebből ered bányászati alkalmazhatósága. Alacsony hozamú arany, ezüst és más fémek kitermelésének növelésére széles körben alkalmazzák e módszert. Arany kinyerése céljából híg cianid-oldatot juttatnak az aranyat tartalmazó őrléményre és elkeverik. A kezelés hatására az arany a cianiddal vízdoldékony komplexet képez, amelyből egy újabb lépésben az arany könnyen kinyerhető.

Környezetvédelmi szempontból két kockázati tényezőre kell itt tekintettel lenni: az eljárás eredményeképpen nagy mennyiségű cianidval szennyezett közet marad vissza, illetve a technológiának rendkívül nagy a vízigénye, ezért a ciántartalmú mosóvizet tározzzák, majd visszaforgatják a technológiá-

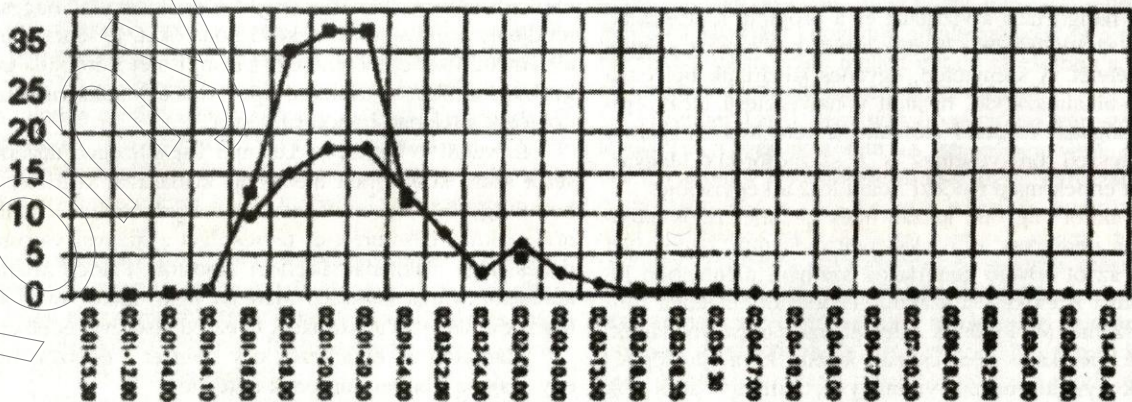
ba. Mindkét technológiai elem olyan, amelyek során a környezetbiztonsági szempontok figyelmen kívül hagyása a környezetállapotot veszélyezteti. Bár a technológiából származó cianid-vegyületek a környezetbe jutva gyorsan elbomolhatnak, nem ez az egyetlen reakcióút, mivel reakcióba léphet más vegyületekkel, elemekkel, azokkal különböző stabilitású komplexet alkotva, amelyek gyakran nem toxikusak, viszont a környezeti paraméterek változása vezethet olyan kémiai reakcióhoz, amely toxikus cianidot eredményez.

A termelői cianid-fémkomplexek lebomlását befolyásoló fő kémiai, fizikai paraméterek: vízhőmérséklet, kémhatás (pH), összes oldott anyag, komplex-koncentráció, napfény (UV-sugárzás).

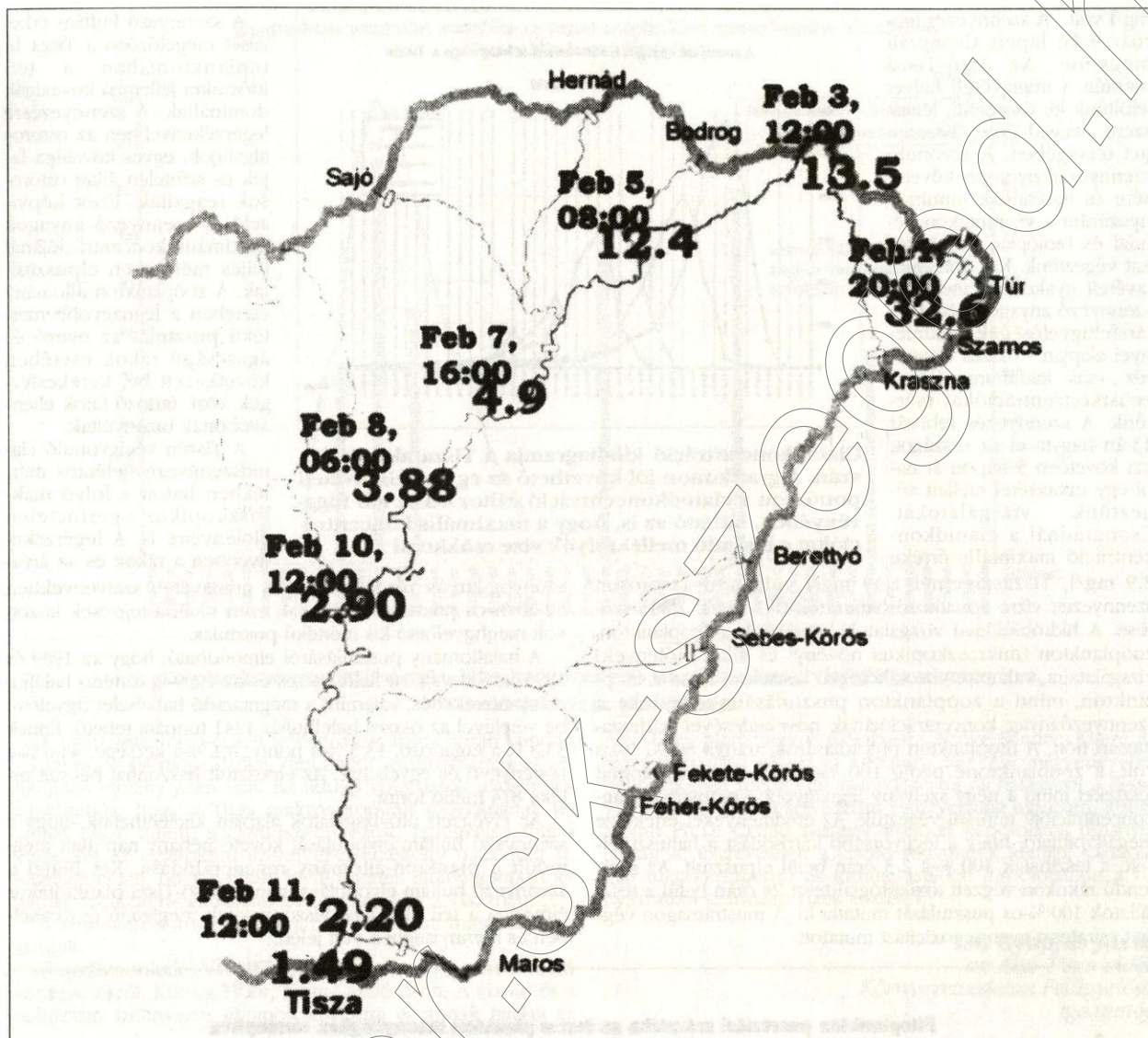
A mérgezés mértékét befolyásoló tényezők vízi környezetben

Számos környezeti tényező befolyásolja azt, hogy a vízi környezetbe kerülő mérgező anyag (esetünkben a cian) milyen mértékben fejt ki hatását (toxicitását). Ilyen a víz oxigéntelítettsége és hőmérséklete is, amelyek csökkenése megnöveli a toxicitást, a víz kémhatása pedig pH 8,5 fölé emelkedése (lúgosabb kémhatás felé való eltolódása) csökkenti a cian toxicitását. A vízi élőlényekre különbözőképpen hat a ci-

án, attól függően, hogy milyen állatfajról van szó, illetve, hogy az adott egyed mely fejlődési stádiumban van. A szívartányos pisztráng például már literenként 0,045 mg cinaidtól elpusztul. Ezzel szemben a vízi gerinctelen élőlények a halfajoknál kevésbé érzékenyek a cianidra: 0,4 mg/l körüli koncentrációkat is képesek elviselni, de érzékenységük szóródása is nagyobb (azaz szélesebb skálán változik tűréshatárjuk).

A cianid-koncentráció változása a Szamoson Csengernél

A cianid-szennyezés levonulása során mért maximumcianid koncentrációk (mg/l). Az ábráról leolvasható, hogy a szennyezési csúcs február 1-én ért az országba és a koncentráció 32,6 mg/l volt, február 11-én hagyta el az ország területét, a koncentrációja ekkor 11,49 mg/l volt. Jól követhető, hogy egy-egy beömlő mellékvíz-folyás milyen mértékben csökkentette a cianid-koncentrációt. A kiskörei víztározónál fellépő koncentráció-csökkenés (4,9 mg/l-ről 3,88 mg/l-re) oka a kárcsökkentő célú vízduzzasztás volt.

Közegészségügyi hatások

Emberre 50-60 mg cian halálos-dózis (kb. 1 mg testsúly-kilogrammonként).

A cianidok az ép bőr kivételével minden más behatolási kapun keresztül könnyen és gyorsan felszívódnak. Alacsony cianid-koncentráció mellett a cian a tüdőt át változatlan formában távozik, nagyjából a szervezetben tiocianiddá alakulva detoxikálódik. Az enyhe mérgezést légzési nehézségek, szívfájdalom, hányás, vérképi elváltozások kísérik. Nagyobb mennyiségű cian bejutása a szervezetbe agy- és szívpanaszok-

kal jár, előrehaladott állapotban tudatvesztés, kóma, majd halál következik be. Ciantartalmú gázok, gőzök belégzése a tünetek néhány másodpercen-percen belül megjelennek. Fontos körülmény, hogy a cian okozta károsodás reverzibilis, a szív működés leállása előtt a mérgezés hatása specifikus kezelése megszüntethető. A WHO irányelve szerint az élelmiszerekben lévő cianidok főzés, sütés közben elbomlanak, ugyanez az irányelv napi 8,4 mg-ban adja meg az emberbe károsodás veszélye nélkül kerülhető cianidmennyiséget.

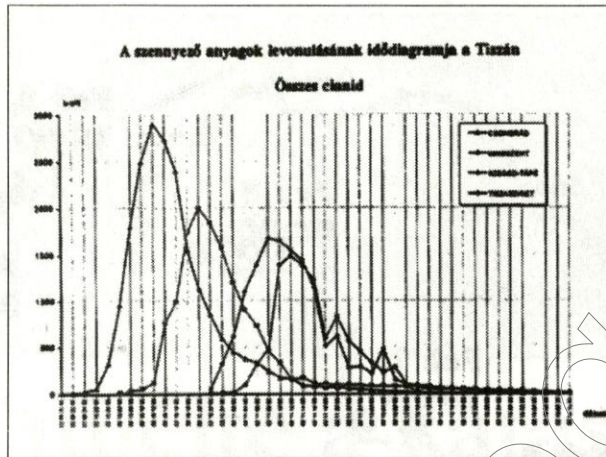
Az események

2000. január 30-án a késő esti órákban a Nagybánya térségben működő Aurul ausztrál-román vegyes vállalat technológiai vízének tárolására szolgáló gát átszakadt, és mintegy 100.000 köbméter nehézfémekel /elsősorban rézzel, cianiddal) szennyezett technológiai víz került a Lápos patakba, ahonnan a Szamos-Tisza-Duna útvonalon keresztül a Fekete-tengerbe jutott. Anyagmérleg-számításokkal becsülve a Magyarországon áthaladó szennyezőanyag mennyiség 105-120 tonnára tehető. A szennyvízkezelő medence átszakadt föld-

töltését 2000. január 31-ére állították helyre, a szennyezett víz kiáramlása megszűnt. Az első hivatalos írásbeli tájékoztatás 2000. január 31-én 18 óra 20 perckor érkezett a Kolozsvári Vízügyi Igazgatóságtól a Felső-Tisza vidéki Környezetvédelmi Felügyelőségre. A közlemény szerint a Lápos patakon 2000. január 31-én 14 órakor a szennyezőanyag koncentrációja 19,16 mg/l volt. A szennyezés frontja 2000. február 1-én 15 óra körül ért Magyarországra, a szennyezési csúcs február 1-én 20 óra 30 perckor ért az ország területére, értéke 32,6

mg/l volt. A szennyezés február 9-én lépett Csongrád megyébe. Az Alsó-Tisza mentén 4 mintavételi helyet jelöltünk ki: Csongrád, Mindszent, Szeged-Tápé, Tiszasziget térségében. A levonuló szennyezés nyomon követésére és hatásainak tanulmányozására a vízmintákon kémiai és biológiai vizsgálatokat végeztünk. Két órás mintavételi gyakoriság mellett a szennyező anyagok közül - a társfelügyelőségek eredményei alapján - összes cianid-, réz-, cink, kadmium-, ólom-, ezüstkoncentrációkat mérünk. A szennyezés február 13-án hagyta el az országot, ezt követően 5 napon át napi egy mintavétel mellett végeztünk vizsgálatokat. Csongrádnál a cianidkoncentráció maximális értéke

2,9 mg/l, Tiszaszigetnél 1,49 mg/l volt, ami az erősen szennyezett vízre vonatkozó határérték (0,1 mg/l) 29-15-szöröse. A hidrobiológiai vizsgálatok kiterjedtek a fitoplankton, zooplankton (mikroszkopikus növényi és állati élőlények) vizsgálataira, valamint víztökológiai tesztekre. Mind a fitoplankton, mind a zooplankton pusztulásának mértéke a szennyezőanyag koncentrációjának növekedésével párhuzamosan nőtt. A fitoplankton pusztulásának aránya 80-90 %-os volt, a zooplanktoné pedig 100 %-os. Az ökotökológiai tesztek mind a négy szelvény legnagyobb szennyezőanyag-koncentrációjú mintáin végeztük. Az eredményeket értékelve megállapítható, hogy a leggyorsabb károsodást a haltestet jelzett: a teszthalak 100 %-a 2-3 órán belül elpusztult. Az alsórendű rákokon végzett toxikológiai teszt 24 órán belül a teszthalak 100 %-os pusztulását mutatta ki. A mustrágon végzett csírateszt gyenge toxicitást mutatott.

Cianidkoncentráció idődiagramja a Tisza alsó szakaszán. A grafikonon jól követhető az egyes mintavételi pontokon a cianidkoncentráció változása az idő függvényében, látható az is, hogy a maximális koncentrációkat a beömlő mellékfolyók vize csökkenti

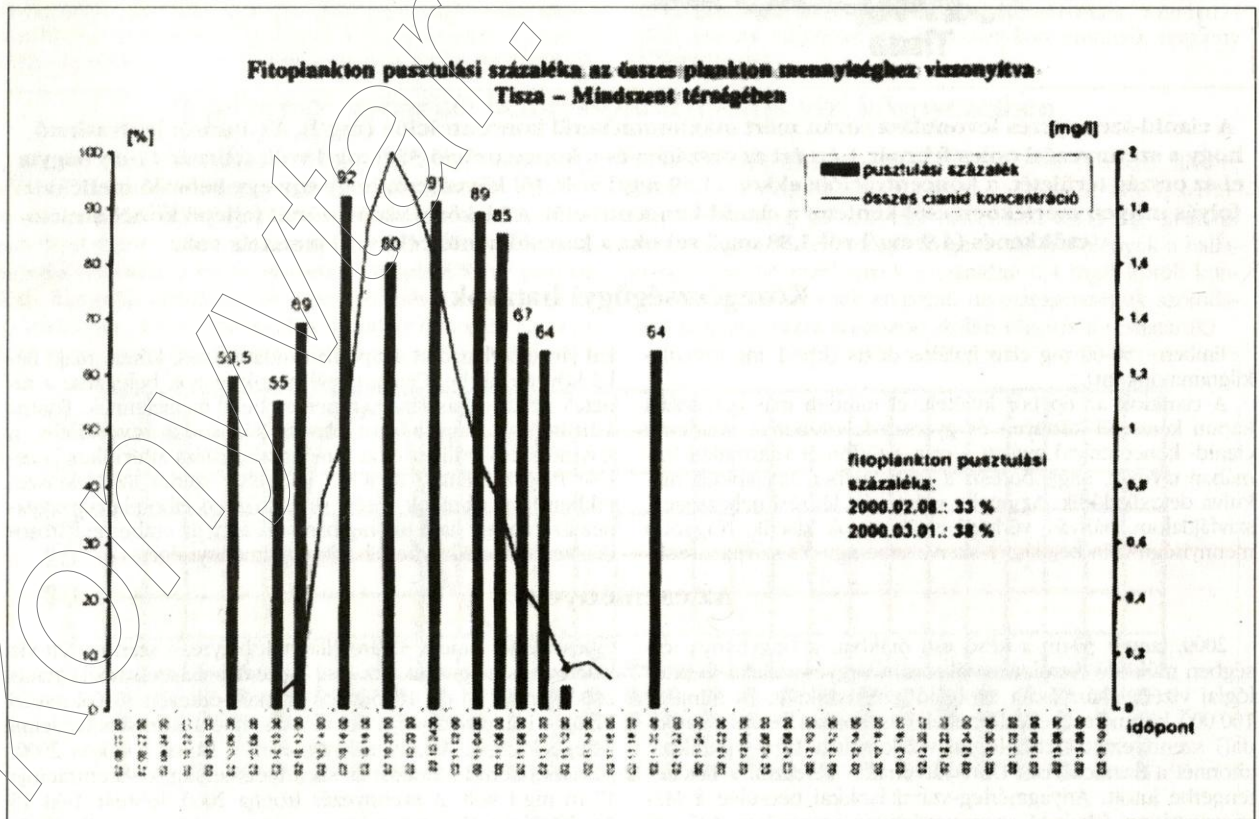
A szennyező hullám érkezését megelőzően a Tisza fitoplanktonjában a téli időszakra jellemző kovaalgák domináltak. A szennyezésre legérzékenyebben az ostoros algafajok, egyes kovaalga fajok és szintelen állati ostorosok reagáltak. Ezek képviselői a szennyező anyagok maximális koncentrációjánál teljes mértékben elpusztultak. A zooplankton állomány esetében a legnagyobb mértékű pusztulás az evező és ágacsápú rákok esetében következett be, kerekeshégek közé tartozó fajok ellenállóbbnak bizonyultak.

A Tiszán végigvonuló cianidszennyezés jelentős mértékben hatott a folyó makroszkopikus gerinctelen élőlényekre is. A legérzékenyebben a rákok és az árva-

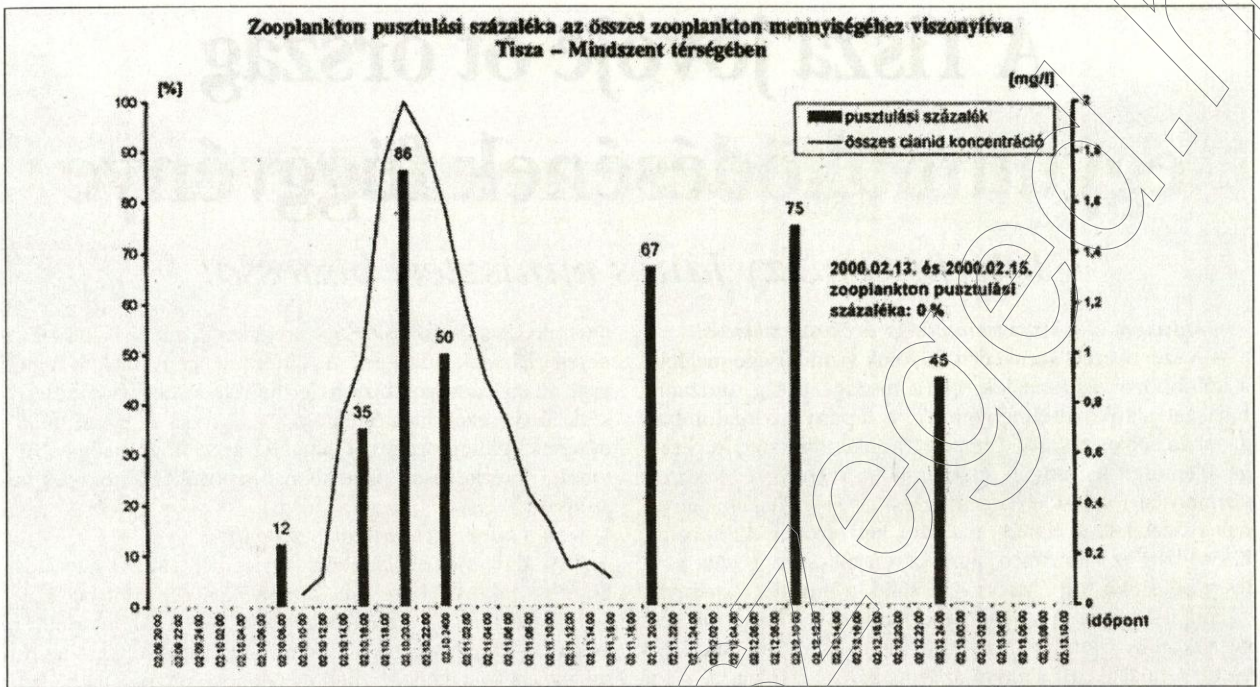
szúnyog-lárvák reagáltak, egyes mintavételi szelvényekben 50-60 %-os pusztulási aránnyal, ezen kívül a tegeszek között volt megfigyelhető kis mértékű pusztulás.

A halállomány pusztulásáról elmondható, hogy az 1989 és 1995 között végzett halfelmérés és az 1999-ig történő halállomány-növekedés, valamint a megmaradó halkészlet figyelembe vételével az összes halelhullás 1241 tonnára tehető. Ennek 33,8 %-a ragadozó, 13,5 %-a ponty, 8,1 %-a kecsge, 44,6 %-a növényevő és egyéb hal. Az elpusztult haszonhal becslött értéke 874 millió forint.

Az elvégzett utóvizsgálatok alapján kijelenthetjük, hogy a szennyező hullám elvonulását követő néhány nap alatt megindult a plankton-állomány regenerálódása. Két héttel a szennyező hullám elvonulása után az Alsó-Tisza planktonikus élővilága a téli ökológiai viszonyoknak megfelelő összetételben és mennyiségben volt jelen.

Fitoplankton-pusztulási százalék az összes plankton mennyiséghez viszonyítva, Tisza-Mindszent térségében

**A zooplankton pusztulási százaléka az összes zooplankton mennyiségéhez viszonyítva,
Tisza-Mindszent térségében**

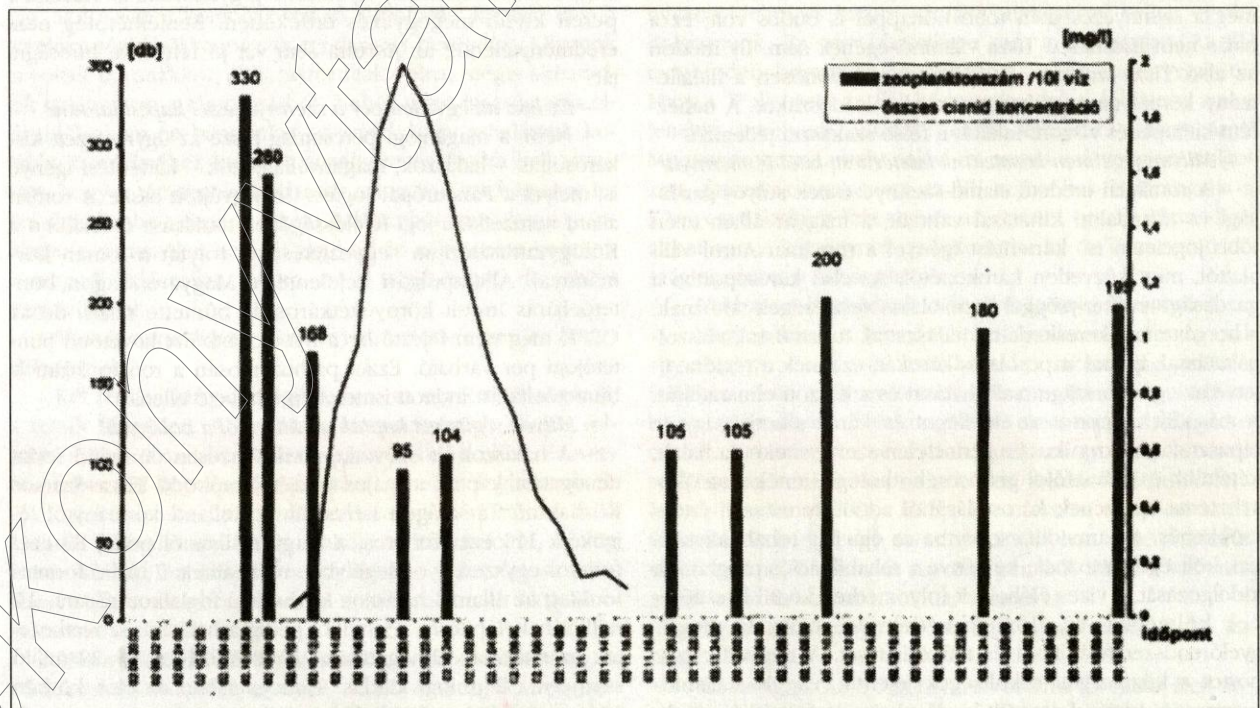
A szennyezés óta végzett felszíni vizsgálatok során minden - a szennyezést megelőzően kimutatott - makroszkopikus gerinctelen élőlény jelen volt. Az eddigi vizsgálatok alapján kijelenthetjük, hogy a Tisza makroszkopikus élővilágának jelentős része túlélte a cianidszennyezést. Jellegetes túlélő szervezet az egyébként szennyezés-érzékeny tiszavirág is. Megállapítható, hogy a rákon kívül minden élőlénycsoport jelentős számban megtalálható a Szamosban és a Tiszában.

A szennyezést követő időszakban a víz nem minősült toxikusnak.

(Forrásmunkák: VITUKIjelentés a cianid és nehézfém szennyezésről, Krímer Tibor, Nagy László/Zsolt: A cianid és a nehézfém szennyezés nyomon követése és annak hatása az

Alsó-Tisza planktonikus élővilágára, Szóke Sándor, Kimre Attila: Tájékoztató a Tisza és a Szamos 2000 első negyedében bekövetkezett rendkívüli szennyezésről és hatásairól a Felső-Tisza-vidéki Környezetvédelmi Felügyelőség területén, Robert Moran Ph.D: Cianid szennyezésekkel kapcsolatos bizonytalanságok, észrevételek a cianid vegyületek kémiai, toxikológiai tulajdonságaival és kimutatásaikkal kapcsolatban a bányászathalozatból származó vizek esetén.)

Dr. Gyapjas József
az Alsó-Tisza vidéki
Környezetvédelmi Felügyelőség
igazgatója

Zooplankton-szám alakulása Tisza-Mindszent térségében

A Tisza jövője öt ország együttműködésének függvénye

Interjú Gönczy János miniszteri biztossal

– Milyen most a Tisza vízminősége és ökoszisztémája?

– A szennyezést szenvedett folyóink vízminősége megfelel a különböző vízhasználók, így a mezőgazdaság, turizmus, halászat alapkövetelményeinek, a tápanyagforgalomban azonban súlyos zavarok vannak. A folyók öntisztító képessége jelentősen legyengült, ezért minden szennyezés fokozott vízminőség romlást eredményezhet. A Tisza halállományának összetétele a cianid hatására kedvezőtlenül változott. Elsősorban az igénytelen, agresszív fajták szaporodtak el – ilyen például a törpeharcsa –, a süllő, a busa és a menyhal viszont a Tisza felső szakaszán különösen, de az alsóbb szakaszokon is jelentősen megfogyatkozott. A kutatók több esetben találtak a halaknál szöveti károsodásokat. A ciánt követő nehézfém szennyezés hatása is súlyosabb, mint gondoltuk. A szigetszerűen kiüledett nehézfém koncentrációja a Tisza mentén több helyen is meghaladja az egészségügyi határértéket – erről most készült el egy térkép. A visszamaradt nehézfémek a halfogyasztást és a fürdődést is befolyásolhatják. A folyó ökológiai értéke tehát nyilvánvalóan csökkent, jóllehet a vízminőség a régi.

– Van-e különbség a folyó felső és alsó, szegedi szakasza között?

– Az alsó Tisza-vidéken sajtósárgos víz- és ökológiai viszonyok vannak. Ez a folyószakasz, különösen Mindszent alatt halban a legszegényebb. Ott van azután a Maros, amely szintén komoly szennyezést szenvedett el – egy sertéslepről érkezett nagy mennyiségű szerves terhelés –, amivel nem foglalkoztunk kellőképpen. Ez a szennyezés a torkolat felett, egy 3-4 kilométeres szelvényben rakódott le. A víz még a szennyezés után több hónappal is bűdös volt, ez a hatás nem használt a Tisza vízminőségének sem. Ily módon az alsó Tisza-szakasz ökoszisztémája, különösen a halállomány komolyan megsínylette az elmúlt időszakot. A nehézfém-kiülepedés viszont inkább a felső szakaszra jellemző.

– Milyen jogcímen követelünk kártérítést, kitől és mennyit?

– A romániai eredetű cianid-szennyezésnek súlyos gazdasági és társadalmi kihatásai vannak, a magyar állam ezért több jogcímen is kártérítést igényel a romániai Aurul vállalatától, mint közvetlen károkozótól. Az első kár csoportba a gazdasági tevékenységgel kapcsolatos veszteségek tartoznak: a horgászattal, kereskedelmi halászattal, turizmussal, vízszolgáltatással, iparral kapcsolatos károkat, ezeknek a régióra, illetve az egész országra való hatását és a haszon elmaradását. A második csoportot az élővilágot ért károk alkotják, így az elpusztult planktonikus és gerinctelen szervezeteket, a halak, kétéltűek és szárazföldi gerincesek ökológiai értéke, az ökoszisztéma egészének károsodásából adódó természeti értékcsökkenés. A harmadik csoportba az élővilág rehabilitációjának költségei tartoznak, beleértve a rehabilitációs programok kidolgozását, a vizes élőhelyek folyómedren kívüli létesítésének költségeit, az élővilág védelmére szolgáló megfigyelőrendszer felállítását és működtetését. A negyedik csoportot a közigazgatási költségek jelentik, vagyis a cianid-szennyezés idején felmerült kiadások és vizsgálati költségek, a közvetlen kárelhárítással kapcsolatos környezetvédelmi,

műszaki, igazgatási költségek, a szakértői munkák díjai és a peres eljárások költségei. A kártérítési igény mellett a magyar állam bizonyos biztonsági intézkedések bevezetését is kéri, illetve ezek megtörténtéig kéri fogja az üzem működésének felfüggesztését, tekintettel arra, hogy hiányos biztonsági intézkedések miatt fennáll a további károkozás veszélye.

– Mi a kártérítési kérelem jogalapja?

– Az úgynevezett kártérítési szabály, amely kimondja, hogy aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, az felelősséggel tartozik az általa okozott kárért. Az ausztrál Esmeralda – amely ellen egyébként csődeljárás folyik – az Aurul anyavállalataként részben tulajdonosi, részben menedzseri felelősséggel tartozik a román cég okozta kárért. A kár bizonyítási dokumentációt egy referenciákkal rendelkező, angol tanácsadó cég, a Water Research Center készíti. Az előzetes, de már megalapozott becslések alapján a Magyar Állam kárigénye 29,3 milliárd forint. A keresetlevelet még februárban benyújtják az ügyben illetékes Fővárosi Bírósághoz. Az első tárgyalást év végére vagy a jövő év elejére várják. A perben egyébként a magyar jog lesz az irányadó egy 1958 óta fennálló román–magyar jogsegély-egyezmény alapján. A magyar állam természetesen üdvözlőné, ha a román fél hajlandó lenne a peren kívüli megegyezésre.

– Mekkora esélyt lát erre?

– Nem tudom megjósolni az esélyeket, de a megyevezés mindenképpen kulturáltabb, célravezetőbb, tisztességesebb megoldás lenne, mint a pereskedés. Abban is biztos vagyok, hogy a román kormány nyomást fog gyakorolni az Aurulra a peren kívüli megegyezés érdekében. Remélhetőleg nem eredménytelenül; az Aurulra sem vet jó fényt, ha bíróságra jár.

– Ez lesz az egyetlen per a szennyezéssel kapcsolatban?

– Nem, a magánjogi percsomag része az úgynevezett kis-károsultak – halászok, magánvállalkozók – kártérítési igénye is, melyet a Páneurópai Jogász Unió gyűjtött össze. A román állam nemzetközi jogi felelősségének tisztázása érdekében a Külügyminisztérium egyeztetéseket folytat a román kormánnyal. Állampolgári bejelentésre Magyarországon büntetőeljárás indult környezetkárosítás büntette miatt, de az ORFK még nem fejezte be a nyomozást. Ezt követően büntetőjogi per várható. Ezzel párhuzamosan a román állam is büntetőeljárást indított ismeretlen elkövető ellen.

– Milyen segítséget kaptak az államtól a halászok?

– A halászok és szövetkezeteik összesen 60 millió forint támogatást kaptak a május elsejétől működő Tisza–Szamos Közhasznú Társaságon keresztül. A holland kormánytól fejkenként 110 ezer forintot, a magyar államtól pedig 80 ezer forintot egyszeri gyorssegélyben részesültek. 7 millió forintot fordított az állam a halászok közhasznú foglalkoztatására, 2,7 milliót haltelepítésre, 15 milliót pedig a halászati szövetkezetek munkájának támogatására. A 60 millióból így 28 millió személyi, 32 dologi kiadás. Támogatásban az első körben 104, a másodikban 114 halászcsalád részesült.

– Lehetőség van-e a jövőben is a halászok támogatására?

Fotó: Miskolczi Róbert

– A közhasznú társaság és a munkaügyi központok között létrejött munkaszerződések keretében lehetséges a halászati igazolvánnyal rendelkezők további szociális foglalkoztatása. Jelenleg több mint húsz halász áll alkalmazásban a közhasznú társaságnál. Az anyagi támogatás viszont nehéz kérdés. Volt olyan, hogy utólag derült ki: az általunk támogatott halász éppen a legjobban keresők közé tartozik, másoknak pedig, akik szintén komoly összegű támogatást kaptak, egyéb tevékenységükből származik rendszeres bevételük. Olyanok is voltak ugyanakkor, akik rászorultak volna, mégis kimaradtak valahogyan a támogatásból. Nehéz tehát igazságosan eljárni. Gyakran ért bennünket az a vád, hogy a halászok korábbi jövedelméhez képest a segély kevés. Tudni kell azonban, hogy a támogatásoknál csak a legális jövedelmeket lehet figyelembe venni a fekete halászatból vagy kereskedelemből származókat nem. Higgye el, én név szerint ismerem a szegedi halászokat, tudom, mi a bójuk-bajuk, de többet nem tehetünk.

– *Mi volt a munkája a kormánybiztosi iroda területi kirendeltségének?*

– Két területi kirendeltségünk van; az egyik a Tisza-tónál, a másik Szegeden. A Tisza-tavi kirendeltség elsődleges feladata a turizmussal kapcsolatos problémák kezelése, és a területfejlesztési koncepció kialakítása, emellett foglalkozik az ökológiai helyzettel, vízgazdálkodással és a kutatással is. A szegedi kirendeltség pedig holtág-revitalizációval, holtág hasznosítással, az élővilág helyzetével, a tudományos kutatással foglalkozik elsősorban, de nyilvánvalóan az idegenforgalommal is.

– *Mennyire élvezték a politikusok, a minisztériumok, a környezetvédelmi felügyelőségek, az EU és a sajtó támogatását a munkájukban?*

– A sajtó és a politikusok minden támogatást megadtak;

ezért köszönet illeti őket. A sajtó felelősségteljesen dolgozott és a nemzetközi figyelmet is ráirányította a katasztrófára. A politikusok politikai értelemben tisztára söpörték előttünk az utat, és jól végeték a munájukat a környezetvédelmi felügyelőségek is. A minisztériumok előtt viszont már nem hajtának ennyire fejet. A kormánybiztosi iroda folyamatosan „koordinál” a különböző tárcák között, és eddig három környezetvédelmi és három vízügyi miniszterrel kellett együtt dolgoznunk. Ez nem könnyítette meg a munkánkat. Az EU meglepően komolyan foglalkozott a cián szennyezéssel. Margot Wallström, az EU környezetvédelmi főbiztosa amint lehetett, a helyszíre utazott, később létrehozta a Nagybánya Munkacsoportot, amely sokat és magas színvonalon dolgozott. Számítok arra, hogy az EU a jövőben is támogatja a környezeti kultúra fejlesztését az érintett országokban. Erre akkor van a legnagyobb esélyünk, ha az öt Tisza-menti ország együttesen kér segítséget.

– *Mekkora a hatáskörük a konkrét intézkedések terén?*

– Nagyon kicsi. A kormánybiztosi iroda voltaképpen csak egy aktagyár. Nem a mi hatáskörünk a monitoring rendszer felállítása, amit gyakran kérnek számon rajtunk, és a különböző tanulmányok elkészíttetéséhez nincs saját pénzügyi keretünk. A román felet sem áll módunkban gyorsabb lépésekre kényszeríteni; hónapokig kellett például várnunk arra, hogy a román miniszter aláírja azt a levelet, melyben az EU támogatását kérjük egy olyan tanulmányhoz, amely előzetesen felméri, hogyan és mennyi pénzből lehetne biztonságossá tenni az elavult romániai üzemeket.

– *Megvan a veszélye annak, hogy újabb szennyezést „kapunk”?*

– Sajnos igen. Az EU környezetvédelmi főbiztosa által megalakított Nagybánya Munkacsoport feltérképezte a Tisza vízgyűjtő területén lévő potenciális szennyezőforrásokat: a

Tisza vízminőségét a romániai gyógyszer, bőr és textilgyárak, valamint a bányüzemek veszélyeztetik, közülük nyolc súlyosan. A munkacsoport decemberben megállapította, hogy az Aurul vállaltnál bekövetkezett ciánszennyezést főként tervezési, engedélyezési és működtetési hibák okozták. (A vállalat minimális műszaki változtatások mellett azóta is termel.) Valószínűleg a többi létesítmény is hasonlóan működik, elavult technológiával.

– *Hogyan lehet védekezni?*

– A magyar Tisza-völgy hidrológiai adottságai nem teszik lehetővé a kívülről érkező szennyezések hatékony, preventív kezelését, például megfelelő vésztározók kiépítését, és a szennyezés koncentrációjának csökkentésére is csak igen korlátozott vízkormányzási lehetőségeink vannak. A magyarországi Tisza-völgy környezeti biztonságát ezért csak a vízgyűjtőn érintett országok összefogásával és az EU anyagi támogatásával lehet megteremteni. (Az előzetes felmérések szerint körülbelül 10 millió dollárra van szükség csak a nyolc legveszélyesebb, romániai potenciális szennezőforrás biztonságossá tételéhez.) Ezért Magyarország kezdeményezte, hogy az érintett öt ország kormányai közösen forduljanak az EU-hoz szakmai és anyagi segítségért. Egy olyan új, korszerű nemzetközi egyezmény előkészítése szükséges, amely egységesíti a különböző szakmai szempontokat és kezelni tudja a felelőség kérdését is. Magyarországnak természetesen vállalnia kell a rá vonatkozó kötelezettségeket is: biztosítani kell, hogy magyar területen se kerülhessen szennyezés (például tisztítatlan szegedi szennyvíz) a Tiszába.

– *Mit tesznek a Tisza ökoszisztémájának helyreállítása érdekében?*

– A kormánybiztosi iroda revitalizációs programot dolgoz illetve dolgoztat ki. Az elmúlt években több olyan szakmai koncepció is született – ilyen a holtág-rehabilitációs prog-

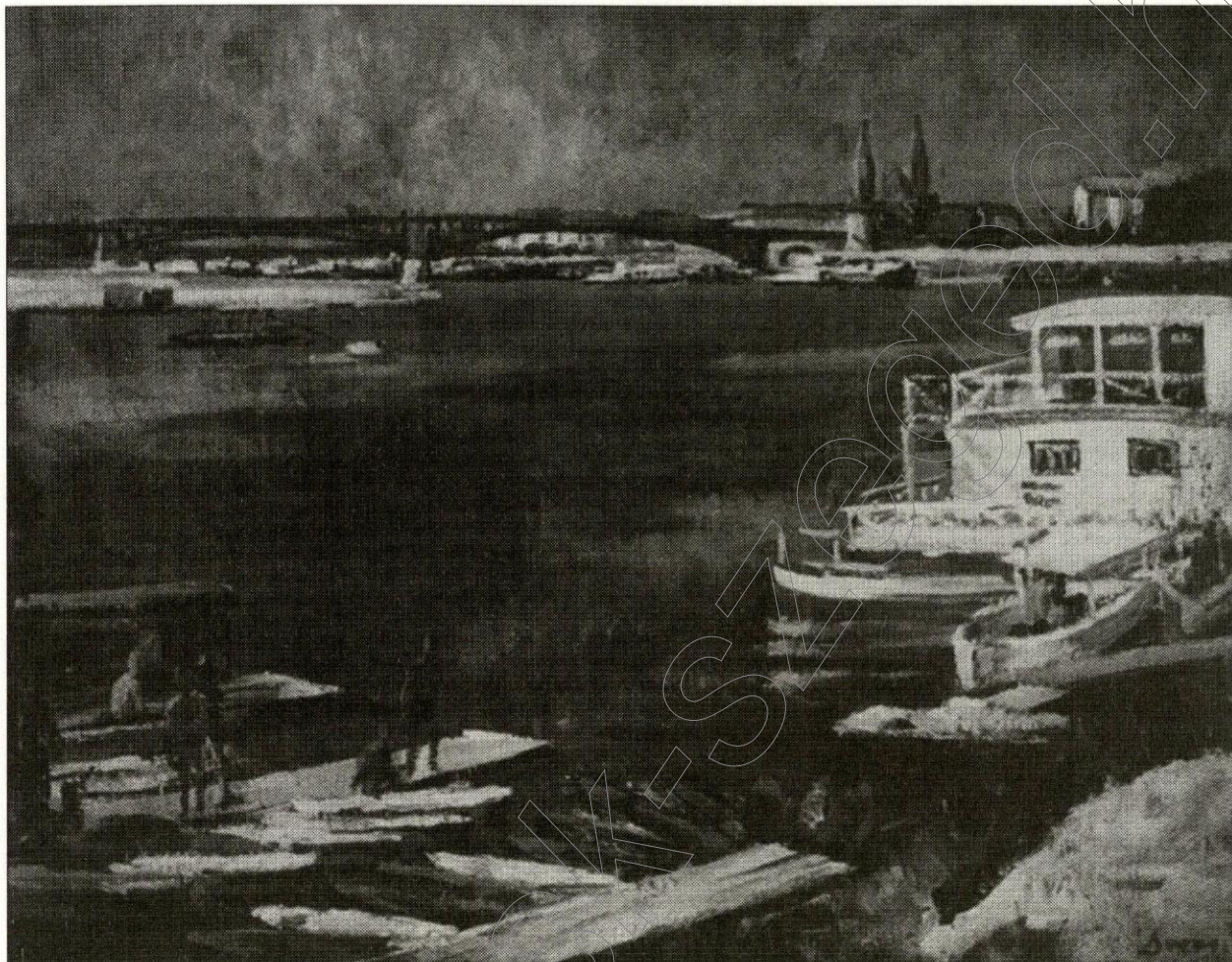
ram, a folyógazdálkodási program, a Tisza-vízgyűjtő Környezetvédelmi Programja vagy a felszíni vízminőségi monitoring program –, amelyeket össze kell hangolni. A Tisza Revitalizációs Program javaslatot tesz majd a végrehajtásához szükséges forrásokra is, részben az érintett tárcák költségvetésében történő átcsoportosítással, részben a költségvetési tartalék keret terhére, illetve nemzetközi pénzügyi források igénybevételével. A program sarkalatos része lesz a cianid szennyezés hatására kedvezőtlenül megváltozott halállományának összetételének javítása. Barmit teszünk is azonban, óvatosan kell tennünk, mert egy természetes ökoszisztémába történő emberi beavatkozás mindig kockázatos, különösen akkor, ha nem ismerjük kellő alaposítással azt az ökoszisztémát. Márpedig a Tiszát természetes állapotában is nehéz kiismerni, a ciánszennyezés utáni hatásmechanizmusokat pedig szinte lehetetlen előre megjósolni. Sajnos, a Tiszával kapcsolatban nem folyt átfogó, rendszeres kutatás.

– *Sokan azt mondják, hogy egy önálló intézetet kellene létrehozni a Tisza-kutatásra.*

– Ezzel teljes mértékben egyetértek. Nagyon hiányzik egy, a Tisza ügyét átfogóan kezelő intézmény, amely hosszú távon nyomon követi a cianid-szennyezés által okozott környezeti, természeti károkat és az ökoszisztémára gyakorolt távlati hatásokat. Már megfogalmaztuk az ezzel kapcsolatos elképzeléseinket: a Tisza-vízrendszer Nemzetközi Ökológiai Központ a Tisza-vízgyűjtő egészen biztosíthatná az egységes szempontokat a tudományos kutatásokban, a monitoring rendszer kialakításában és működtetésében. Fontos lenne, hogy az intézmény ne tartozzon egyik minisztériumhoz sem. A kormánybiztosi iroda az új intézet létrejöttével fejezhetné be ténykedését.

Keczer Gabriella

Dorogi Imre: Tiszai csónakházak napsütésben

„Áldott ennek a szőke folyónak nagy hatalmú vize“

A magyar folyók költészettörténetének alapvetés-kísérletéhez

Dugonics András a legszegedibb magyar író: Tiszakultusza konok meggyőződésre alapozott, rabul ejtő és kedves elfogultság, átszőve erős nemzeti színezettel, lokálpatriotizmussal; előadva szuggesztív bősavúsággal, fordulatos regényességgel, anyanyelvi és anyanyelvjárási öntudattal, adagiuimos szemléletességgel. Dugonics András egy rusztikus Faludi Ferenc, aki nem grammozta-dekázta, hanem engedte folyni a nyelvet: elmesélte a honfoglalást. És nagyon sikeresen: Jókaiig nem lesz ekkora olvasótábora magyar epikusnak; csak úgy dagadozik a vérbő anyag és adat (a tudós lábjegyzetek!) az *Etelka* és a *Jólánka* négy kötetében. A „dunaiság” majdani bajnoka, Berzsenyi Dániel is kikölcsonőzte a „tiszaiság” kézikönyvét, az *Etelkát* a Soproni Tudós Társaság könyvtárából fiatal korában, s amennyiben elővásta, rá is találhatott benne a „szőke Tisza” isteniesítésére. Ha ez igaz, a *Magyarország* dunaisága erre a tiszaiságra is válaszolhat.

Dugonicsot a szegedi piaristák tanították, és „a kor magas, felvilágosult műveltségét is biztosító rendnek

lett végül a tagjává, amikor 1766-ban fölszentelték” (Szauder József). A Felföldön és Erdélyben is szolgált, és gyakorlatias feladatait - főként a tanítását - a világban járatos Faludi talpraesettséggel, megbízhatóságával, igényességével és örömeivel teljesítette. Sikerral pályázta meg a nagyszombati egyetemen a matematika-professzorságot is. Amikor 1777-ben az egyetem Budára költözik, „magyar nyelven mer tanítani”, s rajongó hallgatóság veszi körül: „az ifjak között alakult magyarságvédő egyesületnek ő a feje. Hallgatóit valósággal Szeged-központú nemzettudatban nevelte; „Mindaddig nem lesztek igazi magyar embörök, amíg Szögedön a Tiszából legalább egy pohár vizet mög nem isztok” (Szörényi László). Most idézett méltatójával szólva Dugonics professzor állandóan keverte műveiben „a fenéséges és az alantas” hangnemet, és tősgyökeres magyarságon - mint már rámutattak - „a »szegedi halpiac« nyelvét” értette; a század elején nehezen is boldogult „a nyomdafestéket alig tűrő kifejezésekkel” egy szakvizsgázó szegedi bölcsészhallgató hölgy.

Dugonics szegedisége nyelvi nacionalizmusában is jelenlévő („olábkodik“, „oroszkodik“); aggálytalanul szegediesít mindent: az *Etelka* 1805. évi harmadik kiadását (benne a lábjegyzetként idézett *Pannóniai éneket* is) ő-ző nyelvjárásra írja át; honfoglaláskorivá tesz minden szegedi és Szeged környéki, többnyire aggálytalan fantáziával etimologizált helynevet (Tápé amazon, Dorozsma gonosztevő, Szőreg csalódott szerelmes és verselő; Kistelek „kis telek“ volt stb.). Minduntalan hangoztatott meggyőződése, hogy „igaz magyarok csak a Tisza mentén élnek“. „Cudaroknak“, „himpelléreknek“ - akik magokat a honfoglaláskor „a Pannonokkal összevegyítették; azoknak tót szokásaikat mohón beszítták, lassan-lassan anyanyelvöket el-elfelejtév“ - nem jár bocsánat. Ezek a „Finumországból, azaz a finn-magyar őshazából kivert gonosztevők“, akik Pannóniában (a Dunán túlon), összekeveredtek a tótokkal (a „veszprémi herceg“ vagy Szvatopluk szláv népével), úgy elfelejtették a magyart, hogy őket „a Tisza-menti valóságos és tiszta magyarok alig érthetnék“. Szörényi László végkövetkeztetése: „Vagyis Dugonics a dunántúli magyarságot a tiszaihoz képest alacsonyabb rendűnek tartotta“. Bezzeg magyar „földi Paradicsom“ Szeged! „Mindezt megkoronázza azzal, hogy az *Etelka* záró jelképét, a magyarok istenének a Rákos mezején emelt oltárt, fölépítteti Szegeden is, a Maros torkolattal szemben.“

A Dugonicsot olvasó Berzsenyi felvilágosultabb, „kozmpolitább“ történelem- és kultúraszemlélete a maga „dunaiság“-„tiszaiság“ ellentétpárjával Dugonicsra is visszamutathat. Nagy a különbség aközött, ahogy Berzsenyi az urbanizált történelmi Pannóniát, a Dunával meghatározható Magyarországot szemléli, és ahogy Dugonics a Tisza-Maros szentséges torkolatánál elterülő földi Paradicsom-Szegedet látja. Amaz polgáribb látásmód, emez túlfűtött nemesi nacionalizmus, pedig Dugonics a szegedi polgár (Ádám öccse még polgármestere is volt Szeged városának). Berzsenyi a Zrínyikkel is rokon dunántúli nemes.

Dugonics és Berzsenyi Gyöngyösi-kultusza sem egyféle. Berzsenyi Gyöngyösi *Kesergő Nymphájának* Duna-incipitjét Magyarországra érve veszi át: „Itt, hől szőke vizét a Duna rengeti, / Árpád gazdag hantjain, oh, Hazám!“ Dugonics a Duna szőke koronáját egyszerűen a Tiszára helyezi az *Etelkában* (1788), a *Jólánkában* pedig (1803) csak azért törli kését megint Gyöngyösi abroszához, hogy „a szegedi Rákos mezejét“, a Tisza-Maros-tót éppúgy tájolja be, ahogy Gyöngyösi teszi a Dunával: „Amint halas vize / Lefoly a Tiszának / (Éppen ellenében / A Maros torkának)“. Pedig Dugonicsnak is volt egy olyan életrajzi pillanata, amikor „az országos Duna“ folyt a lábainál, amikor ugyanazt látta, amit Berzsenyi örökít meg a Vitkovics-episztolában; az ország székvárosának legszebb dunai panorámáját: „Midőn Budának roppant bércfokáról / Szédülve Pestnek tornyait tekintem / S a száz hajókat rengető Dunát, / A nagy Dunának tündér kertjeit / És a habokkal küzdő szép hidat, / Mellyen zsilongva egy világ tolong, / Midőn körültem minden-él s örül“. Az ifjú Dugonicsot szülei a gimnáziumi tanulmányok befejezésekor, szerzetesi fogadalma évében, 1756-ban vitték fel Szegedről Buda várát látni, s majd már mint a pesti egyetem professzora 1794-ben is felhágott „Budának roppant bércfoká“-ra. A *Jeles történetekben* (Pest, 1794) a Toldi-mondáról szólva emlékezik erre a két eseményre. Toldi Miklósnak a Bécsi kapuban közszemlére kifüggesztett állítólagos fegyvereit ment meg szemlélni: „Fölmentem magam Budavárba 1794-dik esztendőben [...], és Toldi Miklós fegyvereiből nem tapasztaltam többet ott függeni, [...] mint: ott vannak a galacsinok, a buzogány, a szántóvas és a pais avagy a karvas. A többi négy dara-

bok elvesztek, noha éjjel-nappal ott az órállók. Láttam magam is gyermekkoromban 1756-dik esztendőben mindazon említett fegyvereket.“

A múzeumi séta és a későbbi adatellenőrzés mély nyomot hagyott Dugonicsban. A fővárosról a *Jeles történetekben* később miért is nyilatkozna, ámde amikor hozzáfog „a játékszínre alkalmaztatott“ *Toldi Miklós-történet*hez, a német eredetiben szereplő szintért természetesen szegedire cseréli. Amikor pedig az *Etelka* történetét folytató *Jólánkában* Visegrád és Buda Dunapartján kanyarog a cselekvény, egy ártatlan semleges jelzőt sem vetne oda a Dunának tiszaisága és szegedisége elzárkózásában. A Duna Visegrádnál csak arra jó, hogy beleveessenek egy morva őrszemet; „a Dunának azon martja, mely Buda alatt meghorgasodott“, az sem hoz lázba senkit. Erre a Duna-panoráma káprázatra nézett le Berzsenyi Dániel oly érzelemittas megrendüléssel. Buda persze nem cserélhető fel Szeged városával. Etele és Etelka összepárosodván „a fővárosba költöznek“, de a Magyarok Istenének szentelt oltárt, amit a Rákos mezején emelnek „a fiatalok“, felépítteti az *Etelkában* Dugonics Szegeden is, „a Maros-torkolattal szemben“ (Szörényi László). Tovább színezi ezt a Tisza-Duna rivalizációt, hogy Dugonics a Dunától körülfolyna, annak kellős közepében, Buda mellett, a Margit-szigeten írja az *Etelkát*: „Írám Buda mellett [...] a Nyulak szigettyében 1786. esztendőben“ - tesz pontot a regény előszavának végére. A Duna kolostoros szigetében lehetett igazán az őselményre, erős hittel a Tiszára és Szegedre koncentrálni.

Bele is van applikálva az *Etelkába* minden elképzelhető szegediség. Attila természetesen Szegeden lakott, Szulimán idején 40.000 halász népesítette a várost. Ahol a Maros a Tiszába szakad, az a legszentebb szegedi térség, az a szegedi Rákos-mező: „Királyi tér“, rácul (a Dugonics-ősök anyanyelvén): „Klarica“. Itt, a Maros-tóban látja halászni Árpád fejedelem Zalánfit, a meghódoltatott Zalánfiat: „Ezek után nagy kedve telhetett Árpád fejedelemnek a halászatban is. A Maros-tóban, éppen kellős közepén a szőke Tiszának az öreg hálókat terítette Zalánfi.“ Az *Etelka* első kiadásától, 1788-tól kezdve így olvasható ez mindhárom kiadásban. Bálint Sándor *Szegedi szótára* csak „szőke folyó“-helyet hoz, azt is a tizenöt évvel későbbi *Jólánkából* idézi: „Oh, be áldotta ennek a szőke folyónak nagy hatalmú vizét!“ A Tisza azonban a Bálint-szótárban is egy *Etelka*-idézzel világosított meg: „Magát pedig magyarnak se tartaná mindaddig, még által menvén a Tiszán, annak híres vizéből legalább csak egy kortyra valót is nem hörgentene.“

Dugonics Tisza-apoteózisa Árpádnak az ifjabb évjártú szegedi horgászok iránti kitüntető érdeklődésével folytatódik (közibük képzeljük a suhancár Dugonics Andriskát is): „kivált nagy örömmel nézte a horgászó suhancárokat, a *pendelező* firittyeket, a *rácsázó* fickókat, a *varsázó* suttyókat, a *kuityogató* legényeket“. Árpád apánk megnéz még Szegeden pusztát, gulyát, csárdát, ménest, nyáját, csürhét, és „Úgyannyira meg is tetsozott Árpádnak Szöged városa, hogy már akkor elintézi vala magában fölmagasztalását és különös kegyelmeinek reáarasztását“. Ez a felmagasztalás az egyetlen lehetséges nézőpontja Dugonics Szeged- és Tisza-szemléletének. Berzsenyinek a jó provinciális szók, azaz a táj-szavak részrehajlás nélküli létjogosultságát hangoztató programja előtt (lásd a Kazinczyhoz írt levelet 1811-ből) Dugonics már jóval korábban felmagasztalja a maga nyelvjárását. Kazinczy azonban a maga felső-tiszaiságával ezt is deleálja, mint az ő-zés bizonyos változatait konzerváló pergőbb pannon dialektust. Elismeri azonban: Dugonics sikerregénye után „hányan keresztelték leánygyermeküket Etelkának! Az közhála vala!“ Dugo-

Dorogi Imre: Tiszai halászat

nics Árpád fejedelemmel előszámláltatott bőséges tiszai halkatalógusát már többen megcsodálták. A Dugonics-regények tömény néprajziséga, népeleti hitele valóban páratlan, és Baranyai Decsi, Szenczi Molnár, Faludi után az ő figyelme a leggyakorlatiasabb az adagiúmok, velős mondások, közmondások iránt. Dugonics ez esetben valóban ósit „plántált ósivé vissza”, és

Faludi áthangszerelt versbetéteit is úgy intarziálta, hogy „gyökeresen magyarosnak” tetszettek, „Árpád-kori” színezetet kaptak „több száz oldalón keresztül, folytonos tamburázás közben”.

Nagy Tisza-crescendója van a *Jólánká*nak, Dugonics ide az *Etelkából* is átveszi, amit szükségesnek tart (a *Szegedi szótár*hoz képest pontosabb szöveggel idézzük): „Oh, be áldotta ennek a szőke folyónak nagyhatalmú vizét! Most immár (minden legkisebb homály nélkül) szemére vehette azt a valóságot, hogy magát világos tiszta *magyarnak* senki se tarthatná addég, még [=amíg] a Tisza vizének folyójából nem iszik, főképpen pedig azon helyen, ahol (Maros vizének összefolyásával) legüdvösebbnek tartatik. Mert valamit a Magyarok Istené ide-tova elszórt adományaiából, a *Tiszának* ezen mélyéjére egy garmadába hordotta minden áldomásait.”

Dugonics nem óvta magát „Sajnovics jármától”, a finnugor-nyelvrokonság hitétől; elfogadta a „halzsíros rokonság” eszméjét, hiszen halászok, folyó menti polgárok városában nőtt fel. Bele is kötött egy erős északi-karjélliai szálat a kétrészes honfoglalásregény, az *Etelka* és a *Jólánka* hálójába. A *Jólánkából* idézett helyen Lebek karjéllai nemesúr súlyos betegségéről van szó: megkapta a „tőfénét”! Ebből kell a Tisza-víz „hatalmas erejével” meggyógyítania Dugonics doktornak: „Mert Szegeden egyet-kettőt hörpöntvén a Tisza vizéből, nyilvánosan észrevehette, hogy a magával hordozott *magyar*

vérnek ereje (minden legkisebb porcikájában) hirtelenül felserkent, és ami kis cudarság (a *pannonokkal* való társalkodással) reája ragadott, azt annak a víznek hatalmas ereje (egészen a csontvelőig) nyargalódzva megjárta, és az egész *tőfénét* belőle kitisztította.” A hörpöntés a kiadós fürdőzéssel együtt gyógyít igazán, természetesen az áldott Tisza-Maros összefolyásnál. Lebek „a Maros-mellékiektől találta hallani, hogy a *cudarságnak* elmosására a Marostól vönné erejét a Tiszának vize. Lement hát a vízre, és (egy óráig tartó fordése után) egészsége visszaállított.” A *tőfénébe* esett Lebek tehát nem merült el a *cudar* pannonszlávok dunántúli asszimiláló tengerében, „a szőke folyó” vize visszaállította északi finn testvérünkben az ugarság szükséges adagját, regenerálta „a magával hordozott *magyar* vérnek erejét”.

A szerelmes Söreg (Szőreg) „halas Tiszájából” - mert Dugonics Söreg verseként idézi a Dunás Gyöngyösi-sor változatát („Amint halas vize lefoly a Tiszának”) - így lett szőke folyó, szőke Tisza. A Tiszát az 1720-as években Szegeden is szolgált Fiala Jakab *Szegedis* című latin epillionja (1731) még nem mondja szőkének, de befolyásolhatta Dugonics Tisza-rajongását. A Tisza és a Maros certamenjének meséje szerint egy öregember a homokos vizű Tisza rovására dicsérte a tiszta Marost: „Tibiscus Tisza-isten meghallja a szitkozódást, és haragosan magát dicsőíti: „nem nemesebb fővényével a Dráva, a Száva folyó sem. / Én, a Dunánál is jelesebb, eredettől a végig / Pannon tájakon át szaladok”. A gőgös Tisza és a magát tisztábbnak tekintő Maros vetélkedésében Dugonics majd úgy tesz igazságot a Tisza javára, hogy a Maros-tóbe helyezi az Árpád-megszemléltette halászatot, és a Marosból eredezteti „a *cudarságnak* elmosására” alkalmas Tisza-víz erejét. Itt és ekkor mondja Dugonics Gyöngyösi nyomán „szőke Tiszának” a na-

gyobb folyót, fölébe emelve a megbecsült másíknak mégis:

Szöke
Tisza!

Tagadhatatlan: szép kis kétszavas „vers“ ez. Dugonics még tudta, hogy a szöke a 'tisztát' jelenti. De a két sziszegő, surranó alliteráló sz mindjárt átterelhetette az életet adó szöke Tiszát a szépség tartományába. A Tiszával szinte azonnal az történelmet, ami a szöke Dunára is várt: a jelző önmaga díszítő életét kezdte élni, eredeti jelentését odahagyva. Amikor majd Csokonai, Dugonics nagy tisztelője leírja, hogy „A lenge hold halál világotítja / A szöke bikkfák oldalát“ (*A Magános-sághoz*), a szöke már csak gyönyörű dekorum. A szöke Nemes Nagy Ágnes mondja: „Ezek a szöke bikkfák a magyar lírai jelzős szerkezetek legelső sorában szökölnék.“ A bükk Csokonai előtt szürke volt, „csak hogy ezeket a fatörzseket még a holdvilág is süti, [...] minék következtében szökébbek a szökénél, legalábbis ezüstszökék“. Így szépült rá a Tiszára Dugonics Gyöngösi-kölcsonzése is. A Marosnak még járt némi elégtétel, a Duna semmit nem kapott cserébe Dugonictól. Elvett, elveszített szökéségét „életváltoztató“ attribútumként a Tisza vitte tovább, a Dunáról végképp lekoptatta az idő. Életváltoztatónak Nemes Nagy mondja Csokonai „szöke bikkjeit“; esküszik rá, hogy azóta „az erdő minden szürke bükkfatörzse megszökölt“. Az *Etelka* és a *Jólánka* óta a Tisza kezd szökölni, és az új század nagy szegedi költője, Juhász Gyula végképp befuttatta kanyargó csikját ezzel az aranyfüst-szökéséggel. A Dunát pedig a *kékkel* kezdték kárpotolni.

Dugonics hatása legalább olyan ideologikus volt, mint esztétikai. Szegedi kollégája, a ferences szerzetes Kiss István, a kiváló rokokó epikus, aki *Jeruzsálemi utazásának* latinját az alsóvárosi klastromban tette át alföldi színmagyarra, nem látszik tudomást venni a piarista klasszikus Tiszaszökítéséről. 1766 májusában tett utazására - az *Etelka* második kiadása táján, a 90-es években - így emlékezik: „folytattuk utunkat és [...] a Duna szöke vizének partján fekvő Szob helységbe napenyészkor bėjöttünk“. Ideológiává a XIX-XX. század fordulóján merevül Dugonics Tisza-kultusza. Az apologetikus szegedi Dugonics-irodalom egyik képviselőjét, bizonyos Barta Györgyöt idézem 1905-ből: „Szent félelemmel és áhítatos rajongással szöl mindenütt a Tiszáról. A legmagyarabb folyó - a hazában születik s nem lesz hűtelen, itt is vész el a Duna hömpölygő árjaiban; méltó tehát, hogy a legmagyarabb várost övezze körül s a legmagyarabb költők, Dugonics és Petöfi lelkesülten emlékezzenek meg róla. Egész az elragadtatásig fokozódik rajongása a jó öregnek, ha a Tisza partján megállva, annak szöke fodros hullámaít nézegeti [...]. Íme mennyiben hozzájárultak Dugonics munkái a szegedi, speciálisan helyi, fajmagyar büszkeség kialakulásához! De nemcsak írásban hangoztatta ezeket, hanem élőszóval is az egyetemen, amikor legkiválóbb hallgatóinak is csak azon föltétel alatt ismerte el jó magyarságát, ha már iták Szegeden a Tisza vizéből.“

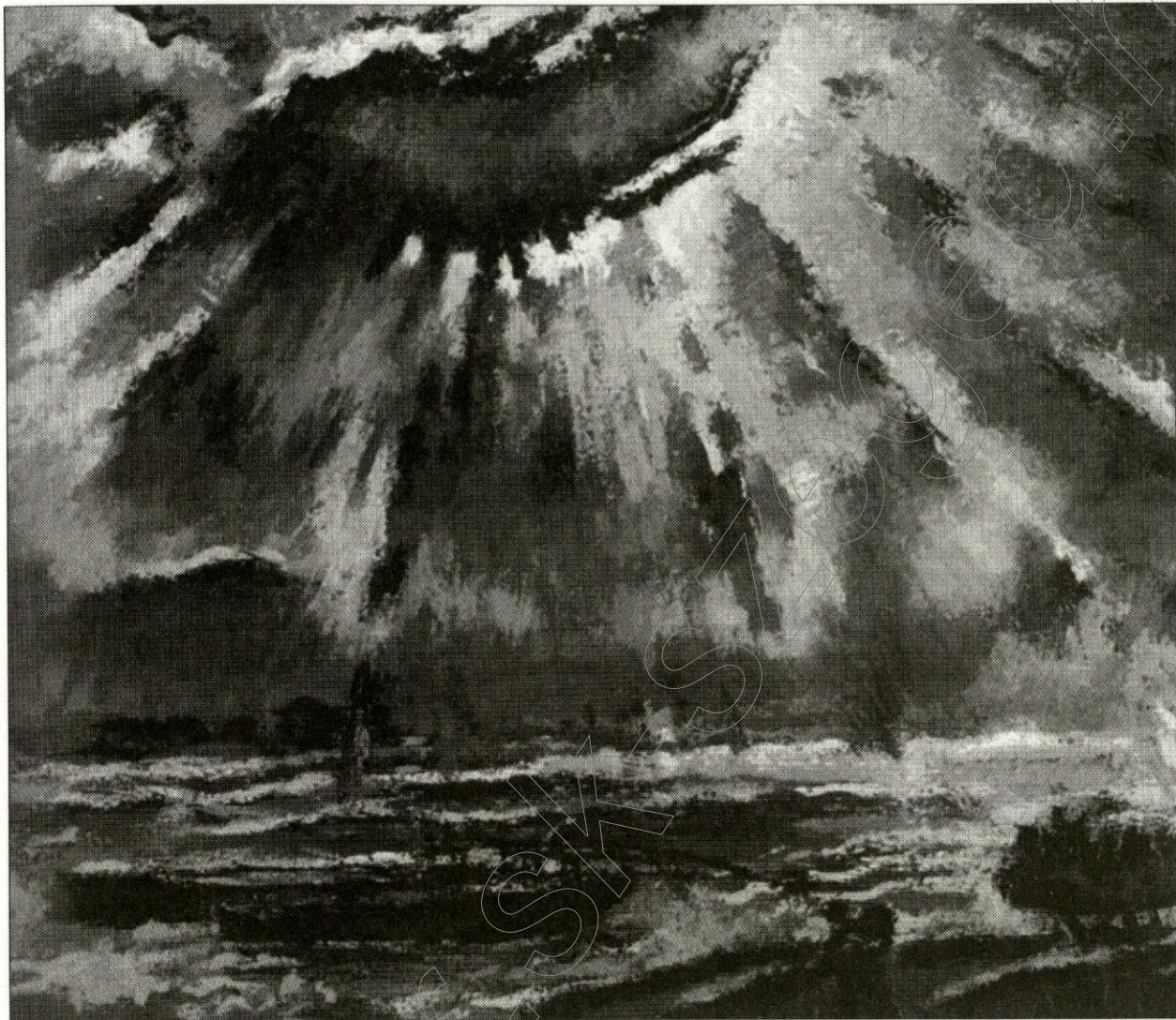
Tiszai tájolású a legismertebb magyar vers, Kölcsey Ferenc *Hymnusa* is (1823) Magyarország bőségéről és balsorsunkról. A magyar nép zivataros századait dicső tettek és hódítások felsorakoztatásával: a honfoglalással, törökellenes küzdelmeinkkel, Hunyadi Mátyás bécsi bevonulásával idézte meg. A költő büszkeséggel tekint szét a honszerzők országán. A dús, gazdag, szép és szent hazát látatja:

*Öseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad nyert szép hazát*

*Bendegúznak vére.
S merre zúgnak hajjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.*

*Értünk Kunság mezején
Ért kalászt lengettel,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtetel.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.*

Kölcsey történet szemléletét a hagyományos hun-magyar azonosságtudat élteti. Bendegúz Attila apja; az ő véreből eredeztetik krónikásaink Álmost, Árpád apját. A *Hymnusban* a Kárpátok, a Tisza és a Duna ország jelképei is egy hun-kun országgrésszel, az alföldi Kunsággal egészülnek ki. Amit a *Hymnus* még számon tart a történelmi ország-jelképi erejű tájai közül, az a Hegyalja „Tokaj szőlővesszejével“. Figyelmet érdemel a Tisza, Duna sorrend. Metrikai oka nem lehet, hogy Berzsenyi „országos Duná“ja helyett Kölcsey a Tiszát veszi előre. Lehet azonban történelmi logikája, hiszen a honfoglalók kelet felől jöttek. A Duna szimbólumhordozó elsőbbsége azonban még így is érvényesülhetne, senki nem kérné számon a Tisza második helyre sorolását, hiszen ez nagyságrendi igazság is. Kölcsey itt egy ugyanolyan determináció lélektani készítésének lehet a kiszolgáltatottja, mint Berzsenyi a maga Pannóniájával, Dugonics a Tiszájával és a Szegedjével. Csak hogy a *Magyarország* és az *Etelka* nem „országos versek“. A *Hymnusban* a Tisza ártatlan elsőbbsége némiképp tehát megsúlyosul az „országos Duná“-hoz mérve. Tény azonban, hogy a honfoglalók először a Tisza felső folyásának tájait vették birtokba; azt a vidéket, ahol maga Kölcsey is született. Cseke (Szatmárcseke) északi határát Tisza-víz mossa, délről pedig karnyújtásnyira tőle Kölcse falu, a nemzetség ősi szálláshelye. Cseke, a szülőhely és a Kölcse nemzetség szerepelnek a honfoglalás korai irodalmi dokumentumaiban. Anonymus - aki szintén erre felé, a Borsod-hegyljai részekre látta meg a napvilágot - említi krónikájában Ond vezért, Ete apját, „akitől a Kalán és Kölcse nemzetség származik“. Az 1526 körül lejegyzett *Pannóniai ének* pedig Csekére utal - ha ugyan ez a Cseke beleillik a honfoglalás itineráriumba -: „Árpád juta magyar néppel, Kelem földén a Dunán elkelének, / Az Csekén ők csekének, / Az Tétémbe el-feltetének.“ Kölcsey büszkén hangot is adott Anonymussal nyomatékosítható származástudatának: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, / [...] Kölcsey nemzetség, Ete hű maradéka, kit egykor / Don hullámi körül, a Hét magyar egyike, hős Ond, / Lángölés zálogja gyanánt neje karjairól vón. / Vigan laktanak ők rohanó Tisza partjai mellett, / S hol vadon árnyak alatt barnán viszi hajjait a Túr“ (Kölcsey, 1831). A *Hymnus* tiszai tájolása ekképpen „keleties“ látásmód a Tisza és a Hegyalja elsőbbségével, a Kunság hangsúlyával és a pannon Dunántúl mellőzésével. Hadd emlékeztessen ismét Berzsenyi felfogására: „hazánk / Szerzője Árpád a Duna partjain“ / „ontott bajnoki vért“ (*Kesergés, A magyarokhoz*), „Árpád gazdag arany hantjai“ ott terülnek el, „hol szöke vizét a Duna rengeti“ (*Magyarország*). „Dunaiság“-„Tiszaiság“ rejtett vitájának volnánk tanúi a *Magyarország* és a *Hymnus* országjelképeit és azok hierarchiáját számbavéve? Csokonai is a *Duna nimfájához* ír verset, de amikor Kölcsey fordul Rákos nimfájához, abból sem hiányzik az „országos“

Dorogi Imre: Sugárzás a Tisza felett

jelkép: a Rákos mező a hajdani országgyűlések színhelyét jelenti. Petőfi majd éppen Kölcsey szülőföldjének leíró remekléséhez veszi tárgyúl *A Tiszát* de a *Hymnus* jelképisége nélkül. Kiskunság-versei is megmaradnak a maguk terein lobogó tájszeretettel. Hogy Kölcsey együtt határoz meg hazát a két nagy folyóval, és jelzőiktől tartózkodik, nem feltétlenül vita Berzsenyivel, inkább talán bölcsességére vall, mert nincs nyoma, hogy a Tiszát az előresoroláson túl a Duna hátrányára mitizálná. Kölcsey szegény „szatmári adózó népe“, akiknek polgári státusáról álmodozott, ott élt a Tiszaháton. Berzsenyi dunaisága mélyebb tradícióra, a pannon urbanitás tudatára épült, a Duna jelképiségében egy Janus Pannonius óta eleven hagyományt követett. A „mezei szorgalomról“ értekezve azonban neki is a feudalizmus lebontandó falaiba kellett ütköznie, mint Kölcseynek. Ami elválasztja őket, kevesebb, mint ami összeköti, lettek legyen bár irodalmi ellenfelek. Dunaiságnak és tiszaiságnak nem ők a végletes képviselői, hanem azok, akik kirekesztő, szembeállító vagy csak abszolutizáló ideológiául használták ezeket a fogalmakat.

A magyar költészetnek Csokonai és Arany között nincs „Hölderlin“-je, aki a nemzeti címerünkben jelképi erejükkel jelen lévő magyar folyóknak olyan költői szimbolikát-embematikát adott volna, mint adott Hölderlin a Rajnának, Dunának-Isternek, a Neckarnak, Germánia és Európa folyóvizeinek. „A mindenséget át-

fogó tekintetű látnok földrajzi jelképekben fejezi ki magát, országok, világrészek, folyók és hegyek gondolatokat és érzéseket jelentenek“ - állítja az elragadtatott Szerb Antal, hozzátéve: „Csak a görög tragikusok és a magyar Berzsenyi tudtak ebbe a magasságba feljutni rajta kívül.“ Valóban, legfeljebb Berzsenyink formátuma és alkata rendelhető Hölderlin mellé, talán ismerte is valamiképp, hiszen a *Halfe des Lebens* és a Majláth-óda oly rejtelmesen összehangzik. Berzsenyi *Magyarország* ódája és Kölcsey *Hymnusa* kivételével a XVIII-XIX. századi magyar folyóvers (jóllehet a *Hymnus* nem nevezhető annak) inkább leíró költemény (Bessenyei: *A Tiszának reggeli gyönyörűsége*, Verseghy: *Külső Szolnok*, Petőfi: *A Tisza*), barokk hagyományt folytató mitologizálás vagy alkalmi lelkesítő vers (Csokonai: *A Duna nimfája*, *A Duna*), netán hazafias allegória (Kölcsey: *Rákos nimfájához*). Nekünk esőverseink vannak, árvíz-könyvirodalmunk van; folyóverseink sem „mindenség-himnuszok“, nem „titkos nagy világerők“ látomásai (Szerb), hanem festői deskripciók, vagy kopárabb helyrajzok, s politikai eszmék, célok lenyomatai. *A Duna vallomására* és *A Dunánál* megszületésére Adyig és József Attiláig kell várnunk. A Duna a barokk és a romantika határán a „szent“ hazát, Magyarországot jelentette. Trianon traumája táján „boldogtalan kis országok“, „fél-nemzetecskék“ gondjait és szemetét fogadja hullámai közé: a Duna jelkép politikai adhortáció is.

De tekintsünk még a szőke Tiszára. 1862-ben Arany János közölte Szépirodalmi Figyelőjében (I, 107) a huszonkét éves korában meghalt debreceni Kovács Gyula posztumusz versét:

A Tiszánál

*Csendesen foly szőke árja a Tiszának,
Partjain a lenge fűzek ingva állnak,
Mintha búcsut intenének a baboknak,
Melyek erre-arra rengve tébolyognak.
Lágyan legyen langy fuvalmak lombja szárnya,
Táncot jár az ár felett az ágak árnya;
Járja, járja andalogva, majd serényen,
Mint a bánat a lezajló szenvedélyen.*

*Csendes a hab, néha loccsan, néha zajdul,
Szinte fél a játszi fény a méla zajtul,
Félre zökken, szertefoszlik sok sugárra,
S mint aranyhaj, összezillan nemsokára.*

*Csendes a víz, a magasság lelkeképpen
Rámereng az égnek arca tiszta kéken;
Az az egy-két rőzsafölleg gondolatja,
Melynek képét reszketőn a hab ringatja.*

*Mesze zendül, mint a felbök zokogása,
Fentrepülő darvak őszi kurrogása,
Mintha tikon fájó búcsut mondanának,
Mégis, mégis öntudatlan, a bazának.*

*Vágyva nézem, merre szállnak, merre térnek,
Szűz legében a letarlott róna térnek;
S míg merengve nézek a nagy messzeségig,
Szívem burját sejtelem legyinti végig.
Érzem azt, hogy éltem nem tűnékeny álom,
Sejtve képzelt mennyemet meg is találok;
Én reám is új mezők virágy várnak,
Hogy ha isten két bazát ad a madárnak!*

*Míg tünődve felsobajtok, mint haláldal,
Bús barangszó nyargal a kopáron által,
Kékesen kel léha ködnek ritka váza:
Hervadó fű, puszta kóró végföhásza.*

*Nyugszik a nap bús mosollyal messze bércen,
Fényhaját végigzsilálja a vidéken,
S a Tiszában megfőrsztívén, visszarázza,
Kiteríti a föld másik oldalára.*

*És a róna besötétül, némán, lassan,
Még csak a víz habja csillog, babja loccsan;
S ráborul a parti fűznek lombhomálya,
Mint szivárgó könnyre a szem bus pillája.*

*Messze, messze pásztortüzek lánggal égnek,
Rialóm zeng, mintha lenne angyalének,
Csillag is kel, csillag is hull nemsokára,
Én is megyek bazafele... éjszakára.*

A lexikonokból kihullt miskolci Kovács Gyula kéziratit Lévy József közvetíthette Arany lapjához, s alighanem a szerkesztő Arany visszaigazoló jegyzete lesz a vers alatt: „Az ifjan elhalt szép reményű költő hagyományból.” A „messze pásztortüzek” a *Toldi* invokációjában égnek, a többi azonban szelíd, mélabús, romantikus korai impresszionizmus a „szőke árja a Tiszának” gyöngyörába fűzve; elnyújtottan, de nem tehetségtelenül, finom rebbenésekkel, színérzékenységgel („Kékesen kel léha ködnek ritka váza”), fantáziával (a Nap vé-

gigizált „fényhaja” visszarázva és kiterítve a Föld másik felén) stb. Valahol itt készülődik Juhász Gyula mélabúja, telt impresszionizmusa a lágy dallamával, festőiségével, sóvárgásaival, tündöklő színfoltjaival, pontos tömörségével:

*Milyen volt szőkesége, nem tudom már,
De azt tudom, hogy szőkek a mezők,
Ha dús kalással jó a sárguló nyár
S e szőkeségben újra érzem őt...*

*A Tisza szinte forr, mint néma katlan,
Mit izzó part ölelget lankadatlan.*

*Selyem felbői sáppadt türkiz égnek,
Bolyongó vágyak mély tűzében égnek.*

*S a végtelen mezőkön szőke fényben
Kazlak bevülnek tikkatag kövéren.*

Juhász Gyula költői nyelvének szőke-helyeit nem sorolom fel; összegezi azokat Benkő László írói szótára. A szőke végigragyogja az egész Juhász-költészetet. Igazán Juhász Gyula ad rangot, sokszoros jelentést, mindenféle alkalmazási lehetőséget a Tisza állandósult jelzőjének: nemcsak Szeged folyóvize és szerelme, Anna szőke, szőke a Juhász-versben a morva mozdonyfüst is (*Tiszai tájak*, 5).

A szőke Juhásznál a minőség jelzője, értékmérő. A *Marcus Aurelius* szonettben teljesen tiszai a hangulat: „E szőke bús magyar víz hajlatánál”; „A szőke vízre, szőke holdra nézve”. A császárfilozófusnak, aki Esztergom magasában nézett át Pannóniára a *Dunán*, ez a tiszai milió jár:

Marcus Aurelius

*E szőke bús magyar víz hajlatánál,
Hol én ma holdvilágnál messze nézek,
Mélázott árván ama régi császár
És meditált felőled, távol élet.*

*Ő is magánya magasára lépve,
Mint holdvilág a halk azúr tetőre,
Úgy látta, hogy káprázat semmisége
A tett, a vágy s az álom balga, dőre.*

*Úgy látta ő is és a szíve mélyén,
A bármás érc alatt, mint a pokolban
A Vulkán pörölye, mely fájva dobban,*

*Egy érzés vert és gondolá, miként én
A szőke vízre, szőke holdra nézve:
Az élet gyász és nem mersz halni mégse!*

A Kovács Gyula és Juhász Gyula közötti „szőke Tisza”-folytonosság bő félszázadát csak *pars pro toto* dokumentálhatom. Gárdonyi Géza Pósa Lajosról szólva emlegeti „a szőke Tisza hullámain” (1889), Lakatos Károly vadász-író és ornitológus szegedi almanachban szól „szőke Tiszánkról” (1895). De nem hiszem, hogy Tömörkény és Móra szótlan lenne, és a Krúdy-próza költészete is többet mondhatna a Tisza szőke vagy ezüst epithetonjáról, ha átkutatná valaki a teljes életműveiket. Csak Krúdyból olvassunk el néhány szép bekezdést:

„Jön a Duna Titel alatt és keblére zárja a bolyongó Tiszát.

A Tisza szőke vize sokáig meglátszik a Dunában, mintha egy tündér bontotta volna szét a vízben szőke haját” (*Attila sírja*).

Dorogi Imre: Juhász Gyula

„A város alatt, mint széles ezüstszalag, húzódott a Tisza. [...] Szőke hullámai nyugalmasan folytak a partok között. [...] Hulláma éppen olyan szőke, mint a magyar búza, mely partján terem a fekete magyar földből“ (*Utazás a Tiszán*).

„Néhány esztendő előtt, nyáron, a Felső-Tisza mentén kóboroltam. Óserdők szegélyezik a Tisza partjait, és a folyóra dehogy ismerne rá az, aki például Szegednél látta. Egy vidám, gyorsjárású, kristálytisztaságú hegyipatak itt a Tisza. Olyan csillogó a medre, mintha merő gyémántot, aranyat és ezüstöt tartalmazó közzettel volna behintve a folyó fenéke.

Ebben a tündéreknek, álmoknak való tükörben, mint valami őskori legendában, állanak a partokon a fák, melyek tán még az Árpád-házbeli királyokat is látták, midőn a medvére itt vadásztak.

Milyen fák azok, melyek öt-hatszáz esztendeje állanak az óserdőben és a vénségüket hosszú szakálluk jelzi, amely moha alakjában benötte a fákat tetőtől talpig. Ezek a fák akkor lehetnek növendékfácskák, amikor az ázsiai jövevények itt még a bölényt üzték kelevézzel és karddal. A Tisza ezüst tükörében a mondabeli csodaszarvas bámulta meg magát, és a királyi medvét Zalán bocskoros maradékai hajtották föl lármázva, csattogva fekhelyéről, hogy a vadászó magyar megbirkózhasson vele.

Az óserdő ma is sűrűn borítja a hegyeket, völgyeket, és szívesen ád búvóhelyet a nemes- és dúvadnak. A Ti-

sza éppen olyan tündöklő, tündérországbeli ragyogással fut tízezer esztendő, néma sziklák között, nem tudna róla, hogy lejjebb, az alföldi tájakon fekete, füstös vashidak szorítják a derekát.

Fönn, a hegytetőn kattog a fejsze. Az óserdőt bontják, vágják. Néha-néha egy-egy kivágott fatörzs villámgyorsasággal rohan végig a folyó medrében. A fa-szállításnak ez az ezer esztendő módja örökre divatos marad. Az ifjú Tisza szilaj nyergében egyenkint nyargalnak le a hegyek néma, zordon világából a mohosderekű, toronynagyságú öreg fafejedelmek. Zúgva, csattogva tűnnek tova a mélyben, mintha egy mesebeli hadsereg rontana le a hegytetőkről. Mennek, mennek az óserdők királyai, hogy cölöpök legyenek valamely építkezésnél. A tölgy, amely tán Kálmán királyra terjesztette gallyait, midőn az lepihent a rengeteg mélyén, csattogva nyargal az ezüst folyó hátán, az ismeretlen városok felé. Jön, jön az álmok, a ködbeborult történelmi múlt világából a modern élet felé. Vadászó csatlósok helyett tót nap-szamosokkal fog ismerkedni, és kíméletlenül lehántják kergét, amelybe tán egy fiatal király vésett be valami leánynevet.

Költészettörténetünk folyószínmegnevezési így gazdagodnak, alakulnak vagy feleselnek egymással. Az ősz is a jelzők közül való: „ősz Dunát“ Csokonai említ (*A Duna nimfája*), de Berzsenyinél is „ősz Tokaj“ (*A szonett*hez) és „ősz Rajna“ (*Gr. Bethlen Ádámnéhoz*). Az ősz - mint fentebb volt róla szó - 'régi, öreg, vén' jelen-

téssel bír, de színhangulatot is beleérzünk. Az ezüst Krúdy előtt már Eötvös Józsefnél folyójelző (*Búcsú*, 1836), majd Tóth Kálmánnál is az. *Bánk bán* operánk egyik áriájában „Arany mezők, ezüst folyók“ tűnnek fel. A „szőke“, a „szőke Tisza“ egyeduralma sem tart azonban soká. Hogy pazarolják kis folyókra is, arról ennek az esszének A szőke Duna című fejezete szól. Hogy óvakodnak csak a Tiszát dekorálni véle, arra nagy költőnk: Babits és Tóth Árpád a példánk. „Messze szőke Szajna partján feketül egy híres város“ - alliterál, szieszeg első három szép szavával Babits *Páris*-„fantáziája“ (1906). Tóth Árpád kabarédalba írja bele a „Szőke Szamost“ (*Édesem komám*, 1919 után). Amannak Batsányi, ennek Kölcsey az előzménye. A pannóniai és itáliai nosztalgiaikkal teli Kosztolányinak van „szőke Tiszája“, de nem önmagában áll: a „barna Duna“ párdarabja, elletéte. A szőke így mindjárt elveszti egyeduralmát:

*ki jöttem a pannón
balmok alól, s élek a barna Dunának,
szőke Tiszának partjai közt. Jaj,
hadd emeljem föl mégegyszer a szívem
testvéri szivedhez,
Marcus Aurelius.*

Kosztolányi után már nem lehet leírni magyar versben, hogy „szőke Tisza“. Elvégeztetett, a „barna Dunával“ együtt (előzményeként emlékezzünk Arany *Hidavátására*: „S kört körre hány a barna hullám“).

„A Tisza a magyarok érzelmi tengelye, magyar földön születik, magyar földön hal meg, ő a sajátosan népi folyó, népdalok tája és nótafája. A Duna a magyar értelem és élet tengelye“ - állítja egymás mellé, és jelzi „Tiszának, Dunának“ kétféle értelmezhetőségét esszéjében Szalatnai Rezső. Juhász Gyula Szalatnai szerint „olyan végzetesen a Tiszáé, mint ahogyan a lelke a melankóliáé volt“; a dunai ember ellenben „szélesebb s bátrabb mozdulatú“; a Duna adta századokon át a nemzetnek a lágyabb lelkiséget, a derút, a déli világosságot, a vonzó, életszépítő kedélyt“. A paralella két veglete tehát a „tiszaság“ Juhász Gyulája és a „dunaiság“ Berzsenyire lenne? Ami berzsenyire áll - hiszen Szalatnai az ő Kazinczyval szakító leveléből vonja el téziseit - nem illik Juhászra, mert a szegedi költő „szőke Tisza“-vonzalmaiban nincsen eszme vagy ideológia: az „csak“ szépségittas mámor, ráolvasó megnevezés-előszóval használt szókép.

Széchenyit leszámítva a Tisza ideológusai sajnálatosan nem méltók a folyó költőihöz.

*„Ha majd újra álmokat kezd sutogni a Tisza...
És ha majd újra a múltról sír a szél...
Addig is: Isten veled, Tisza!
Szőket Tisza!*

Örök magyar Tisza!!!“ - ér véget végre, így öt ponttal, öt toltult felkiáltójellel egy Tisza-giccs, Szendrey László *Tisza-regénye*, mely „nyomatott Ludvig István könyvnyomdájában“, Miskolcon, 1941-ben. A szerző 1920-tól verseskönyveket, novellákat, egyháztörténeti műveket, 1919-ben történet rémtettekről szóló beszámolót adott ki. A Tisza regénye „a Tiszavölgy munkás népnek asztalára“ készült; úgy teszi le „a munkás nép“ asztalára a szerző, „mint gyöngé mecsvilágát“. Ha már a végét láttuk, lássuk az elejét is:

*„De hát mi is ez a Tisza?
Folyó.
Magyar folyó.
A Legmagyarabb folyó.*

Legalább így hívták hosszú idő óta, mert magyar földön született és magyar földön halt meg. És az eredete

meg a torkolata közé eső útja valahogy példázta a magyar kulturfajta lelki bélyegeit, és ezt a folyót jellemileg magyarnak tartja minden magyar ember.“

Megvan hát Szalatnai zavaros forrása a magyar földön születő s meghaló Tiszáról, csak az a nehézség, hogy az a reformkori *Tisza-nimfája*-pamflet épp azt hozza szóba Máramarosról, hogy annak munkás népe különböző nyelveken beszél és más-más vallású. „A Tisza népe vagyunk és a Tisza, a mienk!“ - válaszolná erre Szendrey tiszteletes úr, aki ezt követően földtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozik, és elősorolja az Okola havas oldalából fakadó Tisza környező helyneveit: Sesul, Pavlik, Pietrosz, Hoverla, Gutin-Tomnatek, Brebenyeszku, Csarnohora, Scsavul, Balcatul, Sztoh, Kvaszni... „Jellemileg“ lehet magyar a Tisza, helynévileg azonban nem finnugor az eredetvidék. Most országhárás következik a Tisza mentén (még ez a legolvashatóbb része a könyvnek). „A Tiszától pár kilométerre“ fekvő Kenderes pl. „a magyar Betlehem“, mert „Horthy Miklós született itt, Magyarország kormányzója“. aztán jön „Szeged, a Tisza királynéja“, és a trianoni „papírhatar“-tól délre - bár „a magyarság már erősen keveredik a szerb ajkú s nemzetiségű lakossággal“ - a Délvidék, ahol „diadalmas felszabadításakor ismét virágba borult [...] a fénylő magyar vitézség“. A politikai propagandát követően „A szőke Tisza beleolvad a kék Duna hullámaiba.“ (Ettől a szőke-kék giccsmázolmánytól óvja meg magát és a magyar köteteszetet Kosztolányi.)

A könyv magvához értünk, ez *A tiszai gondolat*, a magyar sors tiszai vetülete: „A tiszamenti népek sorsa a harc. Ebben a harcban mindig elbuktak az önmagukkal is maghasonlott kis népek, csak az egységes érzésű nép alkotott nemzetet.“ Ha jól értem (és ha egyáltalán érthető): ez a tézis a nem egységes érzésű nem magyar tiszamentiek és a nem tiszamenti magyarok ellen szól. Ők lennének az „ártalmas áramlatok“ képviselői? A „Tiszavölgy“ gazdasági hasznosítása, vízügyi története és helyzetképe megint értékesebb szociografizáló hányad. Amde a perorációban ismét hárompontosos lírai rosszullet fogja el a szerzőt. Most a tiszavirágról ömlelg:

*„Gyönyörű a szemnek a Tisza virág tánca...
Gyönyörű múltása: a betöltött hivatás költészete.
Tiszavirág ez a könyv is...“*

Ott támadt a Tisza partján. Ott röpköd minden gondolat a Tisza-meder felett. Ott keres fényt, örömet, vizgasztalást, jövőt...

Bárcsak megfogna egy-két magyar lelket tiszavirágtánca. A betöltött hivatás nyugalmával porosodhatna aztán sokáig, míg csak meséli örök meséjét a néma füzeseknek a Tisza, a suttogó, szőke magyar Tisza...

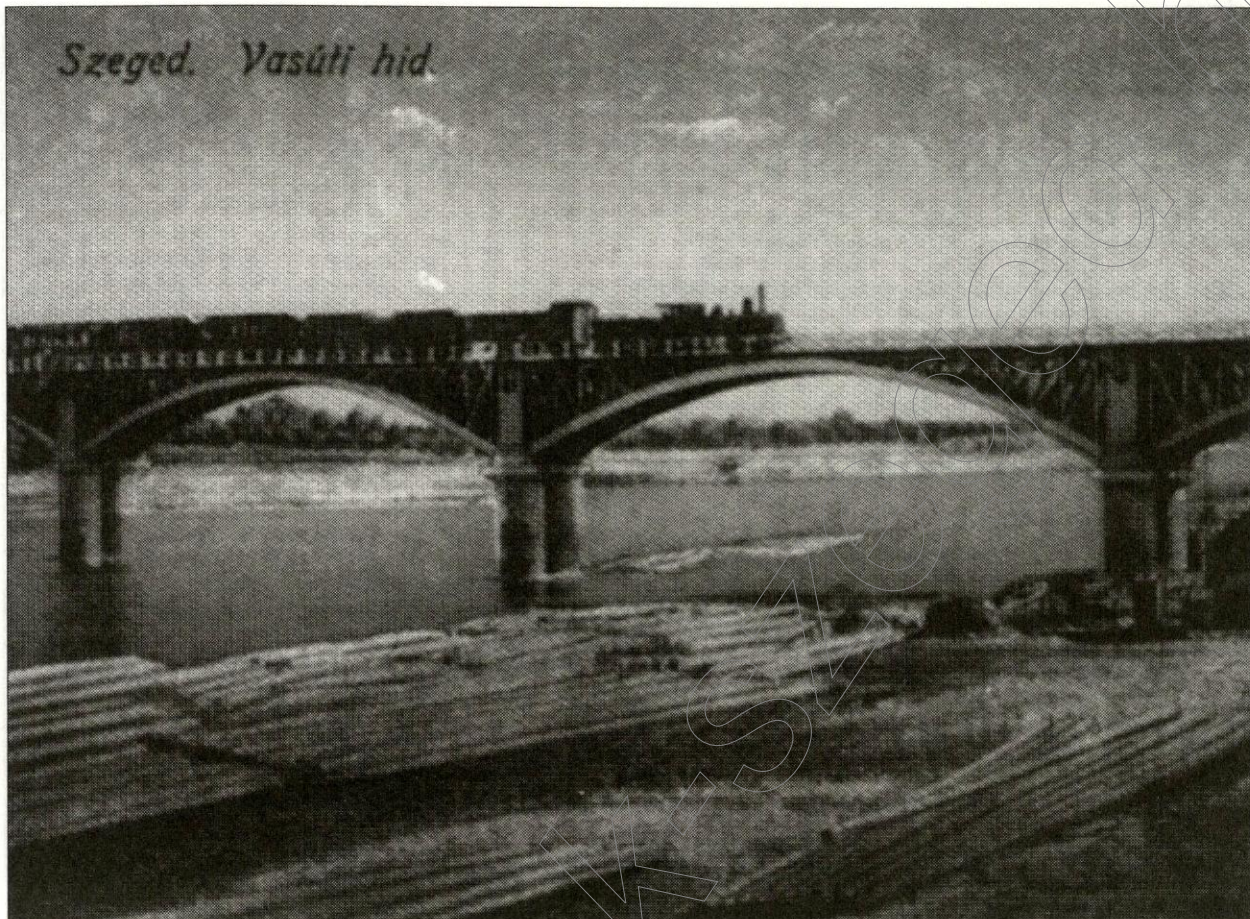
... Én mindenestre fájó szívvel teszem le a tollat.“

Sajnos nem teszi le. Hátra van még harminc sornyi megpróbáltatás: van ebben „aranyhímű mese“, „világvihar“, „magyar vérrel írt magyar sors“, „vízbe hulló suttogó lomb“, és vannak „határbércek zúgó fenyői“. A tiszavirág Tisza meder felett röpködő „minden gondolata“ is több lehet, mint amennyi meg nem gondolt gondolata van A tiszai gondolat fejtegetésében.

És ez a Tisza-ideológia akkor terjesztőkre talált. *A Kanyargó Tisza* mentén címmel két évvel később, 1943-ban megjelent *A Tisza regényének* füzetes kompendiuma: Szendrey László „*A Tisza regénye*“ című munkájából írta Szilárdy Zoltán. A propaganda-zanzásítmányt még illusztrációkkal is feljavították.

Hol illesztettük bele a kelletlen ismertetésbe (zárójel-ek között) a tartózkodó Kosztolányi nevét? „A szőke Tisza beleolvad a kék Duna hullámaiba“ mondat után.

Szeged. Vasúti hid.

A Tisza hátán

Kis szegedi vízitörténet

Adyt szemünk láttára emberül megfenekesték, s hajódaru -i mivoltában új-fent vízre eresztették dolgozni.

Jobbán mondva olyan emelőszerkezet ment a vízre, amelyik, létezése első pillanatától, 54 év óta, Ady nevét viseli.

A GANZ-DANUBIUSBAN született, annó, ikertestvérével, a Clark Ádámmal, csak az utóbbi arra teremtdött, hogy a Dunán lakjon, dolgozzon, Ady a Tiszát szolgálta léte első pillanatától.

Volt mit tennie. A második háború eltekoztolta húszig számolható, ékszerszámba menő drága hídjainkat a Tiszán.

Egyik-másik bombázásoknak esett áldozatul, a többi fölrobbantották.

A történelem ismétli önmagát?

A Kodály gyűjtötte Lengyel László gyermekdal évszázadokkal ezeknek előtte ezt énekelte:

„Ki s ki népei vagytok,
Haja, magyar népe?
Lengyel László jó királyunk,
Haja, német népe!
Az is nekünk ellenségünk,
Haja magyar népe!
Miről vóna ellenségetek,
Haja német népe?

Hídunk lábát eltörette,
Haja magyar népe!
Haj, régi szép magyar nép!
Mivel tudta eltöretni,
Haja német népe?
Az ő piros pejlóval,
Haja, magyar népe!
Megcsináljuk zód bocfából,
Haja, német népe!...

Végül mindenféle akadályokon, vá-mokon, vészeken át, működnek a hidak. A félévszázados szolgálata révén, Adyba utóbb már sűrűn bejárt a víz.

Minden edénybe, hogy Tömörkény szavával éljek, szeret betanyázni a víz. Annyira a törvénye neki, a hogy kitessékelése is foglalkozássá vált. A kitessékelők voltak a vízhányók. Sok fahajó esetében, sok idő múltával sok embert foglalkoztatott ez a munka, mert vezetőknévvé vált, mint annyi foglalkozás neve. A telefonkönyv tanúsága szerint máig is tíz Vízhányó él közöttünk. Büszkén e, vagy se, de bizonyosan nem szégyellik. Szép is.

Természetközeli, emberillatú, zeneiségében fölcsendülő. Szájbailló, jóízú. Nekem, nekünk, netáni földhözragadt

foszforeszkáló írú bogárembereknek. A többi, meg vessen magára.

Ady az utóbbi időben annyira elvizenyősödött, szivattyúkkal tessékelték ki belőle az oda nem való nedvességet, hogy a fölszínen tudjon maradni. Az enyészet szép csöndesen valóságos szitarostát csinált a fenekéből. Ezért Adyt kivették, sójára csörlőzték, jól megfenekesték. Itt a Tiszayacht Kft. telepén.

A tegnapi MAHART hajójavítójának tápai telephelyén, az egykor való híres-nevezetes superplatz jog- és szakmai utódjának régi- mai szent helyén. Amelynek már saját történeti múltja van.

Zsótér János, egykori hajósgazda, 1833-ban, látva Széchenyi „Duna“ gőzhajóját a Tiszán, nagyonágosan megkívánta. Volt pedig Zsótérnak tán 100-ig való fahajója, de nagytehetségűek ám, némelyike 40 vasúti vagon befogadó képességű, némelyike följár a Dunán Waxhauig, de azok a maguk lábán, a maguk erejéből moccanni sem tudtak. Vagy emberhámos csapatok vontatták hegymenetnek, vagy lovakkal húztatták, netalán csörlőkkel vonszolták, s eresztették völgymenetnek, az edényeket.

A Tisza két partján „cugokat“, utakat

Chiovini Ferenc: Gyalogos hajóvontatók

vágtak a bozótosban, s azon járva mozgatták a „vontákat”. Fölfelé elmentek Tokajig, Vásárosnaményig. Le Titelig, rendszeresen. Búzát, gabonát, sőt vittek vásáros portékákat.

Zsótér, akinek pénze is volt, esze is volt, vállalkozó is volt, meglátva a magálában járó Dunát a Tiszán, nagyon megkívánta, hogy neki olyanja legyen.

Boltban nem árulták akkor sem, a vontatott hajóit is itt a parton „iskábálták” az ő emberei, a superek, vagyis magyarul: a hajóácsok. Híres készítményeik nemcsak nagy teherbírásúak, jó járásúak, de kecsesek, szépek voltak, amint némely rajzolatok, mutatják. Kívánatosak. Szegedi emlékezők szerint kerültek föl közülük dunai szolgálatba, s a Dnyeszterre.

Azok a kezek, a hajóácsok keze, hajóalmokát is sikerítettek, de olyat, a Dunára fölvitték őket Dürnbergig, nem ritkán molnárostól, molnárnéstől együtt.

Zsótér János hajósgazda első látásra megkívánta Széchenyi gőzhajóját. Neki olyan köll!

Hogy a város vette magába a megkívánós guszttust, vagy Zsótér János a várostól, ezt ma már nem lehet kifirtatni, de napjainkban is itt dübörög falaink között. A megkívánás, meg a megóhajtás, amikor a Lánchíd Pest-Budát összekötötte, a szegediek de nagyon megkívánták! Nekik olyan köll!

Nem éppen kivagyiságból, metségére legyen mondva a mindenkori szegedi önérzetnek, de hát pontonhídjuk volt 900 éveken által.

Az pedig nagyon költséges, fáradtságos és folytonossági hiánnyal, állandó istápolással járó szerkezet volt bizony.

Minden téli jég elől kiszedni, javítani, visszatenni, hajózási idényben minden feljövő edény elől kinyitni, ereszkedő előtt kinyitni. És valahányszor becsukni. Azzal az átkelő forgalmat mindannyiszor megakasztani. Az állandó híd, nemcsak szép látvány, amint átszökken egyik partról a másikra, hanem az teszi is a dolgát hátán cipeli az utak, s járművek minden terhét. Volt ugyan százlábúja is egy időben Szegednek. Fából. De az enyészet a fanémúséget megeszi. Azzal él. Kimondottan szereti. Az enyészet nagybélú lény. Húsz évet alig élt, a százlábúnak csak a híre maradt. Mint Bogár Imrének, miután fölakasztották. A Tisza is kiapadt, az után síró szépséges ballada tanítása szerint, de annyira: csak a sara maradt.

A százlábú hídnak is. Hanem a szegedi szenátus évekig nem nyugodott, hogy neki lánchíd kéne. Állandó. De pont olyan. Mint a pesti. Meg is rajzolták a jó szegedi piarista rajzoló. Gyönyörű ékszer. De az állam semmi indítékot nem érzett, hogy Szegednek hidat veressen. A városnak nem volt akkora

zsebe, hogy abból egy kívánatos hídlát árát elő lehetett volna a pengetni, vagy ahogy ma mondanák, nem volt forrása, amiből elő lehetett volna bővíteni a rávalót.

Zsótér virilis képviselője, leggazdagabb embere volt a városnak, mint örökös városatyja, éveken át hallgatta a szenátus mizserálását, hogy jaj, de nagyon kéne, de annyira kéne, hogy nagyon. Egyszer azt mondta:

– Én csináltatok nektek állandó hidat. Ha akarjátok: lánchidat. A tíz körmötök megnyaljátok pusztá látására!

De 25 évig enyém a hídvám!

A szenátus egyhangúlag elhallgatott. Megállt benne az ütő. Méghogy 25 évig Zsótér zsebébe a hídvám? Azt már nem! Maradt a pontonhíd. (Hajóhíd)

S tán máig is az lötykölnöde, ringatózna a vízen, ha a Tisza úgy nyakon nem csördíti a várost 1879. márc. 12-re, Gergely napra virradóra, hogy a 6000 házából csak 300 maradt lábón.

Az ujjászületés a rekonstrukció egyik remek alkotása volt az állandó közúti híd. (Vasútija volt már a Víz előtt, 1853 óta) Az állandó híd a víznek, a mindenkori teremtő Tisza édesanyjának a szent akaratóból szökken a két part közötti forgalmat hurcolva, jószerével nemzetközi közadakozás révén. Meg a magára adó város morálja is parancsolt.

Ha már az ujjáépítés európai arculatú

várost rakott a partra, hát hogy éktelenkedhetne pontonhíd a szépségesen szép külsőjén? Mint palotakapun a fakilincs, mennyaszonyruhán a fekete kátrány. A szép új hídon is szedtek vámot, nem Zsótér János zsebébe ment a milliókra krajcárokból összecsurgadozó pénz, hanem a magisztrátuséba. Szigorúan szedték.

Külön városi fiánca kormányozta, a körgát vámházain, hídon, vasúton járó forgalom filléreit. Kardosan, puskásan szedték az adót. Az intézmény működése Tömörkényt, Mórát, sok derűs írásra készítette, a tekintetből: hogy s mint verte át a város hatóságát a paraszti fufang, a muszály és a játszi kedv. És a hídvám okán, mennyi gyászos eseményről ad hírt a korabeli ezerszemű, mindenre ügyintő, érzékeny helyi sajtó. Például: szegényemberek a szigor, s a nincs miatt, télen a jégúton jártak. Egyik partról a másikra. Vékony jegeken. Gyakran beszakadtak. A vízbe veszték két krajcárért. S ha már kikanyarodtunk kicsinyég, a számon van annak fölelgetése, hogy a várost építő kir. Biztonság, a híd megtervezésére pályázatot írt ki. Feketeházy János mérnök is, a többi között, benyújtotta opusát. Nem nyert. Hanem Eiffel, a híres-neves francia. Az.

Feketeházy bánatában a nagy párisi

irodának eladta a nyeretlen hídtervét, az rátette Eiffel bélyegzőjét és nyert, egy kukknyi változtatás nélkül! Kis korrajzos kitérőkkel kanyarogva ugyan, mindazonáltal abból indultunk ki, hogy Adyt megfenekelte a Mahart Tiszayacht Kft. szerintem minden korábbi hajóépítő vállalkozás jogos és méltó utódja. És amit a Tisza anya dajkált föl, a MAHART utódját is de végestelen végig abban ő volt a teremtő, az éltető, mindenkori kenyéradó gazda. Amióta erre jár, mindig csak adott, adott, teremtett.

Ha úgy akarta volna, most azon a helyen, ahol értő szakemberekkel, nagytehetségű gépekkel hírneves termékek kerülnek vízre, lehetne akár pocsolya is. Amiben dülledtszemű békák ugrándoznának, vartyognának. Mivel övé, a Tiszáé a tájék, szinte kiismerhetetlen törvénye szerint történnek a dolgok.

A tavalyi nagy áradmányaival bement a drága üzembe, a zárt ajtókon át, be a legdrágább gépek elektronikus vezérlőberendezéseibe. Ott tanyáztatott vagy másfél hónapot. Megbénítva mindent. Másik másfél hónapig sűrölték, síkáltak utána, mire, na, megszólaltak a Tiszavízről megkukult gépek, s megcsendültek az üllők, fölsziszszegtek a hegesztőmasinák. Megrendelt munka ezernyi. Raktárra, vásárookra nem termel az

új néven működő üzem. A Hableányt itt teremtették, a MAHART uszályokat vár tőlük, de készítenek kikötői pontonokat, (stégeket) úszóházakat, hulladékégető kazánokat, s más hasonló termésetű és nagyságú, mindig is vízzel kapcsolatos készségeket.

Messzibb látnak az üzem határain.

Dajkálják a Tiszán létesítendő yacht-kikötők gondolatát.

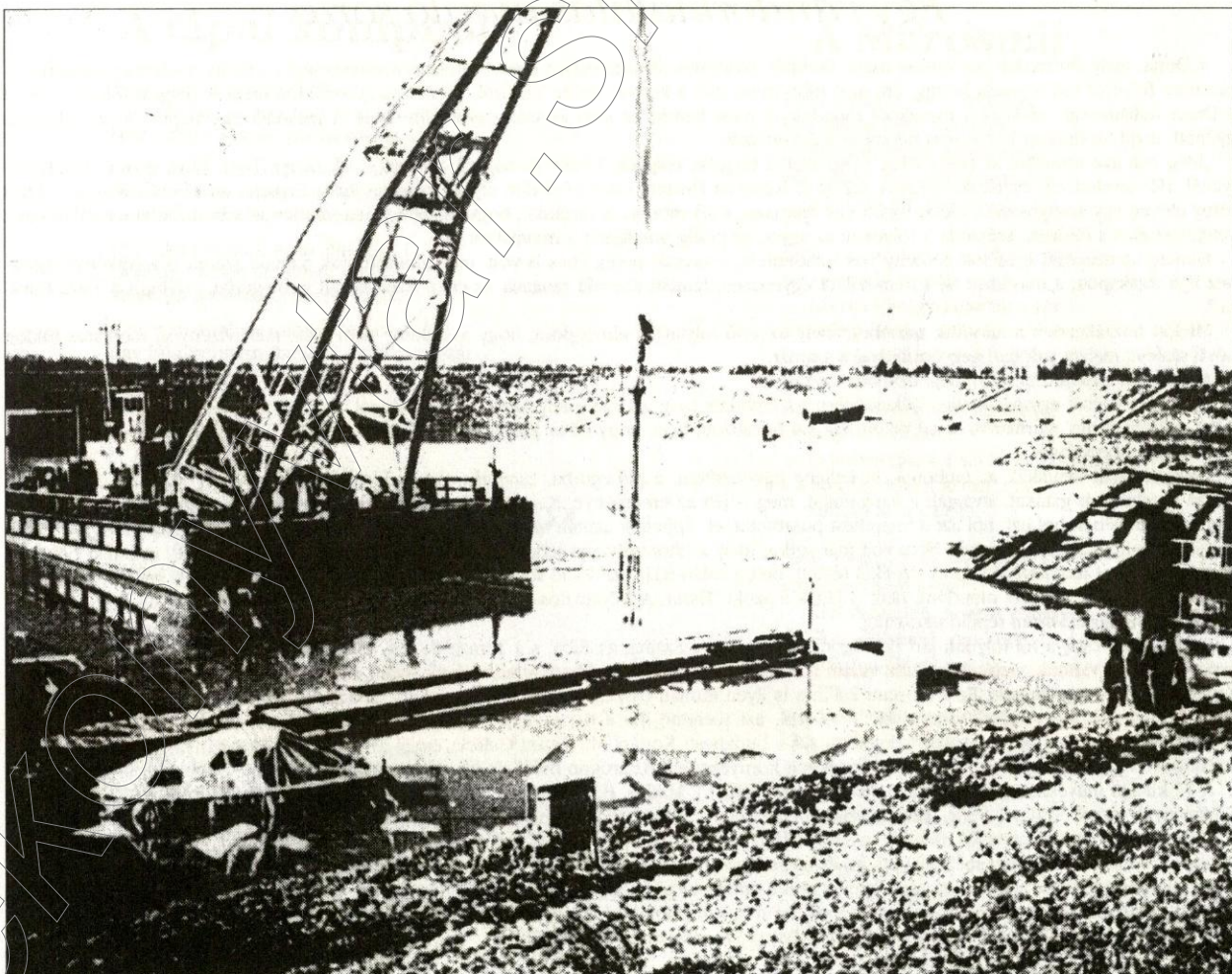
A Dunán mostanság 28 helyen működik efféle terminál, amely mindennel ellátja a mai, korszerű hajóállomások követelményei szerint való igényeket.

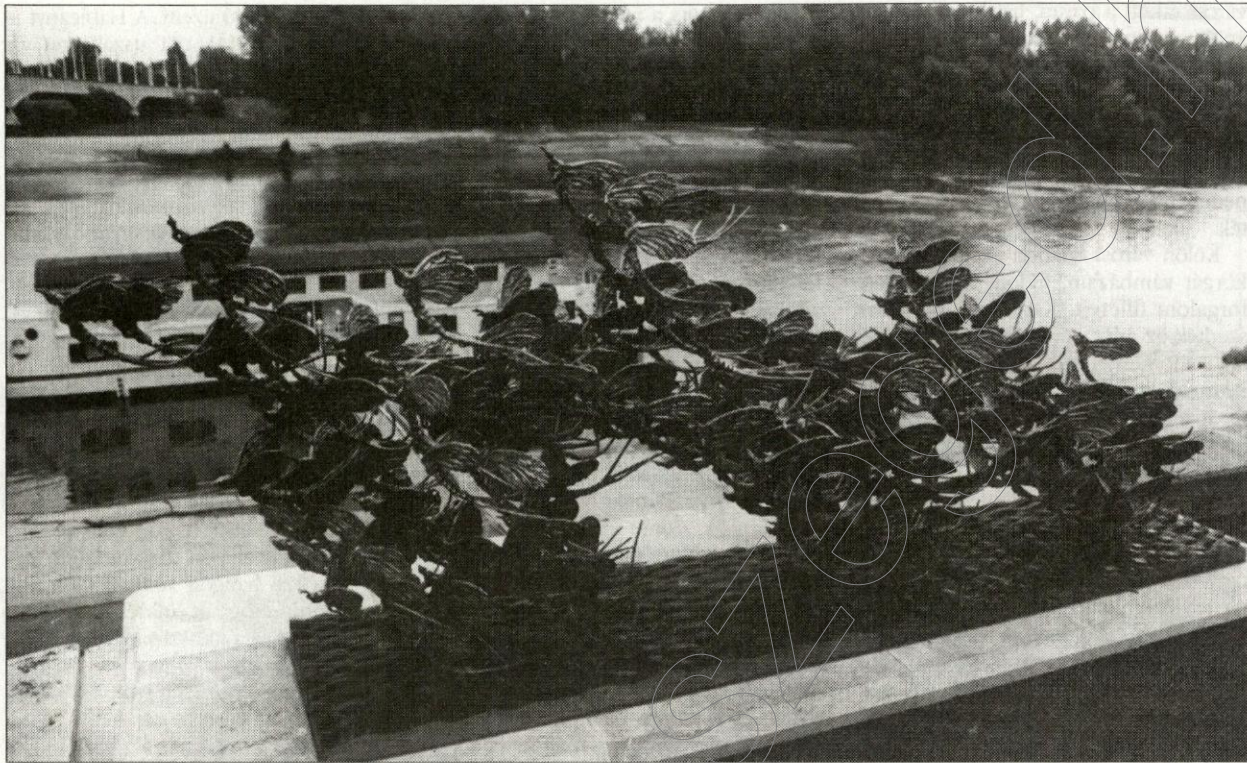
A Tiszayacht, nem csak gondolja, hogy bebútorozza a Tiszát efféle állomásokkal, de potenciálisan is készen áll a kivitelezésére. Az utolsó szögig.

A megfenekelt Ady immár oda dolgozik valahol a Felső Tiszán, idelelt a Tiszayacht gyártelepén a sokat tudó gépek békebeli hangon zümmögnek, tüzi köhők brummognak, üllöcsöngetőinek műzsikája, nótája messzire elhallatszik:

*Szeged város jó helyen van,
Mert a Tisza közepin van,
Körüljárja azt a vize,
Rászállbat a vidám gerlice,
Ott lakik a vidám görlice,
Ott nótáz az örvös gilice.*

Tótb Béla

Virágot a Tiszának

Egy vándorkiállítás ajánló sorai

A Duna, mely évezredek óta kétfelé osztja Európát, titokzatos messzeségben ered, s titokzatos messzeségben ömlik a végtelen tengerbe. A hatalmas folyóról sok legenda kering, ám még több mese szól a kedves szőke Tiszáról, valaha magyar földön eredt, s magyar földön vegyült a Duna hullámaival. ezekből a mesékből mondok el most kettőt, az első jó száz egynéhány éves, a második egy napos. A Dél-Alföldön gyűjtött, majd Szolnokon közreadott népmese így szól:

„Meg volt már teremve az egész világ, megváltak a hegyek, völgyek, kisebb és nagyobb folyók, csak még a Tisza állott ottan az úr számlájánál. Hát teveled mit csináljak, szegény fejeddel? Kérdi az Úristen. Csak bízd rám atyám, mondja Jézus Krisztus, majd eligazítom én! Azzal Jézus elővett egy aranyos ekét, elébe fogott egy számarat, s azt mondja a Tiszának, hogy menjen utána mindenütt a borozdában. Azután neki-vetette az ekét a földnek, szántotta a folyónak az ágyát, az pedig mindenütt a nyomában.

Hanem szerteséjjel igen sok cötkény volt mindenfelé, a szamár pedig éhes is volt, meg amint tudjuk nagyon szereti is a cötkényt: egyik-hez is hozzákapott, a másikhoz is, s nem haladt egyenesen, hanem ide-oda rángatta az ekét. Azért olyan girbe-gurba, csvirgós a Tisza folyása.”

Mielőtt hozzákezek a második meséhez, mely az első folytatása elmondom, hogy a cötkény nem más, mint vizenyős, mocsaras földön növő sásféle, melyet valóban nagyon kedvel a szamár.

A második történet mese is, meg szomorú valóság is.

„Éldegéltek tehát egymás mellett békességben az emberek meg a Tisza, mely adott halat bőséggel, ivóvizet állatnak embernek, hátán tutajokat, gabonás vagy mármárosi sóval rakott hajókat hordozott, igaz, hogy néha zabolátlanul kitört medréből, mint ahogy a ló is kirúg a hámból szertelen kedvében.

Egyszer aztán kitalálták az emberek, ki kellene egyenesíteni, a girbegurba, csvirgós-csavargós medret, hogy több szántóföldjük legyen. Nosza emeltek hát gátakat, átvágták a kanyarokat, meg is lett az eredménye. Kiszáradtak a mocsarak, megváltozott az éghajlat, a Tisza pedig tetetelen dűhében hol ezt, hol azt a települést pusztította. el. Építettek azután erőműveket, zsilipeket is, hogy a folyót munkára fogják, ebből meg az lett, hogy végleg ellüstult. Nem volt már sodra, mely a finom fővenyt lebegtette, piszkos iszapot rakott le partjainál, nyaranta békalencsés zagyalékot úsztatott, a szennyvizekkel telített, beteg, talán-talán haldokló folyó. Szőkesége elmúlt, mint a szépszávu szegedi költő kedveséé, akiknek ezt a mesét mondom, nem is látták a szőke Tiszát. A folyamatosan beleeresztett mérgektől csaknem kipusztult az egykori rajzások idején milliárd-szám repülő tiszavirág.”

Persze, nem csak a mi folyónk járt így, agonizált a Rajna, a Szajna, az Elba, s a Temze is, sok más kisebb élővízzel együtt. Ma már ők, a gyógyulás után vannak, vizük újra tiszta, vidám halak fickándoznak habjaikban. Mindnyájunk javára megmentette őket a humán összefogás, a természettel való együttérzés. Ez a mostani kiállítás is ilyen humán összefogás gyümölcse, hiszen mint címe kifejezi, „Virágot a Tiszának”. De nem a folyó sírjára a virágot, hanem arra törekszik, azt szeretné, ha a tiszta vízben újra virágozna Tisza, a nyáresték melegében. Neves képzőművészek remekét mutatja be szegedi, majd a budapesti Kortárs Művészeti Galéria, hogy a bevétel jelentős hányadával támogassa az árvízkarosultakat. Azokat, akik közvetlen kárvallottai környezetünk határokön belüli és kívüli pusztításának.

A 17 kiállító művészének (Bod László, Patay László, Kádár J. Miklós, Bencsik János, Csikós András, Schéner Mihály, Kovács T. Vilmos, Csáki-Maronyák József, Szalay Ferenc, Tenk László, Förster Jakab, Bényi László, Vilhelm Károly, ifj. Iván Szilárd, Deák Ilona, Hegedüs Endre, Cziráki Lajos) neve ismerősen, s jól cseng a műértők előtt. 17 jellegzetes stílus, 17 gondosan kimunkált technika. Személyenkénti, elmélyült, részletes méltatásukra itt, és most nincs lehetőségem. Azt hiszem az én feladatomban abban kimerül, hogy felhívjam a figyelmet a jelentős értékeket felsorakoztató tárlatra, s arra a nemes kezdeményezésre, melyet a Kortárs Művészeti Galéria elindított. Ha mindannyian részt vállalunk kedves folyónk újjáélesztésében, ha mindannyian áldozatot hozunk elődeink, s a magunk hibáinak, bűneinek helyrehozatalában, bizvást hihetünk abban, hogy az újra szőke Tisza, újra virágozni fog.

Trogmayer Ottó

Fotó: Liebmann Béla

Katona Judit

A tápai kompnál

Tápé alatt, a hű folyó fölött
mint fátylak úsznak halvány, kék ködök.
Holt gally virágozik, gyöngyöt sír a víz.

S míg füvek tiszta harmatán kuporgók,
őszök őriznek, nyugodt, hű poroszlok,
és minden emlék mélyére te hívsz.

Már átkelt velünk itt az ifjúság.
Deréig vízben áldoznak a fák.
Megérint a csönd, a komp kiköt.

S mert imáimban mindig benne voltál,
úgy bűg bennem hángod, mint a zsolnár
az ég hatalmas oltára előtt.

Polner Zoltán

A Marosnál

Ülök a parton és a szilvafák
kék holdja száll fölöttem.

Magasra tartja a kukoricás
egy ekéző ló csillag-homlokát
a folyón túli csöndben.

Ülök a parton és a vaddohány
sárga virága lángol.

Lassan körégyülekezik a fény,
a kosfejű hőség, a tág határ
a megcsillámló nyárból.

Az akol üres. A pusztán a nyáj
az árnyékot hőlészi.

Dombéroznak a sötét darazsak,
s a sutgó füzek közül a táj
emberi arca néz ki.

Ülök a parton. Szívemnél a fák
moccsatlanul állnak.

Kérlelhetetlen, komor jegenyék,
dülőket kísérgető, csupa-láng
akácai a tájnak.

Mintha lennének minden őszükig
kiszolgáltatott zsellérek,
sorsukkal megkötni engesztelő
hazát, jövőt. Úgy állnak itt
most körül. Hazaértek.

Testvéri üzenettel a folyón
elúszik vallomásom.

Ringatom én is termő földekét
némán. Öklöm eldobtam, álmodom,
s vers tündöklök a számon.

Takács Tibor

Szerelmes vers a Tiszához

Költői verseny 1946 nyarán Kövesdi Lászlóval

Mintha lány lennél, úgy szeretlek,
meleg és forró az öled,
ha úszom benned: átölelek,
szerelmed az önkívület,
úgy simogat engem a parton
a formázható, jó homok,
elfékszem hosszasan, kitartóan,
boldog vagyok és meghatott,
te vagy a nyár legszebb varázsa,
Tisza, te szép szőke folyóm,
a nap átható villanása
füzekre akadt lobogóm.
Záruljon győztesen e verseny:
hullámok, olvassátok versem!

Magyarázat: verseket írtunk letört faággal, s az lett a győztes, akinek a versét leg hamarabb olvasták el a hullámok. Ezt a versemet „megmentettem”. Most annyi év után közreadom!! T.T.

Bálint Sándor – Juhász Gyula asztalánál

Hogyan ünnepelték a 75 éves tudóst?

„Amikor a városbáza dísztermében köszöntöttek, eszembe jutott, hogyan köszöntötte a Város hetvenötödik születésnapján Bálint Sándort, Szeged szülöttét, akinek a saruszíját sem vagyok méltó megoldani. 1979. augusztus elsején a Tisza Szállóban, Juhász Gyula emléktáblája alatt batán ünnepelték őt. Ez méltatlan volt Szeged nagy néprajztudósához.“ Halász Miklós interjújából idézem ezeket a sorokat, amelyeket a 75. születésnapját ünneplő Péter Lászlóról írt a Magyar Nemzetben.

– Hogyan is történt? – kérdezem feleségemtől, Katona Judittól, mivel ennek a köszöntésnek mi voltunk a kezdeményezői. Ám ennek az ünnepi köszöntésnek előzményei is voltak.

Bálint Sándor nem volt valami kocsmázó alkat, éttermekben ritkán fordult meg, annál inkább a Virág cukrászdában, ahol napi feketéjét megitta. De még a Virágnál is gyakrabban fordult meg második otthonában, a szeretett Somogyi-könyvtárban, ahol Tóth Béla igazgatóval és Péter Lászlóval minden gondját-baját megvitatta.

Bálint Sándort becsábítani a Tisza éttermébe nagy fegyverténynek bizonyult. Emlékszem, azon a tavaszon – valószínűleg májusban – Tápé-ra hívták meg író-olvasó találkozóra. Mi is hallgatói voltunk. Az estébe nyúló, sikeres beszélgetés után karon fogtuk a professzort, és haza buszoztunk vele Szegedre. Már a buszon meghívtuk a Tiszába vacsorára, és ő nem utasított el. A hét végi Tiszában azonban kellemetlen körülmények között vacsoráztunk, mivel mellettünk eléggé illuminált és hangoskodó jegoszláv vendégek italoztak.

Azokban a hónapokban *A Teknyőkaparó* című könyvemmel dolgoztam. Lektorra Bálint Sándor volt, ezért ha megakadtam a tanulmányomban, többször is fölkerestem. Akkoriban Bálint Sándornak egyre-másra jelentek meg kiemelkedő színvonalú néprajzi munkái. Napvilágot látott *Tombác János meséi* című kötete, Szeged reneszánsz kori

Lantos Miklós felvételén: (balról-jobbra) Katona Judit, Lantos Miklósné, dr. Trogmayer Ottóné, Bálint Sándor, Erdélyi Zsuzsanna, Polner Zoltán – 1979. augusztus 5.

műveltsége, *A szegedi nemzet*, az *Ünnepi kalendárium* és televíziós film is készült róla. A betakarítás idejét élte az idős tudós. Érthető, ha közelgő születésnapján, baráti köre ünnepelni kívánta.

Az augusztus elsejei vacsorára – Péter Lászlóval való megbeszélés után – Tóth Bélát és újságíró-társamat, Horváth Dezsőt hívtam meg.

Horváth Dezső, bár nem volt a Délmagyarország kulturális rovatának tagja, Bálint Sándor lelkes híve és fotósa volt, és magára vette annak minden „odjumát“, hogy a jeles professzor többször is fölkereste a Sajtóházban.

Az ünnepelt és az ünneplők pontosan érkeztek,

Tóth Béla kivételével. Még vártunk rá néhány percet 6 óra után, azután asztalhoz ültünk.

Bálint Sándor az emléktábla alatt foglalt helyet. Az asztalfőn Péter Lászlóné, Aranka asszony, aki hatalmas színes virágcsokrot hozott szőregi kertjükből. Vele szemben Horváth Dezső ült, míg Sándor bácsival szemben az őt köszöntő Péter László, mellette feleségem, majd a négyéves Kinga lányunk, végül jőmagam.

Mire helyet foglaltunk, már ott állt az étlapokkal kedvelt főpincérem, *Bognár Mátyás*. Előbb az italokat rendeltük meg, majd az étkeket.

– Sanyi bácsi! Rántott libamájat tessék választani! – mondta feleségem.

– Édősöm! Nem élök ilyen úri étökkel.

Végül is sikerült olcsó ételeket választani, többnyire bécsi szeletek kerültek az asztalra.

– Sándor Bátyám, a város köszöntötte-e? – kérdezte Péter László.

– Laciám! Én mindössze ezt a levelet kaptam – mondta Sándor bátyánk, és elővette zsebéből *Polinszky Károly* művelődési miniszter néhány soros köszöntő levelét.

Amint az italok megérkeztek, Péter László szólásra emelkedett.

– Kedves Sándor Bátyám! Amikor most be kell érned azzal, hogy Szeged város tanácselnöke helyett én köszöntösek föl hetvenötödik születésnapodon, kérlek, gondolj Kálmány Lajos vagy Juhász Gyula sorsára: tudod, hogy Szeged mindig mostoha volt saját szülőtte fiaihoz. Ámde légy nyugodt: a művek beszélnek, az életműved halhatatlan, s aki egy kicsit is járatos a művelődéstörténetben, az mindig is tisztelettel fogja emlegetni a neved, mi pedig, akiknek az a szerencse jutott osztályrészünkül, hogy személyesen, közelről is ismerhettünk Téged, mi szeretettel is. Isten éltessen sokáig, hogy itt ülhessük meg a nyolcvanadik meg a századik születésnapod is!

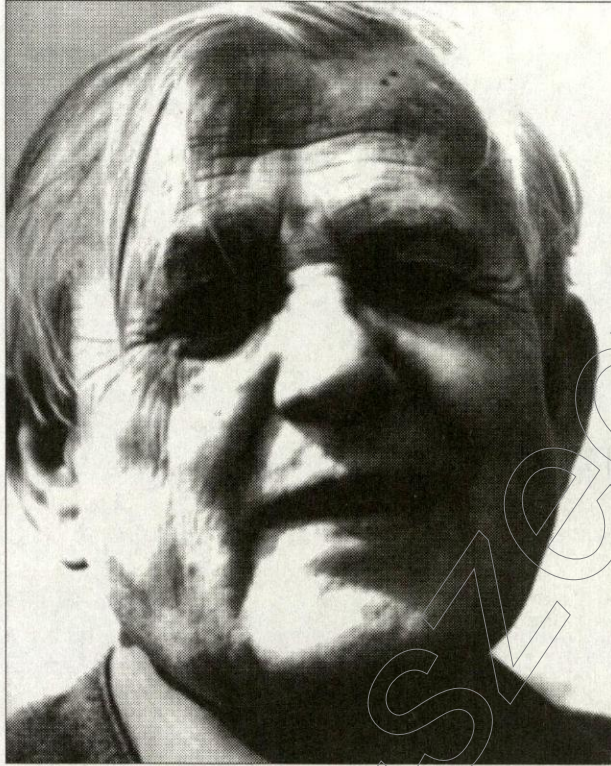
Bálint Sándor a tőle megszokott szerénységgel fogadta a köszöntő szavakat. Valójában azonban mi voltunk meghatva, hogy az ősz hajú tudóst köszönthettük. Alig egy óra múlva már senki sem ült az asztalnál. Csak Tóth Sándor szobrászművész Juhász Gyula domborműve, mészkő emléktáblája hirdette a szállingózó vendégeknek: „1920-1930 között itt állt a haladó gondolkodású újságírók asztala, amely mellett naponta ott ült Juhász Gyula“.

Először és utoljára akkor ünnepeltem Bálint Sándort, néhány hónap múlva - 1980. május 20-án - már temettük.

Polner Zoltán

Bálint Sándorral a szegedi antikváriumban. (1979. nov. 14.)

Szeged utolsó békés tüntetése

Eltemették Bálint Sándort

Elöttem szent ember volt, amióta csak ismertem, és az maradt holtában is. Szent emberekhez pedig nem illik dörgölözni, velük takarózni még inkább nem. Egyike volt azoknak a kiválóságoknak, akiket Szeged és az egyetem adni tudott az akkori jelennek, és a szellemi hajszácsövesség révén a belátható jövőnek. A jövővel ugyan nem érdemes dobálózni, hamar lesz belőle jelen, és máris ott vagyunk, ahol most vagyunk. Sokan takaróznak velük. Olyanok is, akiket ők szívesebben láttak messzebből. Ezért is szoktam mondogatni, nem érdemes meghalunk. Ki tudja, mit tesz velünk majd az utókor?

A közelmúltban Balszerencse ért. Erről beszélgetünk valakivel. Magam meghívott vendégként készültem részt venni egy más irányú rendezvényen, a mindössze nyolctagú résztvevők között. Szilaj haragra robbant mellettünk azonnal másik valaki: azt hiszed, én nem fáradoztam annyit Bálint Sándor emléke ápolásán, mint te? Indulatától földbe gyökeresztett a lelkem is. Ráhagytam. *Ha leüvöltének a legjámborabb szegedi nevét viselő művelődési házban, a leginkább őt érintő témában, megszólalni se tudok.* Még csak azt se mondtam, soha nem fáradoztam érte, csupán tiszteltem, és élveztem figyelmét. *Lenyűgözött tudása, emberi tartása, tisztességes gyámoltalansága is megfogott, és határtalan jóindulata addigi életemnek majdnem felét kitöltötte. Áldom*

sorsomat, hogy találkozhattam vele. Versenyezni pedig senkivel nem óhajtok ilyesmiben. Emléke ápolásáért maga tett legtöbbet, ameddig tehetette. Huszonegy évvel ezelőtt leírtam róla, *nem lehet majd kiejteni Szeged nevét anélkül, hogy rá ne emlékeznénk,* és ez, úgy tűnik, máig igaz. Hogy most szólni akarok róla, az se az én érdemem, nem is az én vétkem. Bizonyítani se akarok vele semmit. Azért írok most, mert erősen biztattak. A címbéli többes szám is – Eltemették... – azt jelenti csupán, magam is ott voltam.

Egyszer az is megesett, hogy bejött a Sajtóházba, és mivel nem talált, kis cédulán üzenetet hagyott: szeretné, ha fölkeresném. Jámborsága teljében nyílt lapra írta, gyöngybetűje be is járta a szerkesztőség bugyrait, mire hozzám eljutott: milyen kapcsolatot tarthatok én evvel az emberrel? Csak reménykedem, mindig éber besúgóim hullámhosszán nem terjedt tovább.

Azt már elmondtam, hogyan kaptam szerencsétlen balesete hírét. *Tárkány Szűcs Ernő* volt a hirtelen húzott hírvonal felső végén, hozzám *Péter László* volt a kapocs. Már az első értesülésben benne volt az a józan borzalom is, sajnos, nincsen esély a túlélésre. Villámgyorsan járt akkor még az eszem, kikétszerkettőztem, ha előbb tudja meg a pillanatnyi hatalom a hírt, akkor nálunk tisztességes búcsúztató meg nem jelenhet. *Pedig Szeged lapjában*

A sírnál Erdélyi Zsuzsanna és Polner Zoltán

Szeged nagy fiáról tisztességgel szólni kötelesség. Nem normális dolog nekrológot írni arról, aki eszméletlenségbe borulva még él, de rákényszerültem. Megalkudtam szerkesztőinkkel, az éjszakai nyomdai ügyeletes táskájába tettem. Egy hétnél is tovább hajszálra akkora írást szerkesztettek be minden napra, ami kivehető lett volna bármikor, és helyére állt volna a búcsúztató szózat.

Bűneim elévülhetetlenek, Japtestvérünk, a Csongrád Megyei Hírlap rovatvezetőjét is ugyanerre bízattam. Rosszul mondom, de hogy kellett bízatom, csak szóltam neki. *Polner Zolt* is megírta nyomban a maga elköszönését, és ugyanúgy a táskájában hordta minden éjjel. Amikor ütött Sándor bácsi utolsó órája, sísteregtek a telefondrótok, jött a hír, ment a hír. *Turi Jóska* volt a nyomdás, késő este hívtam telefonon. Elővette a titkos iratot, és betette a lapba. Szólt a mellette dolgozó Zolinak is. Így tudták meg a helyi és megyei hatalmak a két újságból a szomorú hírt. Mielőtt még intézkedni tudtak volna.

De intézkedtek azonnal. Isten tudja, hányan rágták ceruzájuk végét, és hányszor fogalmazták át a temetésre szóló minuszos hírt, mire közölhető változata megszületett, de tény, azt már a nagyházban cselekedték. Volt rá megbízható ember, aki a tudósítást is megírja majd. Soha nem akartam temetői hírnök lenni, de főnököm, miközben a sikeres akcióért hálás köszönettel ropogtatta hóna alá összes csontomat, kelletlenül közölte, ne is gondoljak a tudósításra. A Hírlaptól vesszük át, fölsőbb parancsra. Tünelmes fifikával tálalták másnap mind a két lapban. Lékai bíboros ugyan Bálint Sándor temeté-

sére jött Szegedre a többi püspökkel és egyházi méltósággal egyetemben, ott volt a templomban is, a sírnál is, az újságból azonban csak annyi derült ki, hogy udvariassági látogatást tett Szeged tanácselnökénél. Hogy az eredeti kapcsolódásnak ír-magja se maradjon, külön oldalra tördelték azt is, és a temetési szabványtudósításban fél szóval se említődött, amiért eljött.

Jobb volt szétválasztani, ami egybe teremtett.

Tömvé volt az alsóvárosi templom, ahol a gyászmisét szolgáltatták. Nem tudom, kint hányan álltak, mert én bejutottam. Láttam, mekkora tisztelettel kalauzolta *Hamvas István* plébános a Város két hivatalos képviselőjét, *Bányainé Birkás Mária* tanácselnök-helyettest, és *Berencsi György* egyetemi tanárt a Hazafias Népfrent színeiben, a szentélyben lévő díszhelyre. Akkor még lefényképeződött fejemben minden, és a hangokra is külön magnetofon forgott benne, sok részletet magam előtt látok és hallok ennyi év után is. Emlékszem rá, *Hamvas Pista* mondta gyászbeszédében, *azon a helyen kereszteltek meg 1904-ben, ahol most a koporsója áll.* (Baráti kapcsolat hozza elő bennem a „lepistázást” is, bocsánatot kérek érte.) Azt is ő mondta, *a nagy halott kitüntetéseit párnán szokták a koporsó előtt vinni. Bálint Sándorét azért nem viszik, mert nem volt neki.*

Kemény bükkfából esztergálták fületem, de a misevégi orgonaszót most is hallok. A Himnuszt ilyen fönségesen szállni még nem hallottam se előtte, se utána. Az orgona minden regisztere és minden ide szolgáló billentyűje be volt vetve. Ha máshol hallok, ma is áthangszerelem magamban erre a

Lékai László esztergomi bíboros érsek a ravatalnál. Tőle balra a második Hamvas István prépost

szárnyalásra. Nem tudhattam akkor még, evvel is el kell majd számolnia Pistának.

A temetés? *Szeged utolsó békés tüntetése volt.* Aki ott volt, mind személyes ismerőse volt Sándor bácsinak. A koporsó mellett elhangzott gyászbeszéd is fülemben vannak még, csak a sorrend nem akar összeállni bennem. *Tálasai István, Nyíri Antal és Trogmayer Ottó* búcsúzott tőle a néprajztudomány, az egyetem és a város nevében, de váratlanul ott termett és búcsúzott *Ferenczi Imre* is. És a vágóhídi disznóvísítások förtelmes szinkronhangjai is bennem maradtak. A termelés sokkal fontosabb, mint a kóbor kegyelet. *Scheiber Sándor* a lakása előtti parktükörbe jövedőlte szobrát, ahol azóta is szemetes konténer álldogál.

Jobban körülnézhettem volna a temetőben, de ott már nem működött annyira a fejben fényképezés adománya. A tömeg szélén álltam *Kakuk Mátyással*, aki évfolyamtársam volt az egyetemen, és huszonkét év óta akkor találkoztunk először. Ott láttam egy szakadt ruhás embert, *Columbo-köpenyben*, esztelenül csámpásra strapált szandálban, fűrgé figyelemmel. Fialat volt, sérteni nem akarom, de a mai kukavizitáló hajléktalanok előképe lehetne, bár ők leginkább lakni járnak a temetőbe, nem búcsúzni. Öltözékét azonnyomban álruhának gondoltam, odafigyeléséből pedig jelentési kötelezettségét véltem fölismerni.

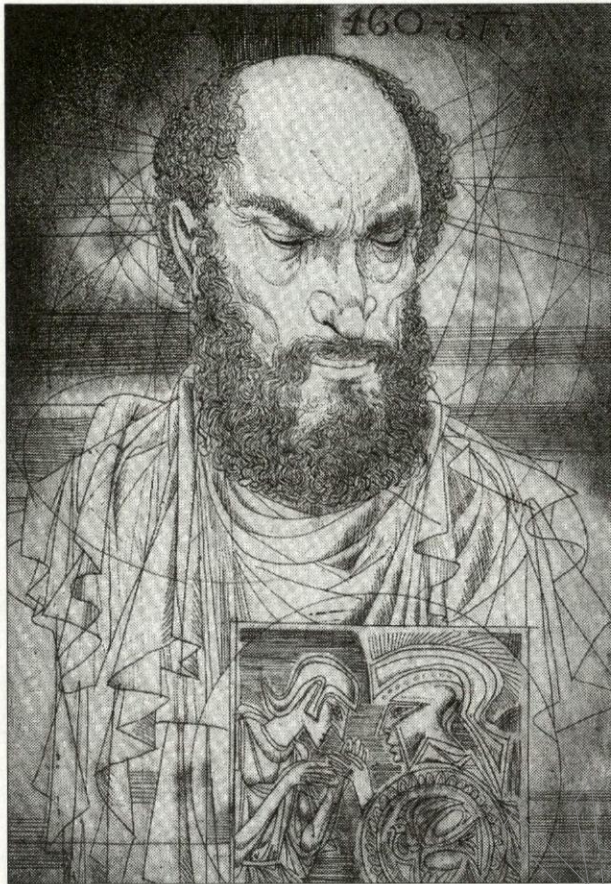
Később Hamvas Pista elmondta, a temetés másnapján hivatalos volt a rendőrségen meghallgatás (kihallgatás) végett, és több kemény kérdést is feltettek neki. *Hogyan bangozhatott el a templomban*

a Himnusz? Énekelve is, természetesen. *És a sírnál a Szózat?* Szintén énekelve, orgona nélkül. Pista állítólag mindegyikre azt felelte, *a magyarok imádsága mindkettő, és Bálint Sándor magyar ember volt, a templomban pedig imádkozni szoktak. Egyházi temetésen is.* Azért is kérdőre vonták, *hogyan adhattott ki a főkoszorú piros, fehér és zöld színt.* Arra már nem emlékszem, erre mit felelt, de gondolom, ugyanazt. Mindenesre Szakadt Elvtárs pontosan jelentett az egyház és az állam hivatalos szétválasztása jegyében. A számonkérés az államra maradt.

Többször belegondoltam már. Ha a Múzeumból temethették volna, ahogy a hozzá ragaszkodók az előtte járó szegedi szellemi nagyságok példája nyomán szerették volna, a politikai hatalom talán az *Internacionálét* játszatta volna el. Számonkérés legföljebb az utókortól jönne.

Beszélggettünk Hamvas Pistával arról is, ha Szeged nem mindig szeret gondolni fiaira, az alsóvárosi templom falában külön panteon legyen. Emléktáblákból, szobrokból. Abba nem szólhat bele senki. Sándor bácsi szokta emlegetni, két abszolút valami van Szegeden: a Tisza és az alsóvárosi templom. Egyszer azt is elmondta Pista, többször álmodik halott édesanyjával is, Sándor bácsival is. Mint ha hívná mindkettő. Egyszer aztán eltemettük őt is. Nyugodjanak békében!

Horváth Dezső

Hippokratész

Semmelweis Ignác

„Híred ne apassza a kor!”

Kass János orvosportréi között

„Az orvosportrék...sorozata számomra nemcsak művészi, rajztechnikai bravúrt jelent. Kass János ábrázolásai „beszélő” képek. Oly gazdag az értelmező és a gondolati tartalmuk, hogy a laikus is felismeri szakmai identitásukat, és ami ennél többet jelent, megörökített nagyjaink arcvonásaiból a néző számára a legszebb emberi értékek sugárzása válik láthatóvá.

Igen, ezek a képek beszélnek, tekintetük szinte parancsolóan szólaltatja meg a jobbik énünket, s ha a jelen félművelt demagógjai a múltba parancsolnák is őket, számukra már az életművek magas csúcsai mindig láthatók maradnak.

Orvostörténelem. Az idők távlatából már tiszta vízü pataknak látszik. Medréből Kass János nem a csillogó, vizes kavicsokat emelte ki, hanem a tompább fényű, természetes aranyat.

Léleklátó ábrázolások lelket emelő élménye ez a sorozat.“

(Brooser Gábor)

Az emberiség történetében a humán civilizáció fejlődésének, ősidőktől napjainkig a művészet és a tudomány fontos tényezői voltak és természetesen maradnak a jövőben is. A Kass Galéria eddigi történetében számos igen magas művészi színvonalú, és nagyon sokszor egészen egyedi témájú kiállításokat rendezett. Ilyen a mostani kiállítás, ami művészet és az orvostudomány találkozásától szól. A Kossuth-díjas Kass János, a mai honi művészet egyik legkiemelkedőbb képviselője, akit alig hiszem, hogy főleg Szegeden - be kellene mutatassak; az orvostudomány történetének legkiemelkedőbb szaktekintélyeit, felfedezőit, tudósait örökítette meg grafikákban, érmekben, bélyegeken. A kiállítás ezeket a munkákat mutatja be számunkra, amelyek művészi értékeiken túl a hazai művészettörténetnek is kiemelkedő dokumentumai.

A kiállított művek művészi értékének méltatására nem vállalkozhatom, mert azt csak szakértő teheti meg, de ezek a nagy-

szerű mesterművek művészi értékükről magukért beszélnek. Szabadjon mégis a kiállításhoz, a kiállított munkákhoz néhány gondolatot fűznöm.

Megpróbáltam utána nézni, hogy művészettörténeti szempontból található-e olyan művész, aki az orvostörténelem személyiségeit sorozat-művészi alkotásban megörökítette volna. Így találtam rá Zsámboki, más néven Sambucus Jánosra, aki a 17. században bécsi udvari orvos és orvospolihistor volt. Ő volt az, aki az őt megelőző kor nagy híru orvosait egy albumban és érmekben örökítette meg. Az album kiadója Christopher Plantin versben dicsőítette Zsámbokit munkájáért, amelyből az alábbi két sort idézem:

*„Istenek áldják városokat, néped, szüleid
s Pannóniát. Híred meg ne apassza a kor!”*

Kutatásaim szerint, amit a Somogyi-könyvtárból Csúri Károly-

né tudományos osztályvezető és munkatársai segítségével végeztem, nem találtam Zsámboki óta hazai művészt, aki az orvostörténelem legkiválóbb művelőit, felfedezőit portré-sorozatban megörökítette volna, de aki ezt megtette, az Kass János, ezért ez az orvosi témájú sorozat-műalkotás művészettörténeti jelentőséggel bír. Ezek az orvosportrék számos helyen és formában már eddig is nagy sikert arattak határainkon innen és határainkon túl. Biztos vagyok ugyanakkor abban is, hogy Kass János hírnevét nem apasztani, inkább növelni fogja a kor. Ha dicsőítő verssorokat nem is tudok e művekkel kapcsolatban idézni, legyen szabad felolvassak egy levél-részletet Spyros Marketos professzortól, aki Athénban az Orvostörténeti Tanszék vezetője és a Nemzetközi Orvostörténeti Társaság elnöke, és aki tudomást szerezve e kiállítás megnyitásáról, többek között a következőket írta: „Kérem, adja át a nagy bírú Kass János művész úrnak megkülönböztetett elismeréssel gratulációt és a legjobb kívánságaimat küldöm további sikeres munkásságához.”

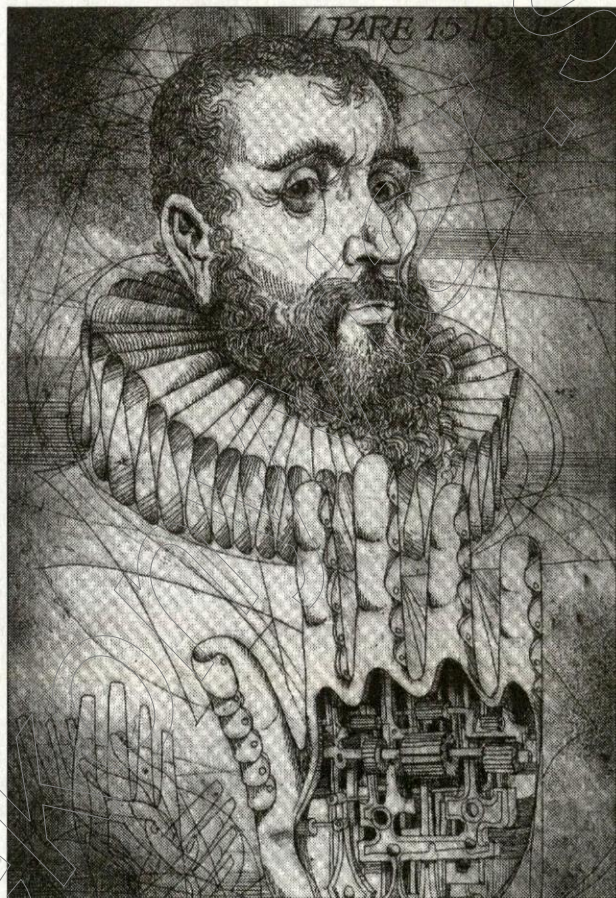
Szeretnék néhány szót szólni a kiállított munkákról. A portré-sorozat nagy hírű orvosok munkásságára emlékeztetve elvissz minket az orvostörténelem legfontosabb eseményeinek világába az ókortól napjainkig. E korszakváltó tevékenységek vagy felfedezések orvos képviselőit szuggesztív megformálásban tekinthetjük meg grafikákon, bélyegeken és érmeiken. Hogy csak néhányat említsék közülük: itt látható Hippokratész, akinek nagy hírű iskolateremtő munkássága a világon mindenhol ismert és akit az „orvostudomány atyjának” titulálnak, a jelenleg érvényben lévő orvosi eskü ma is lényegében az általa megfogalmazottakon alapszik, itt vannak Pasteur és Jenner, akik a kórokozók felismerésével és a járványok megelőzésével az orvostudomány egyik legfontosabb mérföldköveit tették le, megmentve ezzel ettől kezdve emberek millióit a haláltól; természetesen rögtön ráismertünk Semmelweis Ignácra, akinek korszakalkotó felismerését a gyermekágyi lázsal kapcsolatban, minden iskolás fűjja. Enged-

jék meg, hogy megemlítsen még Korányi Sándort, aki az egyik érmen látható és akinek a munkásságát most kezdi elfogadni a nyugati világ, Gabriel Richet professzor, a Nemzetközi Nephrológiai Társaság korábbi elnöke, a vese patológia megalapítójának nevezte. Kass János művészetténeke kifejezés-módja és témaválasztása rendkívül sokoldalú. A 70. születésnapja tiszteletére megjelent kötetben Trogmayer Ottó régész és nyugalmazott múzeumigazgató, erről így írt: „Kass János életművén áttűnik a késő-középkor szelleme és megjelenik a 21. Század mindennapjainak vélt valósága is. Ő az aki sokoldalú, akinek nem idegen a szobor, a művészet, a könyv, a bélyeg, s most érett korában már a költészet sem.” Bár az életmű-kötet tartalmában is sokoldalú, az orvosi témájú művek még nem szerepelnek benne. Sőt, még ez a kiállítás sem mutat be minden orvosportré, amit Kass János ebben a témakörben alkotott. Az 1997-es pécsi orvosnapok kiállítási anyagában szerepelt Herman Boerhaven, a 17. század világhírű iskolateremtő holland orvosa, a róla készült grafikát itt nem látjuk. Ugyancsak nincs a falakon Richard Bright, brit orvos portréja, amit számos nagyon neves külföldi orvostudós, megkülönböztetett helyen őrzi az irodájának falán, vagy lakásában. Bright, aki a 19. század első felében élt, még ma is sokszor idézett a róla elnevezett betegség, a Bright-kór kapcsán. Itthon kevesen tudják munkásságáról, hogy annak magyar vonatkozásai is vannak. Mielőtt az orvosi kutatásait elkezdte volna, botanikával, zoológiával és utazással foglalkozott, és ebben az időben kétszer is járt hosszabb időt töltve a Dél-Dunántúlon. Az itteni megfigyeléseiről két könyvben ír. Mellszobrát a keszthelyi Festetics Kastély bejáratánál helyezték el. Kass János művein keresztül egy utazásra hív az orvostudomány világába, s ez -biztos vagyok benne - mindenki számára nagy élményt jelent.

Az orvostársak, de az orvosláshoz közelálló és a művészet szerető polgárok nevében remélhetem, hogy a sokszínű témaválasztás-továbbra is őrzi az orvosi portrékat.

Sonkodi Sándor

Elhangzott a Kass Galériában 2001. Január 26-án, Kass János kiállításának megnyitójaként.

Pare, Ambroise

Harley, William

A Nagykunság szószólója

A 60 éves Bellon Tibor köszöntése

Ünnepélyes keretek között köszöntötték a Szegedi Tudományegyetemen a hatvanéves *Bellon Tibort*. A néprajzi tanszék vezetőjét munkatársai, barátai és a hallgatók nagy tábora vette körül és ünnepelte munkássága okán.

Tiszteletére *Társadalom, kultúra, természet* címmel tanulmánykötetet jelentetett meg három város: Karcag, Szeged és Szolnok múzeuma.

Az ünnepi könyvbemutatón *dr. Barna Gábor*, a szegedi néprajzi tanszék docense méltatta Bellon Tibor munkásságát, majd kitért az egyre izmosodó, erősödő tanszék tevékenységre. A szegedi néprajzi tanszék élén nagyjaival, *Solymossy Sándorral*, a felejthetetlen *Bálint Sándorral* - az ország legrégebb tanszéke, amelynek jeles évfordulójára 2004-ben kerül sor.

A kötet elé *Fazekas Sándor* írt meghitt köszöntőt, Bellon Tibor pályáját pedig *Szilágyi Miklós* vázolta fel.

Köszöntő sorairól idézek: „Hiszen, akik évtizedek óta figyelik bámulaiba ejtő vitalitását, évődéssel szokták kérdezni: *hogyan lehet valaki egyszerre Karcagon és Szegeden, miközben egyik nap Sepsiszentgyörgyön, másnap Burgenlandban forog a tévésekkel, hogy tanulmányi kirándulásra, vagy néprajzi gyűjtőtáborba vezeti a hallgatóit a Felső-Tisza vidékére, Szlovéniába, a Bánáiba*”

A köszöntők nem véletlenül emlegetik Karcágot. Bellon Tibor Nyíradonyban született 1941. január 1-jén. Bár ez a mostani köszöntés egy kicsit elkésett, a könyv megjelenése azonban kárpótolja a jeles néprajzkutatót a késéért.

A néprajzhoz elvezető falu-élményt otthonról hozta magával, hiszen falusi-mezővárosi kisiparos családból született. A debreceni középiskola elvégzése után a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-néprajz szakán szerzett diplomát. Az irodalomtudós *Barta János*, *Kardos Pál*, a nyelvész *Papp István Kálmán* tanította, ám végül mégiscsak Gun-

da-tanítványként tartják számon - néprajzostként.

Már egyetemista korában írt első dolgozata - *Határhasználat Nyíradonyban a jobbágyfelszabadulás után* - nagy sikert aratott. Az egyetem elvégzése után a karcagi Nagykun Múzeum igazgatója harminc éven keresztül, de közben mellékfoglalkozású egyetemi adjunktus a szegedi József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén.

Tanulmányait, munkásságát tekintve néhány fontosabb munkája meghatározó jellegű életében. *Karcag város gazdálkodása* című nagyívű munkája 1973-ban jelenik meg. A Gondolat Kiadó gondozásában 1979-ben lát napvilágot *Nagykunság* könyve. *Karcag és a Nagykunság* 1983-ban került kiadásra, majd 1987-ben megjelent a *Szolnok megye népművészete* című kötete is. Fontosabb művei közé tartozik még *A nagykunsági mezővárosok népművészete* című könyve is. Száznális többre rúg tanulmányainak száma. Különösen az utóbbi években szaporodtak meg tudományos publikációi.

Hogy lehetett fiatalon a karcagi múzeum igazgatója?

Úgy, hogy rendre elkerülte, elhárította a kisvárosi értelmiségi léthelyzetnek a buktatóit: a polihisztorkodással majdnem szükségszerűen együtt járó felületességet, s a kulturszmindenest, a város esztétikájára meg újra megkörnyékező „közéleti szerepvállalást”.

„A bízatlanul átélt-végigjártott múzeumigazgatói szerepeknek ma már csupán a szigorúan szakmai eredményei látszanak érdekesnek, kiemelésre érdemesnek.” - méltatja Bellon Tibort Szilágyi Miklós.

És tőle tudhatjuk meg azt is, hogy „*Mindaközben a Nagykunság tudósává érett, tanulmányaival kapcsolódott a helyismereti kutatások vonzásában megszülető tanulmánygyűjteményekhez, monografikus vállalkozásokhoz.*”

Bellon Tibor az agráretnográfia egyik leginvenciózusebb művelője. A történeti-néprajzi filológizálás szokványos és nemszokványos arzenálját felvonultatva marandóérvényűen értekezik egy-egy természetett növényünk gazdagátörténeti jelentőségéről.

Szilágyi Miklós azonban nemcsak dicsért, hanem feladatokra is fölkeri a kutatót: „*Kedves Tibor, ne bivatkozz az oktatásra és az ezzel kapcsolatos adminisztratív teendőkről túlburjánzására, ne bivatkozz az elbárhíthatatlan közéleti szerepekre, a tisztai értéri gazdálkodást csak Te tudod megírni!*”

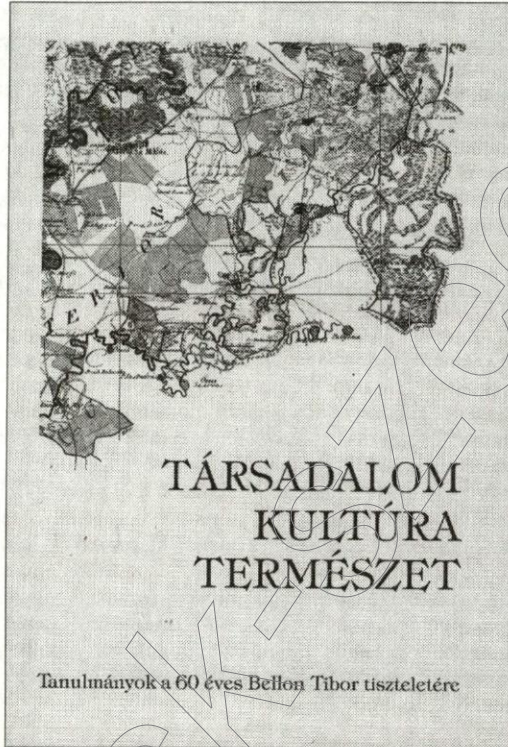
Bellon Tibor közéleti munkásságát is meg kell említeni, ha teljes portrét kívánunk rajzolni az ünnepeltről: 1997-ig a Magyar Néprajzi Társaság főtítkára volt, 1997-től az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságának tagja, a Néprajz és Nyelvtudomány szerkesztőbizottsági tagja, az MTA Néprajzi Bizottságának tagja. A Nagykunságért-díj tulajdonosa valamint Karcag város díszpolgára.

A tiszteletére megjelent kötet szerzői is minősítik Bellon Tibor sokoldalúságát. A szerzői gárda: *Barna Gábor, Bárth János, Bartba Julia, Bathó Edit, Fazekas Mihály, Fazekas Sándor, Frisnyák Sándor, Fűvessy Anikó, Gulyás Éva, Kertész Róbert, Nagy Molnár Miklós, Őrsi Julianna, Paládi-Kovács Attila, Pusztai Bertalan, Sári Zsolt, Simon András, Sümegi Pál, Szabó László, Szilágyi Miklós, Szűcs Judit, Tolnay Gábor, Tóth Albert, Viga Gyula.*

A tanulmányok zöme a Nagykunság történeti emlékeit, a táji múlt kutatásával foglalkoznak, közben vizsgálják a karcagi tanyák, a régi nagykunsági kerámiák, a falusi turizmus, lépes madarászás a Közép-Tisza vidék számos kérdését. De akad tanulmány, amely *A Latorca néprajzához* címmel íródott.

Bellon Tibor néprajztudós Szeged nagy nyeresége. A kiteljesedő, egyre népszerűbb szegedi néprajzi tanszék kiemelkedő tehetsége, akire méltán lehetnek büszkéek a nagy „öregek”, például a legszögedibb szögedi, Bálint Sándor!

Polner Zoltán

Szeged, 1879. március 12.

Az alsóvárosi templom

Fotó: Dömötör Mihály

Prepress: ReProStudio² – Szeged